

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_232180

UNIVERSAL
LIBRARY

فیض تازگی بخش گلستان فصاحت و بستان غمست

CHECKED 1956

از تالیفات جامع کمالات صوری و معنوی میرشمس الدین مختار دهلوی
کتاب فیض انشای آب و رنگ یا ضل فادات بہا محبتستان افاضت اعنی

حلیق البلاء
مع حاشیہ
مختار افاضت

مؤلفہ جامع علوم عقلی و نقلی ہو و در اسم رب العباد جناب لوی محمد عبدالاصد صاحب کتب
مختص شمشاد مدرس فارسی مدرسہ شہید رحمت غازی پور فرماں بردار جناب حافظ محمد عبدالاصد صاحب

در مطبع قومی لکھنؤ قریب برکات بنگ طبع یافت

التاس

نیاز مند کی دوکان میں ہر علم و فن کی کتب کا ذخیرہ فروخت کے لیے موجود ہے۔ جسکی قیمت مکمل طلب کرنے پر مل سکتی ہے۔ جو صاحب چاہیں طلب فرمائیں۔ بجز ان کتابوں کے چند مصاحف و تفاسیر بے بہا۔ و کتب وغیرہ مع قیمت اس مقام پر درج کیجاتی ہیں۔ جن صاحبوں کو ضرورت ہو بہ ارسال قیمت طلب فرمائیں *

المسند عبد السلام رخاں۔ تاج کتب۔ چونک۔ لکھنؤ

مصاحف بے بہا

قرآن شریف نظامی۔ مین ہرون کا
جسکا ہر پارہ۔ علیحدہ۔ علیحدہ۔ خط اوسط
رسالہ رسم الخط و فضائل قرآن شریف بہت
صحیح۔ ہر صفحہ پر آیہ ختم و ہر منزل پر بیل نبی ہوئی
ہے۔ کا قدح خانی و سفید۔ قیمت۔ ۱۰۰
قرآن شریف چھاپہ بمبئی۔ جلد۔ ۱۵۔ سطر
چوگلہ۔ قیمت۔ ۱۰۰

ایضاً۔ چھاپہ بمبئی جلد۔ ۱۰۔ سطر۔ ۱۲
ایضاً۔ چھاپہ بمبئی۔ جلد۔ ۱۳۔ سطر۔ ۱۱
حائل تعویذی۔ بہت پہل برائے گلہ۔ ۶

تفسیر اردو

جو اہل تفسیر یہ تفسیر زبان اردو۔ عام فہم
میں پایاب اور قابل دید ہے اور بہہ صفت
موصوف ہے۔ اس تفسیر کے پاروں اور پورے

کی تفصیل ہے۔ پارہ الم۔ سورہ یوسف۔
سورہ مریم۔ سورہ یس۔ سورہ الصافات۔
سورہ حم سجده۔ سورہ دخان۔ سورہ فتح۔
سورہ نجم۔ سورہ رحمن۔ سورہ واقعہ۔ سورہ جمہ
سورہ تغابن۔ سورہ طلاق۔ پارہ تبارک
پارہ عم۔ کا قدح سفید گندہ۔

وظائف

مجموعہ ۱۰ درود۔ مع ترجمہ اردو۔ یعنی
۱۔ درود اکبر کلان۔ ۲۔ درود مستحاث۔ ۳۔ درود منظم
۴۔ درود دکر۔ ۵۔ درود تاج۔ ۶۔ درود لکھی۔
۷۔ درود پنجینا۔ ۸۔ درود ماہی۔ ۹۔ درود اکرم۔
۱۰۔ درود ہزاری۔ قیمت۔ ۱۰۰
افضل الاذکار لقب بہ حسن الاوراد۔ ۱۵
دلائل الخیرات مع رسالہ ارشاد و مرشد سلطویہ
۱۶۔ مطبع انصاری دہلی۔ قیمت۔ ۱۰۰

قبض گاشتن آرا فضا و حرم پراگشتا حمت
ببریز گاشتن این بی حمت پرنی این بلا

از کتاب ایفات جامع کلمات صوری و مخدومی میرزا حسین خانی قزوینی کتاب
فیض انساب آب و رنگ ریاض الفوائد بهار عینیتان افاضت افنی

حدائق البلافة

مع حاشیه

بنما بوقت روز

میرزا آقاخان خاوری

زلفه جان علم عقل و فعلی مورد و احمر بلبل باد جناب لوی محمد عبدالصمد
مستخلص شریف و تصنیف علامه زین جناب لوی محمد علی ابراهیم صاحب شریف از شیراز

در مطبعی سینا کوفه بروج بام خاوری
در مطبعی سینا کوفه بروج بام خاوری

فہرست مضامین کتاب حقائق البلاغۃ

صفحہ	مضامین	صفحہ	مضامین	صفحہ	مضامین
۴۰	تعب	۴۵	الحمدیۃ الثانیۃ فی علم البیان	۵	الحمدیۃ فی علم البیان
۴۱	افتراض	۴۶	چمن اول در ذکر بدایہ کہ در معنی نکات	۶	شجرہ اول البیان ششیمہ
۴۲	چمن دوم در بیان صنایع	۴۹	لباق و نیز انضاد و مطابقتیہ گویند	۷	فرع اول در بیان و طرفت
۴۳	کہ در الفاظ بکار سے رود	۵۱	تقابلہ	۸	فرع دوم در بیان و جنبہ
۴۴	تطلب کل و تطلب بعض	۵۲	مراعات النظر	۹	فرع سوم در بیان عرض ششیمہ
۴۵	اشتیاق	۵۳	مشاکلہ	۱۰	فرع چہارم در بیان احوال اقسام ششیمہ
۴۶	ردایہ علی الصدر	۵۴	مزاوجہ	۱۱	ششیمہ اول در تقسیم ششیمہ باعتبار
۴۷	رقطا	۵۵	ارصاد	۱۲	مشبہ ششیمہ
۴۸	خیفا	۵۶	عکس	۱۳	ششیمہ دوم در بیان تقسیم ششیمہ
۴۹	تقطع و موصل	۵۷	رجوع	۱۴	ششیمہ سوم تقسیم ششیمہ باعتبار فرض
۵۰	سج	۵۸	توریہ	۱۵	فرع پنجم در بیان احوال ششیمہ
۵۱	ذوالقائمتین	۵۹	استخدام ولف و نشر	۱۶	شجرہ دوم در بیان استعارہ
۵۲	ستون	۶۰	جمع	۱۷	فرع اول در تقسیم استعارہ باعتبار
۵۳	تلحیح	۶۱	تفریق	۱۸	شجرہ دوم در تقسیم استعارہ باعتبار
۵۴	سیاق الاعداد	۶۲	جمع و تفریق	۱۹	شجرہ سوم در تقسیم استعارہ باعتبار
۵۵	الحمدیۃ الثانیۃ فی علم العروض	۶۳	جمع و تقسیم	۲۰	این کہ سینہ
۵۶	توشیح	۶۴	جمع و تفریق و تقسیم	۲۱	شجرہ اول در تقسیم استعارہ باعتبار
۵۷	تتمیق الصفات	۶۵	تخرید	۲۲	شجرہ دوم در بیان کما فی منزل
۵۸	خیابان اول	۶۶	بیا لفظ مقبول	۲۳	فرع اول تقسیم کما فی منزل
۵۹	خیابان دوم در بیان تیسرا	۶۷	حسن تمسیل	۲۴	فرع دوم تقسیم کما فی منزل
۶۰	کہ در ارکان بحر واقع شود	۶۸	تاکید الذم بایشیاء الذم	۲۵	فرع سوم تقسیم کما فی منزل
۶۱	اظهار و محسب	۶۹	تاکید الذم بایشیاء المدح	۲۶	فرع اول تقسیم سبب الهم
۶۲	وقف	۷۰	استنباع	۲۷	فرع دوم تقسیم سبب الهم
۶۳	غبین	۷۱	ادماج	۲۸	فرع سوم تقسیم سبب الهم
۶۴	طی	۷۲	توجیہ	۲۹	فرع اول تقسیم سبب الهم
۶۵	کف	۷۳	انہل الندی برادہ الحمد	۳۰	فرع دوم تقسیم سبب الهم
۶۶	قبض	۷۴	تجامل عارف	۳۱	فرع سوم تقسیم سبب الهم
۶۷	تشغیث	۷۵	قول بالوجوب	۳۲	فرع اول تقسیم سبب الهم
۶۸	قصر	۷۶	اطراد	۳۳	فرع دوم تقسیم سبب الهم
				۳۴	فرع سوم تقسیم سبب الهم
				۳۵	خواہد یافت
				۳۶	فرع اول تقسیم سبب الهم
				۳۷	فرع دوم تقسیم سبب الهم
				۳۸	فرع سوم تقسیم سبب الهم
				۳۹	شجرہ چہارم در بیان کنایہ

صفحه	مضمون	صفحه	مضمون	صفحه	مضمون
۱۳۴	جدول دوم - - -	۹۹	اخر ب - - - -	۹۶	تعل - - - -
۱۳۴	عمل تلج - - - -	"	اثر - - - -	"	و قص - - - -
۱۳۸	عمل تراوت - - -	"	معاقبه - - - -	۹۷	تقل - - - -
۱۳۹	عمل اشتراک - - -	"	مراقبه - - - -	"	نقص - - - -
۱۴۰	عمل کنایه - - -	"	خیابان سوم - - -	"	کشف - - - -
۱۳۲	عمل تصحیف - - -	۱۰۱	خیابان چهارم - - -	"	تشکل - - - -
۱۳۲	عمل حساب - - -	۱۰۲	بجز پنج - - - -	"	حذف - - - -
۱۳۳	اسلوب آسمی - - -	۱۰۳	بجز جنبه - - - -	"	اخذ - - - -
۱۳۵	اسلوب حرنی - - -	۱۰۵	بجز دل - - - -	۹۷	صلم - - - -
"	اسلوب حصائی - -	۱۰۶	بجز سرخ - - - -	"	قطف - - - -
۱۳۶	اسلوب انحصاری - -	۱۰۷	بجز مشرع - - - -	"	تشیخ - - - -
"	اسلوب رقی - - -	۱۰۹	بجز مضارع - - -	۹۸	ازالہ - - - -
۱۳۷	جدول سوم اعمال تکمیلی	۱۱۰	بجز مجتث - - - -	"	ترقیل - - - -
"	عمل تالیف - - -	۱۱۱	بجز تحفیف - - - -	"	جدع - - - -
۱۳۹	عمل اسقاط - - -	۱۱۲	بجز تحفیف - - - -	"	جب - - - -
۱۵۲	عمل قلب - - - -	"	بجز کامل - - - -	"	خرم - - - -
۱۵۲	جدول چهارم - - -	"	بجز تقارب - - - -	"	آلیم - - - -
"	عمل تحریک و تسکین -	۱۱۳	بجز متدارک - - - -	"	اثرم - - - -
۵۴	عمل تشدید و تخفیف	۱۱۵	خیابان پنجم - - -	"	عصب - - - -
"	عمل مد و قصر - - -	۱۱۷	الحدیقة الالیه فی علم القوافی	"	اقصم - - - -
"	عمل اظهار و اسرار -	۱۲۷	الحدیقة الخامسة فی فن المعانی	"	اجم - - - -
۱۵۵	عمل تقرب و تبجیم -	۱۲۸	جدول اول عمل اتقاد -	"	اخرم - - - -
"	جدول ششم - - -	۱۳۲	عمل تبدیل - - - -	۹۹	اشترک - - - -

حاشیه کتاب

اطلاع - چونکه کتاب مطبوعه سابقه غیر محشی و واضح بود در آنم طالبان این فن را بسیار مشتاق
دیدند این نظر سهولت و نفع رساندنشان کفایت می نمود و از یاد و حواشی جدید که نهایت مفید اند و واضح و صاف بصورت
خوب و ضمن اسلوب کمال محبت و انبساط طبع کنایند و مزید بر آن فهرست مطالب و مضامین کتاب بر سه
سهولت طالبان اضافه گردانید تا هر مطلبی که ملاحظه آن مقصود باشد زودتر بر آید و تکلیف و مشقت را در خوانند
را تم محمد عبدالستار خان - تاجر کتب - چوک - کهنو -

در روی که معنی اسیریه قبول نمشد و همچنین که در سخن سخن را در بر کمال آراش در
 اقصی استرا دارست که آیه هدایت پیرایه دانا بنگین من التوتی جاشنی خوانان
 فصاحت اوست و مصدوقه بلغ ما انزل الیک نمک ماده بلاغت او در سوره که
 اشارت سرانگشت هر همگام فن نقل دلهاست بسته را کلید است + دنا و یک کلمه سرخ
 بحال نیایش گم کرده را مان غلظت جاهلیت را صبح یک + ذراتش نیز تزیین
 تقدیمات ملک و مملکت است + وظهورش واسطه الیقین ناموست ^{و لا یست} ^{عالم اجسام} ^{عالم ذات الهی}
 لمولیه شاهی که از ویافت دو عالم ترین + شد نور نبوتش پیرایه روه دین
 دوران خاتم بود نیکس احمد + آند بود بران بگین نقش مبین + وصلواتی که شمیس
 روح افزایش شام جان اربابا یکن معطر سازد + سلاست که طیب عنبر آینه شش
 دمارا پوسن صاحب لادن را عنبر نماید + هر یه خلفاست سخن و جان نشینان باستحقان او که بزنج
 سپهر هدایت و حروف کلمه شهادت اند خصوصاً آن سر و دفتر ادویا که کریمه الیوم کلمت کلم
 و نیکه او اتمت علیکم معیتی شاه بدست دل و کمال و تمامی ادست + دبودای خیر تو از من کشت
 مولانا هند علی مولانا صیغه خلاقین رهین داغ غلامی او لمولفه در ملک وجود پادشاه است علی
 جان دتن و عقل را پناه است علی + چشم همه کائنات ختم رسل است + در مردم آن چشم
 نگاه است علی + اما بعد بر ضمیمه صفا تخمیر موشمندان خیر مبرهن است که فن شعر از نفاس
 فنون و لطائف علوم است و در هر جزو زمانی پیرایه اقتضای حکمای نامدار و سرمایه بیانات
 فضلی عالی معتر دار بوده و پیوسته فضلی بلاغت آمین و بلغائی فصاحت آفرین
 بوسیله این فن شریف و پیشیه لطیف زینت بخش و ساو که عزت و اقبال و صدر آراست
 ایوان خیمت و اجلال بوده اند و هر چه کمال یاری آن نداشت که مجرب و موزونی طبع
 له آه چون عالم ناموست با لواش حدوث ملوث ذرات او سبحانه تعالی در کمال تزیین بود لهذا حضرت کریم جل شانه
 حبیب فرود که جان ذیب این مرد و صفت است و اسطر ارتباطی عیالین ساختن ۱۲
 آنکه این مختصر حاشیه است بر بعضی مواضع کتاب کامل الصناعت فی حدائق البلاغه تا لیف لطیف هر آن بی

در روی که معنی اسیریه قبول نمشد و همچنین که در سخن سخن را در بر کمال آراش در
 اقصی استرا دارست که آیه هدایت پیرایه دانا بنگین من التوتی جاشنی خوانان
 فصاحت اوست و مصدوقه بلغ ما انزل الیک نمک ماده بلاغت او در سوره که
 اشارت سرانگشت هر همگام فن نقل دلهاست بسته را کلید است + دنا و یک کلمه سرخ
 بحال نیایش گم کرده را مان غلظت جاهلیت را صبح یک + ذراتش نیز تزیین
 تقدیمات ملک و مملکت است + وظهورش واسطه الیقین ناموست و لا یست عالم اجسام عالم ذات الهی
 لمولیه شاهی که از ویافت دو عالم ترین + شد نور نبوتش پیرایه روه دین
 دوران خاتم بود نیکس احمد + آند بود بران بگین نقش مبین + وصلواتی که شمیس
 روح افزایش شام جان اربابا یکن معطر سازد + سلاست که طیب عنبر آینه شش
 دمارا پوسن صاحب لادن را عنبر نماید + هر یه خلفاست سخن و جان نشینان باستحقان او که بزنج
 سپهر هدایت و حروف کلمه شهادت اند خصوصاً آن سر و دفتر ادویا که کریمه الیوم کلمت کلم
 و نیکه او اتمت علیکم معیتی شاه بدست دل و کمال و تمامی ادست + دبودای خیر تو از من کشت
 مولانا هند علی مولانا صیغه خلاقین رهین داغ غلامی او لمولفه در ملک وجود پادشاه است علی
 جان دتن و عقل را پناه است علی + چشم همه کائنات ختم رسل است + در مردم آن چشم
 نگاه است علی + اما بعد بر ضمیمه صفا تخمیر موشمندان خیر مبرهن است که فن شعر از نفاس
 فنون و لطائف علوم است و در هر جزو زمانی پیرایه اقتضای حکمای نامدار و سرمایه بیانات
 فضلی عالی معتر دار بوده و پیوسته فضلی بلاغت آمین و بلغائی فصاحت آفرین
 بوسیله این فن شریف و پیشیه لطیف زینت بخش و ساو که عزت و اقبال و صدر آراست
 ایوان خیمت و اجلال بوده اند و هر چه کمال یاری آن نداشت که مجرب و موزونی طبع
 له آه چون عالم ناموست با لواش حدوث ملوث ذرات او سبحانه تعالی در کمال تزیین بود لهذا حضرت کریم جل شانه
 حبیب فرود که جان ذیب این مرد و صفت است و اسطر ارتباطی عیالین ساختن ۱۲
 آنکه این مختصر حاشیه است بر بعضی مواضع کتاب کامل الصناعت فی حدائق البلاغه تا لیف لطیف هر آن بی

قدم در سه شعر و شاعری گذارد و رقم تصدی این امر خطیر را بر ناصیه حال خود گذاشت
 عصر که از علم و حکمت نامی و از فضل و حسن نشانی بر جانمانده چنانچه که از زشتی و
 قرن نیکند رسل از ما را بازنمیدانند بجهت تالیفات الفاظ پرور زنی که دست نکرده است
 از دامن نیز این کوتاه است علم دعوی این فن بری است از نند و کلاه و نخت و بر
 بر آسمان می اندازند و شایسته به مقدار خود راه سلک که گوهرت با او است شمارند و مقال
 یزده بقید خویش تن را در برابر رسل آید از جمله سه آند + سخن شومی این سیمه و همان
 از مواد لفظ بخاک سیاه یکسان است + دهنی را به بیدادی این ایضات و شجاعت
 انبیاض بن اسطر چاک در گریبان لمؤلفه جابل آنگاه نکست گیر بود + شایسته را
 قیمت شمس بود بد رسم سخندان از عالم بر افتاده و دنیا و نکت رانی از پا در آمد
 از انسان امر و زانچه پیدا است + فصلش برفته است و چنین خواست + در رقم
شمس الدین فقیر که تینا سے نخل ہے سادات افزای معنی عمره در کمال
 استخوان شکست روز او به تحول منتظر لطیف طبعی شسته + غیر از سخن مهدی و
 کتاب ایسی ندارد خواند که درین مدت از فیض صحبت این دو انیس بدم از
 بل زمین متفسرین بر آن تسلط واده در محبت از علی بیان و بدیع و عرو و کمال
 کمال سخن طرا در گردید و چون از دیر باز کمون خاطر بود که اگر فرصت وقت دست دهد
 و توین مسادت نماید مجموع فتوای که در شعر و شاعری از آن گزینی باشد در یک کتاب
 است اندراج یا بدعا طالبان نفس را در اسطرتی و کمال باشد در عیان بی سرایه
 موجب تفته و آگاهی گرد و درین ایام که هجوم هجوم و انبوه اندوه بردل شکسته استیلا یافته
 شب شب بختیجین + معنی دانهای آنگینا بجنیدی پوت نامند ۱۲ مولوی محمد طاهر حسن پوری طبرک آبادی
 میر شمس الدین فقیر است که هنگام درس سخن تلامذه بحیثیت تخریر در آوردم و به نهر الا فاضله
 حدائق الباغیه موسوم کردم و اسکل العزیز الوهاب ان بحیثیت مقبولاً بین اوسه الالباب

چاره جز این ندیدم که در حصار سخن گریزم و در کنگره قصر معنی در آویزم باشد که دست
 خزن دلال از دامن دل کوتاه گردد و زهر جانگزای غصه روزگار در این تریاق کبیر
 چاره سازی نماید چون صورت نهی در آینه خاطر مناسم گردید با تمام این امر جلیل عتد
 اگر اتمام پرستم و بوفین باری غنایم باندک فرصت مرکوز منیر را در نیکوترین صورته
 جلوه ظهور بخشیدم باشد که حرف ازان مرفوب صاحبی افتد و مولف را در حالت ذوق
 بنده عالی شیر یاد آور شود و این کتاب چون شکر فزون بلاست به حدائق البلاغه
 موسوم گردید و بستی بر رخ حدیقه و خانه شد حدیقه اول در علم بیان حدیقه
 دوم در علم بدیع حدیقه سوم در علم عروض حدیقه چهارم در علم قوافی
 حدیقه پنجم در فن نعت اخلاصه در سرفات کسریه و مایه خلق بیاد پوشیده مانده که متنا
 اگر پیش از صنایع لفظی است و داخل فن بدیع است اما چون حصول اسم از با انواع
 شایسته و اصناف و حالات صورت می پذیرد و قواعد و قوانین همال آن شب و
 فردا شاکره دارد براسه منی شده و تحصیل علوم مذکوره طلب صناعیت شعور از ادبیات
 استعمال وقت است که غرض در طلب نمایم و نقاب خفا از دست مقصود برکشایم
 و التون من الله اصل الاعمال و هر جسی و نعم الوکیل الحدیقه الاولی فی علم البیان
 علم بیان عبارت از اصول و قواعدی چند است که چون آن را مستحضر دارند یک معنی را
 بحدیث این ایراد میتوان نمود بخوسه که بعضی ازان بطریق در دلالت واضح و بعضی واضح با
 و دلال بر سه گونه است اول وضعی و آن دلالت کردن لفظ است بر تمام معنی موضوع له
 مثل دلت انسان بر حیوان ناطق دوم تضمنی و آن دلالت لفظ است بر جزو موضوع له
 مثل دلت انسان بر حیوان تنها سوم التزامی و آن دلالت لفظ است بر معنی که خارج از حقیقت
 موضوعه و لازم او بود چنانچه دلالت انسان بر ضاحک و اول را دلالت مطابقت
 و اخیر سن را دلالت تغلیب نیز گویند و ظاهر است که ایراد یکی معنی بحدیث این نحو که گفته شد

لعل
 شاکر از حقیقت
 دیوار صانع
 سازد ملک
 افغان و
 بیان ماضی
 نعت غنایم
 و التون من الله
 نعت در
 در اشعار

بدالات وضعی صورت نمیتواند نسبت زیر که دلالت الفاظ بر معانی در دلالت وضعی
 بیک و تیره است و بر سبیل اتم و انقص نسبت شلا لفظ آمد و دلایت و خفض و در مشت که
 موضوع است برای شیر نمیتواند بود که دلالت بعضی ازین الفاظ بر شیر واضح است همچن
 دیگر باشد اما بدالات تضمنی و التزامی صحت پذیر میتواند شد زیرا که ممکن است که یک
 ملزوم را چند لوازم باشد که بعضی از آن سبب قلت و سبب قوت و سبب قوت با و باشند و سبب
 کثرت و سبب قوت و این قوت و بعد موجب وضوح و دغای او گردد شلا طویل است و اگر
 در از قدر ابگونی و همچنین همان دوست را کثیر الزام خوانی در شمال اول میان لازم ملزوم
 واسطه نیست و در شمال دوم و سبب قوت است چه کثرت را و لازم کثرت همیشه موختن است
 و آن لازم کثرت طبع و آن لازم کثرت همانی و آن لازم همان دوست بودن چنین
 ممکن است که یک لازم را چند ملزوم باشد مثل سفیدی در برت و عاج و شیر و مانند آن
 و اینضا ممکن است که یک چیز را چند جزو باشد و چند جزو باشد پس دلالت جزو بر آن چیز
 واضح تر از دلالت جزو جزو شش خواهد بود چنانچه دلالت حیوان بر جسم واضح تر است از دلالت
 انسان بر او و از اینجا ظاهر میشود که مرجع علم بیان اعتبار نمودن ملازمات در معانی است

توله و اینضا ممکن است که اگر چه ممکن است لیکن ازین مقام تعلق ندارد چنانچه از حاشیه قول آورنده صور و وضع
 خواهد گرفت و در مقام چنین تحریر کردن است که اینضا ممکن است که یک جزو جزو چیز باشد و جزو جزو چیز دیگر پس دلالت چیز
 اول بر آن شواضح تر خواهد بود و از دلالت چیز دیگر بر آن شواضح تر است که جسم که حیوان و جزو جزو انسان است پس
 دلالت حیوان بر جسم واضح تر است از دلالت انسان بر او و محمد عبد الاصل کشاد علیه توله پس دلالت جزو در دلالت
 جزو پس حیث از حیث بر کل من حیث اکلایه نیز من قبیل دلالت تضمنی است نه التزامی پس این تفریح محض حاصل است
 علاوه برین جزو از دو حال غالی نمود سادی خواهد بود یا عام صورت اول ازین عبارات است تفاوت نسبت در صورتی
 دلالت حال است ۱۲ سله این شمال درست است لیکن از قاعده نام درست مطابقت میکنند که لا یفید من لادنی
 و این ۱۲ سله و گفته می ۱۲ سله تود چنانچه دلالت حیوان بر جسم از قول از عبارات مثل که که همین طور در اکثر متون مذکور است
 دلالت جزو بر کل و از شمال دلالت کل چیز است تفاوت میشود برین وقت بر عدم تطبیق میان مثل له و مثال ه و در بعضی مواضع
 دیگر که نظر هر گن در بعضی نسخ تعلق عبارت کتاب با دلی تفسیر چنین یافته است که که اینضا ممکن است که یک چیز را چند جزو
 باشد چند جزو جزو باشد پس دلالت آن چیز جزو و واضح تر از دلالت آن جزو جزو شش خواهد بود البته پس برین
 وقت بر مطابقت در میان مثل له و مثال و وضع استراضات پدید آید ۱۲ اجابیح ق بیوی

و پوشیده نماید که لزوم از دو طرف میباشد مثل لزومی که در امام و مقتدی است یا
از یک طرف مانند لزومی که در علم و حیات و در جزوات و اسدست و لفظیکه لازم معنی او را
اراده نمایند اگر قرینه بر عدم اراده معنی موضوع له قائم باشد آن لفظ را مجاز خوانند و اگر
اراده معنی موضوع له نیز جائز باشد کنایه نماند و نسبت مجاز یا کنایه نسبت مفرد است بامریک
نیز که در مجاز اراده لازم با عدم اراده ملزوم شرط است و در کنایه مجاز اراده هر دو متصبر
پس مجاز نیز له جزو است و کنایه بمتناهی مکل و ذکر جزو باید که مقدم باشد بر ذکر مکل و در مجاز
باید که میان معنی حقیقی و معنی مجازی علاقه باشد پس اگر علاقه تشبیه است آنرا استعاره گویند
و اگر هوای تشبیه خبری دیگر است مجاز مرسل نامند و از اینجا معلوم شد که معارض علم بیان بر
پهار اصل است تشبیه و استعاره و مجاز مرسل و کنایه و ما هر اصلی را در شجره دانستیم
فصل اول در بیان تشبیه بدانکه تشبیه در لغت است بر مشارکت و در خبر
بتیاسی و آن دو چیز را تشبیه و مشبیه می گویند و آن معنی مشترک را وجه تشبیه نامند
ناگزیر است که در تشبیه و مشبیه به از وجهی اشتراک باشد و از وجه دیگر افتراق مثل آنکه در حقیقت مختلف
باشند و در صفت مشترک یا بالعکس و اگر افتراق در هر دو هیچ وجه یافته نشود تشبیه در نیز در
و تشبیه باطل شود و ایضا تشبیه را گزیر نیست از عرض چه متکلم را حاجت به تشبیه
معنی نیست مگر از برای غرضی و همچنین حال تشبیه در قرب و بُعد و در قبول متفاوت میباشد
و ناچار است تشبیه را از ادواتش درین مقام حاجت می آید به بیان چند چیز **اول**
بیان تشبیه و مشبیه به دو م بیان و در تشبیه سوم ذکر غرض تشبیه چهارم شرح اقسام تشبیه پنجم
بیان ادوات تشبیه و هر یک ازین پنج در فرعی شرح داده شود **شرح اول**
در بیان دو طرف تشبیه که آنرا مشبیه و مشبیه می خوانند باید دانست که تشبیه و مشبیه به
یا مدرک یکی از حواس خمسۀ ظاهری میشود یا مدرک بقول اما آنچه مدرک بحواس است از بصیرت
چنانچه درین بیت حکیم هدی طوسی بلیت عذاری چو گل خاطر از نه وز دید +

عبارت آنست که
از تشبیه و مشبیه
الادب و بیانی
نظرات
از اختلاف نظر

فرزند چون صبح نور مزید داد اسموعات چنانچه درین بیت حکیم خاقانی شده وانی
 بیت گاه چو خال عاشقان صبح کند تلوتنه که چو علی دلبان مرغ کند و آگری
 مقصود در بنام تشبیه آواز مرغ است با آواز خلخال لب لبرن و از شمولات چنانچه درین بیت
 و له زان نئے گلگون که بید بوخته پرورد بوی گل مشک بید خام بر آمد
 و از آن وقت چنانچه درین بیت مولف به شرحی در دست ساقی دوش در جام که بر
 لذت تسنیم از دو کام و از ملوسات چنانچه درین بیت خاقانی بر چون پرند لیک
 و لیش گوته پلاس من بر پلاس صبر کنم از پرند او اما درین بیت حکیم مختاری
 اما آفتاب شده خورشید قدح و مقدار عنده لب شده زخمه رباب اگر شکار مشبه
 و زخمه در مشبه به اعتبار نایم از سیم مبرات است و اگر آواز از مقدار مشبه و آواز زخمه را
 مشبه به اعتبار کنیم از قبیل اسموعات میشود و نوع دیگر از حیثیات است که خیا (۱۰۱) است
 فراهم می آید و در خارج وجود ندارد چون مدرکات خیال از محمودات بیرون چیزها
 این قسم را از انواع تشبیه می شمردند چنانچه درین بیت **و کان حشر اشقیقین**
اذا انقلبوا و نقصت و علم یا قوت نثران علی ارباح من زبرجد به ترجمه اش نیست
 که شقان شرح وقتی که از تحریک با ذیل بیابین میکند و بالا میرود گو یا علم های
 یا قوت است که بنیزه های زعفران کزده شده پوشیده مانند که علم یا قوت و نیزه زعفران
 اگر چه در خارج وجود ندارد اما اجزای آن که یا قوت و زعفران علم و رمان باشد
 از محمودات بهر نسبت و در فارسی این بیت حکیم عنصری صحیح را بشکری پس بدین
 بدان ماند درست که کز پس سیمین اندر و بستن فلک استی و سیمین تدر و بستن
 سیمین پرند با نته ابریشمی و سیمین ساده و پرینان نقش اب سیمین با الفج بلبل از منتخب و تراج الالان و
 بود افضل از کسانیکه با کز خوانند غلط کند و تیرجای فارسی نوشتن و خواندن خطاست چنانکه در بیت و سیمین
 یا ای سیمین تدر و بستن الالان و سیمین تدر و بستن اب سیمین تدر و بستن الالان تدر و بستن

عقفا از عالم اعلام یا قوت است که مذکور شد و این بیت انوری ساغرش پرباده
 رنگین چنان آینه چشم که زمیان آب روشن بر فروزی آوری به آتش میان آب
 از فوختن خیال محض است و در خارج امکان وجود ندارد و ازین قبیل است این بیت
 فقیر بود گلبن که دارد غنچه پر باره ز مر و بال مرغی لعل بقاره اما شبه به عقلی آنست
 که مدرک بعقل شود نه بحس مثل تشبیه علم بحیات و چنانچه درین بیت از رقی ذکای طبع
 تو توانی که لوح محفوظ است که ذره نبود جا نزا نذر و نسیان به و درین بیت حکیم سنائی
 مروگی جمل وزندگی نیست به هر چه گفتند من آن اینست به در شعر اول ذکا مشبه و لوح محفوظ
 مشبه به واقع شده و در شعر ثانی مروگی و زندگی مشبه به و جمل و درین مشبه آمده و اینها همه مدرک
 بعقل میشوند بحس و آنچه ادراک آن تعلق بوجدان دارد مثل لذت و الم و جوع و شیخ
 و نظائر آن از قسم عقلی بشمارند چنانچه درین بیت فقیر الم عشق لذت دگر است پر غم عشاق
 راحت دگر است به و آنچه را و هم صورت میدهند نیز از نوع عقلی حساب میکنند و فرق در و همی
 و خیالی آنست که خیال آنچه از حس مشترک اقتباس نماید قوت تخمید آنرا ترکیب میدهند مثل
 علم یا قوت و عقلا به بشدین که در آیات صمد رند که رسیده و هم از حس مشترک اقتباس میکنند
 بل از پیش خود اختراع صور می نمایند و تخمید آنرا ترکیب می بخشند مثل تصور انسانی که در صورت
 باشد یا تصور غول بصورت سبع و اختراع دندان از براسه او چنانچه سبع را
 می باشد و ازین قبیل است این شعر امر و القیس ایقتلنی

له ای پرش از زمر دست و مقارنش از لعل ازینکه پرش نیز و مقارنش شرح باشد فافهم که در شعر مشترک
 قوتی است که آن قبول میکند جمیع صور محسوسات مگر در تم و متوشش و در هر حال ظاهر پس حس مشترک بمنزله
 حوض است و پنج حواس ظاهری مثال پنج نهر که آب بوض میرسانند و کل آن در جوف پیشانیست و اغیاض مله توله
 مثل تصور انسانی را پنج این مثال از مغزعات مصنف است و همین حال دارد بیت حکیم خناری که آمده می آید در طول نهر
 چنین مثال نیست و ظاهر است که تصور انسان که در صورت داشته باشد بمینه مثل علم یا قوت ملوح زود که در حقیقت خیالی است
 غول اختراع دندان از برای آن کار خیالی نیست بلکه تعلق بوجه هم دارد پس آنچه زود منصف حق است بمینه مثل غول است
 در آن خطی نیست فضای اعراض همین باشد آورده مصنف مانند اختلاف میان که در ظاهر همه اند فافهم و نظیر آنکه عبد الله

و اشرفی مضاجعی ؛ و مسنونه زرق کایناب اغوال ما ترجمه این نیست که ایام ایکه قریب الی
 نمیشری که منسوب بشارت من است هم بستر است با من و سنانهای کبود یعنی فولاد سے
 که مانند دندانهای غول است و در فارسی این بیت حکیم مختاری در ملک نجف
 ملک و نیم چرخ او با بحر است پر جوهر و چرخ است پر شهاب ؛ پوشیده ماند که علامه تفتازنی
 در طول فرق میان تشبیه وهمی و خیالی نجومی که مذکور شد بیان نموده اما در باری نظر
 فرقی درین هر دو قسم یافته نمیشود زیرا که تصور انسانی که ده سر یا ده بال داشته باشد
 و تصور غول بشکل سبع و اختراع دندان از برای او بعینه مثل علم یا قوت در مباح زرد و
 آنست که در تشبیه خیالی گذشت و از برای این هر دو قسم از عسوسات است که خیال بواسطه
 حسن مشترک آنرا اقتباس نموده و متخلفه ترکیب داده اما حق واقع اینست که دو قسم نیز
 نادیده را کسوت صورت پوشاند و لهذا گویند که و همه خلاق است و خیال آنچه از حسن مشترک
 اقتباس نموده همان را دارد پس وهم بر چیزهای غائب حاکم است بخلاف خیال که آن
 از مدركات حسی تجزا و زمیناید و تصور نمودن غول یا ملک و مانند آن کار وهم است و خیال
 از اشغال این تصورات عاجز نیست فرق در وهمی و خیالی پس ازین قرار است حکیم مختاری
 که در مثال مذکور شد باید که از قسم تشبیه خیالی باشد و مثال تشبیه وهمی این بیت فقیه
 بردی گل نه شبنم ساخته جا گسته چرخ تسبیح ملک را ؛ تسبیح ملک از عالم ایناب
 اغوال است که در شعر امر القیس گذشت قابل و میتوان بود که یکی از دو طرف تشبیه است باشد
 و یکی عقلی مانند تشبیه عدل و میزان و تشبیه عطر بخاق کریم و ازین قبیل است این ابیات
 خاقانی عمری است زخنه سر عاده سیل کین شکن ؛ کوش که ناریه سیل از بل رخنه بگذری ؛

له جمع اشرف که بمعنی با سب بند است و در منتخب اللغات ایضا نوشته که مشارف الشام
 همی است چند در زمین عرب نزدیک بشام که نمیشیر مشرقی منسوب است بدان است
 نیم چرخ نوسه از گمان است که ستر بسیار دارد ۱۲ ازب سه شهاب بانگ سه نام کوه
 که بسان شده بر ملک رسد و از سودا و غضا و غیره و یا بمعنی با فتح خطاست ۱۲ از امته الاغلاط ۱۲

حکیم عنصری شوی است چو دریا بمثل ظاهر تنزلی یا تاویل چو لولو است سوی مردم داناند
 ابو الفرج رونی چون حاصل نگو کاران یا زلف چون نامه گنگار ان
 از رنی بکے برکه اثر و صحن بنان یا چو جان خردمند و طبع خنود و رویت اول
 مشبه عقل و مشبه به حسی آید و در رویت اخیر بالعکس و حاصل این مجت است که
 مشبه و مشبه به در تشبیه بر چهار گونه می آید یکی آنکه هر دو حسی باشند دوم آنکه هر دو عقلی باشند
 سوم آنکه مشبه حسی و مشبه به عقلی باشد و چهارم عکس سوم فرع دوم در بیان
 وجه شبهه و آن عبارت از معنی است که مشبه و مشبه به در آن اشتراک داشته باشند باید دانست
 که مشبه و مشبه به یا در حقیقت اشتراک و در صفت افتراق دارند مانند دو جسم که یکی سیاه و
 یکی سفید باشد یا بالعکس مانند دو طویل که یکی خط و یکی جسم باشد و صفت یا مستند است
 مثل کیفیات جسمانی از قبیل الوان و اشکال و مقادیر و حرکات و اصوات و طعم و درایج
 و نشوون و ملاست و صلابت و لینت و ثقل و خفت و حرارت و برودت و رطوبت و یخب
 و نظایر آن که ادراکش بجز اسنسه ظاهری تعلق دارد و یا مستند بعقل است مانند کیفیات
 نفسانی از قبیل ذکا و معرفت و قدرت و کرم و شجاعت و حلم و غضب و اشتهاء آن که درک
 بعقل میشود و یا صفت اعتباری و اضافی است مثل اتصاف چیزی بانیکه وجودش
 یا عدش مطلوب است با اینکه مملوع فیه است یا در اذ طبع است یا اتصاف بجزئی که محض
 تصور است و نمی باشد مثل نیاب اغوال که در شعرا و اقیس مذکور شد و بعضاً مرجع صفت یا یک چیز است
 یا چند چیز و همچنین حقائق یا بسیط اند یا مرکب از اجزای مختلفه پس وجه شبهه متنوع میگردد
 بحسب این انواع که مذکور کردیم و چون این معنی را در یافتی بدانکه وجه شبهه یا در حدیث یا معتقد

سه قول وجه شبهه و آن عبارت از معنی است الهم این تفریع مانع نیست بر آنور عامه که قابلیت وجه
 شبه شدن ندارند صادق می آید پس چنین باید گفت وجه شبه عبارت از معنی است که مشبه و مشبه به در آن
 خصوصیت دارند و شرکت آن هر دو در آن معنی مفصود باشد ۱۲ محمد عبدالاحد شمشاد

و متعدد یا در حکم واحد است بسبب آنکه یک حقیقت از چند چیز ترکیب یافته یا در حکم واحد است
 اما وجه تشبیه واحد یا حسی است یا عقلی و در حسی لازم است که تشبیه و مشبیه نیز حسی باشند زیرا که
 وجه تشبیه امر است ماخوذ از تشبیه و مشبیه به و ماخوذ از عقلی غیر عقلی نخواهد بود اما وجه تشبیه عقلی
 لازم نیست که تشبیه و مشبیه نیز عقلی باشند بجهت آنکه عقل ادراک محسوسات میتواند کرد و در حسی
 ادراک معقولات عاجز است و از اینجا است که علمای فن بلاغت گفته اند تشبیه بالوجه العقلی
 اعم من تشبیه بالوجه الحسی اما وجه تشبیه واحد حسی مثل محرمت در تشبیه زخار بگل و خفای آواز
 در تشبیه صوت ضعیف بهمین و بوی خوش در تشبیه زلف بنبر و جلالت و تشبیه آب بشراب
 و اینست در تشبیه جلد با حریر و ابیات اشکله این اقسام در بحث تشبیه و مشبیه بگذشت و اما وجه
 واحد عقلی مثل جبرأت در تشبیه شجاع به آسند و زنده ساختن در تشبیه علم به حیات و هدایت
 در تشبیه علم بنور و استطابت نفس در تشبیه عطر بخلق کریم و اما وجه تشبیه متعدد که در حکم واحد است
 و آنرا وجه تشبیه مرکب نیز گویند عبارات است از هیااتی معین مرکب از چند چیز در این نیز یابستی
 می باشد یا عقلی حسی بر چند قسمی آید یکی آنکه تشبیه و مشبیه به تفرد باشند و وجه تشبیه مرکب حسی
 باشد مثل تشبیه اخگر بچشم خورش در استدارت و محرمت و بمقدار مخصوص و چنانچه درین بیت
 ابوالفرح باره وزیر ران چو بیکل چرخ چتر افراز سر چو خرمن ماه * وجه تشبیه در
 تشبیه است با سامان عظمت و جسامت و سرعت سیر است و در تشبیه چتر به ماه تدویر و
 در تشبیه است و اینها همه از محسوسات است دوم آنکه هر که مرکب حسی باشد چنانچه درین بیت
 که در صفت رزم گفته ایشان را کائنات را الق فوق رؤسنا * و انیا قانیسلس تهاوی کواکبه *

له قوله بسبب آنکه یک حقیقت از چند چیز ترکیب یافته الهمین است نه به سکاکی که متعدد است که واحد را
 و در قسم کرده مرکب حقیقی و مرکب اعتباری حال آنکه نزد اشعریین از علمای فن بلاغت ترکیب حقیقت را در ترکیب
 بودن تشبیه و مشبیه به و وجه تشبیه و عقلی نیست و در غیر سبب این طریقی از هر سه تفرد نخواهد شد و در تشبیه زخار بگل برست با
 مغزوی گفتن باطل است اگر چه پس درین مقام چنین باید گفت وجه تشبیه واحد است متعدد و متعدد در حکم واحد است بسبب
 آنکه عقل از اجتماع چند امور یک معنیست استخراج کرده یا در حکم واحد است ۱۲ وجه تشبیه واحد است
 ۱۲ عشر بسره در وقت دن ۱۲ م ک ک ک ک ک ک ک ک

ترجمه اش اینست که گویا آثار غبار و گرد باک سراسرای ما و شمشیرهای ما که در آن غباری درخشد
مانند شمشیری است که شهاب پبی در پی در آن ساقط میشود و مراد شاعر در اینجا تشبیه غبار در برت
شمشیرهای که در رومی درخشد با ششی است که شهاب تواتر در آن ساقط میشود و این مجسوع
یک هیات است نه اینکه غبار را شب و شمشیر را شهاب جدا تشبیه کرده باشد و وجه تشبیه
درین بیت هیات است که از حرکت اجرام روشن مستطیل متفرق در جانب چپری سیاه حاصل
آمده و ازین قبیل است این بیت **خاقانی** ابراز هوا بر گل چکان ماند بزنگی و انگان
در کام رومی چکان پستان نوز انداخته مقصود در اینجا تشبیه مجموع چکیدن باران
از ابر سیاه بر گل است بزنگی دایه که رومی بچه را شیر میدهند نه اینکه گل ابر رومی بچه و ابر را
بزنگی دایه و باران را شیر جداگانه تشبیه کرده باشد و وجه تشبیه در اینجا همیاتی است که از طاعت
چپری سیاه بر چپری سرخ و ترشح چیز سفید از آن سیاه بر سرخ حاصل آمده و ازین قبیل است این
ایات خاقانی **بیت** بر بلی چون در ایگان طفیل نالان در نفل مد نفل را از خواب است
و ایگان انجخته و له گوی شرس که هست ز انجخت بوی شزون بر بوی گوار از شرس خاقانی ۱۲ نه زنگی هوا سان بنگند و سلمان
سا و حی خیال سبزه جوئی روان بدان ماند که خضر بر آب افگند مصلی را و دهن معزی
بیت گفتیم که چیت خون عد و بر حسام او گفتا که بر بنفشه پراگنده آرغوان و شیخ نظامی
در غسل کردن شیرین گوید **بیت** چو بر فرق آب می اندخت از دست فلک بر تاه
مرز در رومی است و و انوری **بیت** در آب دیده همی گشت زلف بکنینش چو شتخ
سنبل سیراب در شمع عمر و و حکیم اند تی **بیت** رخ او لاله ستان بود و سبز فلک او
زنگیان در دست ستان نخته بران لاله ستان و در مرک بدون تشبیه و شبهه و وجه تشبیه
درین ایات بر مثال ظاهر است سوم آنکه تشبیه مفروضی تشبیه بود وجه تشبیه مرکب می باشند
گفته اند شمس را در آیه فی کف الاصل آفتاب تشبیه داده باینکه که در دست مثل باشد و وجه تشبیه

در اینجا بیانی است که از استدارت و اشراق و حرکت سریع متصل حاصل آمده و ازین قبیل است این بیت خاقانی که در خطاب آفتاب گفته است مانی لعل ایوان اشفت نیزه کبک در بهمنه پیکر و این بیت عبد الواسع حلی بیت زلفین تو قبری است بر آنجخته از جان ما رخسار تو شیری است بر آنجخته با بل یا مقصود در اینجا تشبیه رخسار است با شیری که در شراب آمیخته باشد و وجه شبهه استزاج سُرخ با سفیدی چهارم آنکه مشبه به مفرد همیشه و وجه شیر مرکب باشد چنانچه درین بیت خاقانی بیت چون بریم آهن بریم آهن به صد چشمه کند چشم دشمن یا پوشیده ماند که مشبه در اینجا صد چشمه نمودن چشم دشمن بر رخم گشای است و شبهه بریم آهن و اول مرکب و ثانی مفرد است و وجه شبهه بیانی است که بشکل زنبور خانه باشد و این نیز مرکب است اما وجه شبهه مرکب عقلی چنانچه درین بیت انوری بیت در جهانی و از جهان پستی یا همچو معنی که در بیان باشد و وجه شبهه در اینجا راجح بودن محاط بر محیط است و درین دو بیت خاقانی نظم ای شده بردست تو حله دل شاخ شاخ یا تو میط اکنان پوشش ارکان او را یوسفی آورده درین زندان و پس یا فضل زرافکنده بر وجه زندان او را و وجه شبهه در اینجا ذلیل و غرور داشتن چیز خوب و عزیز داشتن چیز روست و مقصود از مجموع مکیهات است نقد بر بد آنکه هر گاه وجه شبهه بیانی باشد مرکب از چند چیز اعم از آنکه اجزای آن حسی باشد یا عقلی اگر بعضی از آن اجزای را اخذ کند و بعضی دیگر را ترک نماید در تشبیه غلط واقع شود و وضوح این معنی از ابیات امثله صدر موهبید است اما وجه شبهه غیر واحد اگر از متعدد نامند چنان است که چند چیز را وجه شبهه سازند و هر یک از آن بنفس خود منتقل بود بخلاف مرکب که در آنجا از مجموع یک هیات مقصود می باشد و وجه شبهه متعدد و از سه قسم بیرون نیست قسم اول آنکه آن چیز با هم حسی باشد چنانچه درین بیت خاقانی شعر

در اینجا بیانی است که از استدارت و اشراق و حرکت سریع متصل حاصل آمده و ازین قبیل است این بیت خاقانی که در خطاب آفتاب گفته است مانی لعل ایوان اشفت نیزه کبک در بهمنه پیکر و این بیت عبد الواسع حلی بیت زلفین تو قبری است بر آنجخته از جان ما رخسار تو شیری است بر آنجخته با بل یا مقصود در اینجا تشبیه رخسار است با شیری که در شراب آمیخته باشد و وجه شبهه استزاج سُرخ با سفیدی چهارم آنکه مشبه به مفرد همیشه و وجه شیر مرکب باشد چنانچه درین بیت خاقانی بیت چون بریم آهن بریم آهن به صد چشمه کند چشم دشمن یا پوشیده ماند که مشبه در اینجا صد چشمه نمودن چشم دشمن بر رخم گشای است و شبهه بریم آهن و اول مرکب و ثانی مفرد است و وجه شبهه بیانی است که بشکل زنبور خانه باشد و این نیز مرکب است اما وجه شبهه مرکب عقلی چنانچه درین بیت انوری بیت در جهانی و از جهان پستی یا همچو معنی که در بیان باشد و وجه شبهه در اینجا راجح بودن محاط بر محیط است و درین دو بیت خاقانی نظم ای شده بردست تو حله دل شاخ شاخ یا تو میط اکنان پوشش ارکان او را یوسفی آورده درین زندان و پس یا فضل زرافکنده بر وجه زندان او را و وجه شبهه در اینجا ذلیل و غرور داشتن چیز خوب و عزیز داشتن چیز روست و مقصود از مجموع مکیهات است نقد بر بد آنکه هر گاه وجه شبهه بیانی باشد مرکب از چند چیز اعم از آنکه اجزای آن حسی باشد یا عقلی اگر بعضی از آن اجزای را اخذ کند و بعضی دیگر را ترک نماید در تشبیه غلط واقع شود و وضوح این معنی از ابیات امثله صدر موهبید است اما وجه شبهه غیر واحد اگر از متعدد نامند چنان است که چند چیز را وجه شبهه سازند و هر یک از آن بنفس خود منتقل بود بخلاف مرکب که در آنجا از مجموع یک هیات مقصود می باشد و وجه شبهه متعدد و از سه قسم بیرون نیست قسم اول آنکه آن چیز با هم حسی باشد چنانچه درین بیت خاقانی شعر

بسی از این بیانی در دریا و دریا در بیانی در سال زشت ۱۲ بیانات

سله عرب ایوان تازی ۱۲ م سله اشرف اسب بال دوم سسخ ۱۲ ۱۱ ۱۰ ۹ ۸

این این الگوس والاقداح ، این این الشوس والاقرار ، وجه شبه در تشبیه کاسه
 و قدح با قباب و ماه تدویر و درخشندگی و گردش است قسم دوم آنکه عه عقلی باشند
 مثل تشبیه بعضی از مرغغان بزاغ و تیزی نظر و کمال عند و اخفای جماع قسم سوم آنکه
 بعضی ازان حسی و بعضی عقلی باشند چنانچه درین بیت نظامی سمیت گوی خوردن
 می چون خون بدخواه ، گوی تکیه زدن بر سبند شاه ، وجه شبه در تشبیه می با خون بدخواه
 محرت و مرغوب بودن است و اول حسی و دوم عقلی است و بدانکه گاهی وجه شبه را از
 نفس تضاد و انزاع مینمایند و طبعش چنان است که دو ضد را با هم تشبیه میدهند و آن معنی
 متضاد را که در هر دو مشترک است وجه شبه اعتبار مینمایند و ضدیت را بمنزله تناسب
 می شمارند و مقصود از چنین تشبیه خوش طبعی و ظرافت یا استهزا و خجرت است مثل آنکه
 جهان را گویند که شیر است و بخیل را گویند که حاتم است چنانچه درین دو بیت فقیر نظم
 درین موسم که باغ از فرط زهت ، بود خوانی پُرانده الوان نمت ، کلید در بدست
 باغبان است ، یا عجب حاتی سالار خوان است ، و باید دانست که حق وجه تشبیه نیست
 که شامل هر دو طرف باشد یعنی بر شبهه و مشبهه به صادق آید و اگر بر یکی از دو طرف صادق
 نیاید تشبیه فاسد شود مثلاً درین قول که الخونی الکلام کالمالح فی الطعام اگر وجه بیان
 باشد که صلاح در استعمال و فساد در افعال است بر هر دو صادق آید و تشبیه صحیح شود
 زیرا که اصلاح در استعمال نیک است و فسادش در افعال آن و همچنین اصلاح کلام
 در استعمال قواعد نحوی است و فسادش در افعال آن و اگر وجه تشبیه چنین باشد که بسیار
 نیک معنی طعام است و کمی نیک مصالح آنست این معنی بر نحو صادق نمی آید و تشبیه غلط پذیر
 میگردد زیرا که در کلام اگر بعضی از قواعد خواستعمال کنند و بعضی را افعال نمایند کلام مهمل
 و نامربوط شود فرغ موعوم در بیان غرض تشبیه پوشیده ماند که غرض تشبیه در اکثر
 اراجح شبهه میگردد و آن بر چند قسم است اول اینکه غرض از تشبیه بیان امکان وجود شبهه با

در جائی که ادعای امتناعش نیز ممکن بود چنانچه درین بیت ابویب بیت
 فان تفتن الآتام و انت منهنم فان المشک بعض دم الغزال + ترجمه اش اینست
 که اگر تو فانی شوی بر خلق و حال آنکه از جنس ایشانی این سخن ممکن است زیرا که مشک پاره
 از خون آهوست مراد شاعر درین شعر فوقیت مدوح است بر سایر نوع انسانی
 بحدی که گوئی اصلا مناسبت باینها ندارد و بر اسم اصل جدائی است و این ادعای ظاهر
 نمتنع ینما چه حال است که یک فرد از نوع خود بخدی متنازگردد که آزان نوع برآید لهذا
 شاعر از تشبیه دادن بشک اسکان اینمندی را بیان نمود و ثابت کرد زیرا که مشک هر چند
 پاره از خون آهوست اما او را از قسم خون نمی شمارند و ازین قبیل است این بیت خاقانی
 بلیت هو روح الوری ولا تجب + فالیو ایتت عینة الارجار + ولولفه بیت
 گر از خلق آمد و بر خلق شاه است + عجب شمر گل از جنس گیاه است + دوم آنکه غرض از
 تشبیه بیان حال تشبیه باشد مثل تشبیه چیزه در سواد یا بیاض یا غیر آن چیزه و درین قسم
 شرط است که حال تشبیه ظاهر باشد و الا تشبیه برای بیان حال نخواهد بود چنانچه درین بیت
 ابو الفرج بیت دل از دواع رفیقان چو یک بر آتش + تن از غوغای سوزان
 چو مرغ در مضراب + غرض از تشبیه در اینجا بیان حال دل و تن است در حالت دواع و چنانچه
 درین بیت حکیم سنائی بیت باز قهرش چو آید اندر کار به کشف سرور کشد کشف کردار +
 و درین بیت خاقانی بیت خصمت زد دولت بنواد آنکه درت کرده را + چشمت بدرود
 او تو تیار باد و نکباد داشته + یعنی حال خصم تو که از دولت مجوس است و در ترا گذارنده است همان
 میماند که چشم او بدر و باشد و سر بره را که دوا می چشم است بر باد و بد و مقصود از این تشبیه بیان

سنگها با لفظ و حرمت سوم بای موصوفه بادی که از سنگ طرف وزد و باد کج که از محل فریدن چار باد شمر روزد
 آن نیز چهار است یکم آنکه از میان صبا و خوب وزد آن را از یب نامند دوم آنکه از میان صبا
 و شمال وزد آنرا یکبار گویند سوم آنکه از میان شمال و دوبروزد و آنرا جریب گویند چهارم آنکه از میان
 جنوب و دوبروزد و آنرا بیت نامند ۱۲ مولوی محمد ظهیر الحسن شوق نبوی عظیم آبادی

حال خصم است تنوم آنکه غرض از تشبیه میان مقدار حال مشابهاست چنانچه درین بیت
 انوری بیت حدیث سحرین و میانشس بگویم تا که دیده است کوهی معلق بجایست
 غرض از تشبیه در اینجا شدت فزونی سحرین و لاغری میان است و درین بیت حکیم عنفری
 بیت دان ابرو همچو کلبه مذاقان مذاکون چون گنج لولو مکنون است تا غرض از تشبیه ابر
 بکلبه مذاق و گنج لولو کثرت ماریدن برون و باران است و درین بیت کمال اسمیل
 بیتش مانند پشه دانه که در چشمه تشبیه است تا اجرام که نهماست بنان در میان برون
 غرض از تشبیه در اینجا مبالغه در کثرت برون است اما درین بیت خاقانی بیت مکنون
 آب شور رویا تا مانند عسری گلگوران را اما اگر چه در بادوی الفرح چنان میناید که غرض
 تشبیه تعلق بشبه دارد و آن علت آب دریاست در جنب عرق گلگوران اما در نظر تحقق غرض
 تشبیه در اینجا تعلق بشبه بردارد و آن کثرت عرق گلگوران است و شرح این عنفری
 مذکور میشود چهارم آنکه غرض از تشبیه این باشد که حال مشابهاست را خاطر نشان سازد
 بکنند مثل تشبیه سی بیوده بنفش روی آب بود و جبه خاطر نشان شدن آنست که چون
 نفس انسانی بحیات زیاده از عقلیات الموف است آنچه را با اسلحه حس دریا بر زودتر
 در و متفرق و منتفش میگردد و چنانچه درین دو بیت حکیم عنفری بیت با سکار کس کن صحبت
 تا نمانی حیر و خوار و ذلیل تا زاشتر و محلت فرو افتی تا ای پسر چون سبک است بودت بمیل
 و درین بیت خاقانی بیت هر طرب ما برابر است کرب تا هر بین را مقابل است بسیار
 و درین بیت سنائی بیت صورت ابدان چو دیگ نمی است تا از درون خالی برون است
 و درین دو بیت خاقانی نظم تا کی چشم عقل خار نیلان زدن تا تا کی در راه نفس باغ ارم
 رخس بهزای ز درون در پیش رویا بس خراگنده سم مر کب جم ساختن تا و درین قسم
 اکثر تشبیه بطریق تمثیل است آید چنانکه غرض از تشبیه زینت دادن مشبه در نظر سماع باشد مثل
 تشبیه روی سیاه با مرده کس آه چنانچه درین بیت حکیم انوری بیت بین وقت سخن گفتن

سوره صافات

سوره صافات

سوره صافات

لب شیرین و دندانش با که گویی در میان است در لعل ز رخسارش با غرض از تشبیه لب دندان
 مشوق بود لعل تزیین اوست و له بیت استری بود سپه زیر مغزق زین بی در است چون
 تیره شی بسته بر و یک شهباه با شیخ نظامی بیت تن صافش که می غلطید در آب چه چو غلطه
 قاجامی بر روی سنباط چه ششم آنکه غرض از تشبیه ندرت و تقبیح مشبه باشد در نظر سماع مشتمل
 تشبیه روحی که نشان آید در و باشد بر گین بسته که خردش آن را به بقا زد و در نظم مثل
 این ابیات سنانی که در جو علمای جاه طلب گوید بیت چون کیر شتر باز پسان با زانچه دانه
 با جو خرگسان با و کاتبی نیشاپوری که در جو شخصی گفته رباعی ای از تو سه و پنج حس ار
 و خجل با در چهار هنر چو چایضی کمال با چون فرج دهن باز و چون کنده دماغ با چون کیر
 زبان در از و چون خایه دو دل با و حکیم شغالی که در جو ذوقی او ستانی گفته رباعی ذوقی
 ریشتم به چشم ماشی ماند و مویست به ندرت قاشی ماند چه بیت بنگ سر تراشی مانده عینا گویی
 به کیر کاشی مانده به نغم آنکه غرض از تشبیه تازگی مشبه و ندرت حضور او در دهن باشد یعنی مشبه
 بسبب تشبیه بصورتی بر آید که از روی عادت حضور صورت او در دهن متنع باشد مثل تشبیه انبا
 ز قال که بعضی ازان افروخته بود با دریا سگ که جویش طلا باشد و چنین صورت در عادت
 متنع الحضور است و این است معنی استطراف و تازگی مشبه و اکثر امثله این مضمون تشبیه می و خیالی
 مذکور شده از جمله است این بیت ابو الفرج بیت گل از پیروزه گوی شکل دستی است چه گفته
 جام لعل اندر نامل با و این بیت انوری بیت آتش سیال دیدستی در آب منجمه گزیدستی
 بخواه از ساق قاش ساغسگر با باید دانست که استطراف مشبه بر دو گونه است یکی آنکه مشبه به

سکه تمام پوشی باشد سفید و بنایت گرم باشد در میان آکا بر و نشد چه بکله شهاب جاوید است که از پوستش
 به بین سازد چه سکه که کاشی سایی ببول زمین جو چیزی است که شکل آنرا مثل سازند و در کاشان ساخته شود و جانزان
 سوزی آید و گران قیمت باشد شغالی گوید که اگر ش صاحب او نشد بطلان به میکند که کاشی استعمال ۱۲ چه سراج هایت
 سکه تو که از روی عادت حضور صورت از منی عقلا لکن الحضور فی الذهن و عاده متنع الحضور باشد و این ممکن است
 که چیزی در حقیقت لکن الحضور و لوجود باشد در عادت خلاف آن چنانچه اکثر معجزات انبیا علیهم الصلوٰه والسلام
 و کلمات اولیا ربهم است مثل سکه ازین قبیل در ۱۱ شماره ۱۱۱۱

نی نفسه نادر المحصور باشد در زمین مثال آتش سیال و آب بنجد در بیت مذکور مثل این میت
 خاکانی که در صفت نخل گفته بیت آن شبیت روی از غوان فاش به چون برت تنیده
 گرو آتش به دیگر آنکه حضور مشبه به در حالت حضور مشبه بندوت باشد یعنی ذهن در وقت
 تصور مشبه بصور او کمتر انتقال نماید چنانچه درین رباعی کمال اسمیل رباعی آن است
 نگر بر رخ آن شهره غنم به آذین خسته بیه جنگ و خصومت با هم به وان بروین شکل کشتی گران
 سر سوگم آورده و قد بازده نم به ظاهراست که بجز تصور ابرو تصور کشتی گیران در ذهن
 حاضر نمیشود و بدانکه هرگاه غرض از تشبیه تزیین یا تبسج یا استطراف مشبه باشد واجب است
 که مشبه به در وجه مشبه معروف نزد تمام تر باشد و در جاییکه غرض از تشبیه بیان مقدار حال
 مشبه باشد باید که هر دو در معرفت مساوی باشند و در جاییکه غرض بیان امکان مشبه بود
 باید که مشبه به در امکانیت مسلم و معروف بود و در استطراف شرط است که مشبه به در ذهن المحصور
 باشد اینست بیان فمائی که غرض تشبیه در آن راجع بشبه میگردد و آنگاه بی غرض تشبیه جائز باشد به

سلفه قول واجب است که مشبه به در وجه مشبه معروف تر و تا متر باشد لکن تشبیه استطراف مشبه باشد ممکن
 نیست که مشبه به در وجه مشبه معروف تر شود چه در صورت استطراف مشبه به بیانی نفسه نادر المحصور خوانم بود و در زمین یا وقت
 حضور مشبه در هر دو صورت با معروف تر شدن در وجه مشبه منافات تام دارد و همچنین در بیان مقدار حال هر دو را در نظر
 مساوی بودن لازم نیست بگوشیه به نادر وجه مشبه با عوت بودن فرود است آنگاه علامه نشانانی هر دو را در مقدار مساوی
 باید بود در تحقیق این معیار نیز هم خلاف است چه سیرین را بگوه و میان را این تشبیه میدهند حال آنکه هر دو در مقدار مساوی نیستند و
 خلاصه تقریر صاحب منقح اینکه هرگاه غرض از تشبیه بیان امکان بیان مقدار تقریر حال مشبه باشد میگوید صاحبها
 سابقه اتم بودن وجه مشبه در مشبه به یا در مشبه به مشبه به یا وجه مشبه به مشبه به و تحقیق علامه نشانانی اینست که در
 بیان امکان بیان حال مشبه صرف مشبه به کافی است و اینست ضرورت نیست و در بیان مقدار مشبه اینست مشبه به
 نمی باید بلکه معروف است که مشبه به بر حد مقدار مشبه باشد نه از حد آن نفسی کلامها با التخصیص و چون بعضی ضعیف کتاب
 حدائق الیاد است تمام تر بر روی طول و عمق خمائی میکند چنانکه برابر باب بهمیت روشن است پس میگردد که درین خلاصه
 مذکور چون در آنجا خواهد شد که منتصف بیان حال تمام از بعد سابقه را در وقت انعام مشبه با بعد غیر خود بود ترجمه
 کلام علامه نشانانی منتصف را بکار بردن در خطا و غرض از تشبیه استعلامه قولده استطراف مشبه است
 که اتم درست لیکن در اول شاید از ذهن رفت بود که مشبه به را درین قسم هم با مشبه به مشروط ساخت القلم
 احتیاج من طبعه الحافظه ۱۳ محمد عابدی الله صفا عنه الله العبد المذنب

یکی آنکه مشبه و مشبه به هر دو مفرد غیر مقید باشند مثل تشبیه رخسار بگل و تشبیه شجاع با سگ
و تشبیه علم بنور و مانند آن دوم آنکه هر دو مفرد مقید باشند مثل تشبیه سسی بیفانده بنفیس
روی آب سوم آنکه یکی مفرد مقید و یکی مفرد غیر مقید باشد چنانچه درین بیت نوری بیت
رخساره جو گلستان خندان ^{بازی کننده} چو زنگیان لاغیب ^{بازی کننده} و درین بیت اوله بیت
شکل غنچه است چو پیمان که بود در آتش ^{بازی کننده} برگ بید است چو تیشه که بر آرزنگار ^{بازی کننده} و ازین
قبیل است تشبیه آفتاب با مینه که در دست شل باشد یا با لکس یعنی آینه مذکور با آفتاب
آفتاب چهارم آنکه هر دو مرکب باشند چنانچه درین بیت خاقانی بیت وید و یا شے
عکس نور شیدا آتش انگیز از بلور ^{بازی کننده} از بلورین جام عکس می همان انگخته ^{بازی کننده} و معنی مرکب
بودن مشبه و مشبه به آنست که هر یک بیاتی است از چند چیز فراهم آمده چنانچه قبل ازین
شرح داده شد ^{بازی کننده} ششم آنکه یکی مفرد و یکی مرکب باشد چنانچه درین بیت خاقانی بیت
بلبل چون کبک خون گزقه ^{بازی کننده} بنقاره کز دهنش ناله حمام بر آید ^{بازی کننده} و اکثر امثله این اقسام
در صدر مذکور شد ^{بازی کننده} ششم آنکه هر دو متعدد باشند و این قسم یا ملغوف می آید یا منفرد
اما ملغوف آنست که اول چند مشبه را ذکر کنند و باز چند مشبه را بهمان ترتیب بیازند
بطور لغت و شمر ترتب چنانچه درین بیت عبدالواحد جلی بیت مافته ز لغت و سنگفته
رخ و زیبا قد او ^{بازی کننده} مشک سارا و گل سوری و سر و چمن است ^{بازی کننده} و اما مفردی آنست که یک مشبه
و یک مشبه بر او ذکر کنند و بانیکی دیگر در مقابل و همچنین چنانچه درین رباعی کمال سبیل
رباعی رویت دریا حسن لغت مرجان ^{بازی کننده} ز لغت غیر صدف و دهن در زندان ^{بازی کننده} ابرو کشتی

ساده تو مثل نغمه ^{بازی کننده} و مفرد مقید مرکب غیر مقید میرست ^{بازی کننده} بین همه فرق باید که هر یک از این بیات جدا گانه بیاکنند
آنها مرکب با معنیست و نه مفرد مقید پس ازین توضیح گفتان خندان و زنگیان لاغیب را مفرد مقید و چنانکه در آتش بود
و تیار که ز رنگار بر آرد و آینه را که در دست شل باشد مرکب باید انکاش چنانچه معنی خود آینه در دست شل را بود
فزع دوم مشبه مرکب نوشته است در اینجا مفرد لغت و کلام خود تمارض پیدا کردن است تا قسم و نظر ۱۲
عبد الاحد عصف منہ الصمد شمس ۱۵

وچین پیشانی موج در گرداب بلا غیب و چشمت طوفان در هضم آنکه کیکی واحد و کیکی
 متعدد باشد پس اگر مشبه واحد و مشبه به متعدد بود آن را تشبیه جمع نامند و اگر با لکن باشد
 تشبیه تسویه گویند مثال تشبیه جمع چنانچه درین بیت مولوی جامی میست عارض است
 این تریباله حمر است این دریا شاع شمس یا آئینه کماست این در این غزل تمام
 ازین قبیل است او مثال تشبیه تسویه کقولہ شعر صمد خ الحبيب دحالی در کلاها کالالبانی
 یعنی زلف مشوق و حال من هر دو مانند شب سیاه اند شعبه دوم در تقسیم تشبیه
 باعتبار وجه شبه باید دانست که تشبیه باعتبار وجه شبه نیز متنوع بچند نوع میگردد و نوع اول
 تشبیه تمثیل و آن تشبیهی است که وجه شبه در او چند چیز متنوع باشد چنانچه قبل ازین شرح
 داده شد قال الشيخ عبد القاهر الجعفی جانی فی اسرار البلاغة التمثیل التشبیه المتفرع
 امور و اذالم یکن التشبیه عقلاً یقال انه فیضمن التشبیه لایقال ان فیه تمثیلاً و ضرب مثل
 و اذ اکان عقلاً جاز اطلاق اسم التمثیل علیه لست و ازینجا معلوم میشود که بر تشبیه که وجه
 شبه او مرکب حسی باشد آن را از عدد تمثیل نباید شمرد و تمثیل آنست که وجه شبه در او مرکب
 عقلی باشد چنانچه درین دو بیت حکیم سنائی که در مناقب امیر المومنین علی بن
 ابی طالب علیه السلام گفته نظم زان ازو خصم او و زون تر بود
 که خرد را امام حیدر بود در مرد را چون ز پس بود خورشید سایه پیشی کند بر و جاوید
 وجه شبه بیات شخصی است که نور از عقب و ظلمت در پیشا پیش او باشد و چون
 این بیات مرکب از حیات است پس بقول شیخ عبد القاهر که مذکور شد از قسم
 تمثیل نباشد بل متضمن تشبیه بود درین دو بیت نفای نظم نظر کردم
 ز روی تجربت هست در خوشیها بی جهان چون خورش دست در که اول دست در
 خارشش خوش افتد با خرد دست در دست آتش افتد در وجه شبه امریست که
 آغازش خوب و انجامش بد باشد و این امور عطفه است و اطلاق تمثیل بقول شیخ

و شجاعت است نداده و مثال وصفی که ایامی بر وجه شمه داشته باشد این بیت خاقانی
 بیت خجور سبزش چو سرنخ آید چون ^{بگردد فصل منصف از بدین کلام واقع شده و آنگاه} در حرم وسطی را انشان مینی هم ^{بهای کسب و ملتین بی غیره انکار است} از لفظ سرنخ و سبزه
 که وصف مشبه واقع شده ظاهر میشود که وجه شبهه درین جا اجتماع محرمت و حضرت است دیگر
 آنکه وصف مشبه تمناذ کور سازند چنانچه در شعر صدر گذشت و درین بیت عبد الواسع جلی
 بدیعت نمیده قامت رخ پُر سرشک و دل پر نار ^{بگردد} ز جور گردون بدخواه تو چون گردون
 باد ^{بگردد} دیگر آنکه وصف مشبه به تمناذ کور سازند کقول ابان بنه شعبر فانک شمس
 و اللوک کو اکب ^{بگردد} از او طلعت لم یید منهن کوکب ^{بگردد} یعنی بر سینه که تو آفتابی و بادشاهان
 دیگر ستاره اند و تیکه آفتاب طالع شد کی از ستاره ظاهر نمیشود و درین بیت حکیم
 سانی بیت اتناش چو قطره باران ^{بگردد} کا دل و آخرشش بود چو میان ^{بگردد} و درین
 بیت خاقانی بیت وقت است که مرکبان ^{بگردد} انجسم ^{بگردد} هم نخل بیگنند و هم ^{بگردد} سس ^{بگردد}
 دیگر آنکه وصف مشبه به وجه هر دو مذکور نمایند چنانچه درین دو بیت رودکی نظم
 چاکرانت بگردد زرم چو خیاطانند ^{بگردد} گرچه خیاطیند اسے ملک کشور گیر ^{بگردد} بگردد نیر هقد
 خصم تو سے پانند ^{بگردد} که ببرد به شمشیر و بوزند به تیر ^{بگردد} لفظ گرو میودن و بریدن و دوختن
 وصف ملائم شبهه است و نیزه و شمشیر و تیر ملائم شبهه نوع چهارم تشبیه مفصل و آن
 عبارت از تشبیهی است که وجه شبهه یا آنچه مستلزم وجه شبهه باشد در آن ذکر کنند مثال اول
 چنانچه درین بیت سلمان ساوچی بدیعت لغز و غرور لعل تو چون از شراب پای ^{بگردد} لرزد
 و لم ز چشم تو چون از شمار دست ^{بگردد} وجه شبهه در هر دو مصراع لغزیدن و لرزیدن است و
 درین بیت عبد الواسع بدیعت ای پسر چون سخن و چون دهن خویش زغم ^{بگردد} عینش من
 تلخ مار و دل من تنگ نخواهد ^{بگردد} وجه شبهه درین جا تلخی و تکی است و درین بیت خاقانی
 بدیعت جان پانند را اندعبین ^{بگردد} که چون پُر شد تی گرد و یکبار ^{بگردد} و مثال دوم کتوکک
 الكلام الغضیب کالمعل نے الحلاوة وجه شبهه در اینجا میل طبع است و آن لازم حلاوت است

خوش بچشم تشبیه قریب مبتذل و سبب قریب و ابتذال در تشبیه چند چیز است یکی آنکه وجه
 واحد باشد مثل سیاهی در تشبیه رنگی بر کمال و سفیدی در تشبیه عمل با برون دیگر آنکه مشبه نسبت
 قوی به مشبه داشته باشد مانند تشبیه کناره به سبب دیگر آنکه مشبه به اکثر در ذهن حاضر شود مثل
 تشبیه انت بشب و تشبیه بیه روی خوب با قباب و مانند آن با جمله تشبیه قریب نیست
 که وجه مشبه در واجهالی باشد یا تفصیل علیی داشته باشد مانند تشبیه آفتاب به آینه در متون
 و در شش فروع ششم تشبیه بعید غریب و اسباب بعد و غرابت تشبیه نیز چند چیز است یکی آنکه
 وجه مشبه متعدد یا مرکب از چند چیز باشد چنانچه در موضع خود مذکور شد دیگر آنکه مشبه به را
 با مشبه نسبت بعیدی بود چنانچه درین بیت مختاری بیست زا بر سیاه و برون سفید و
 زمین بزرگ طوطی همی پدید شده از بیضه غریب ظاهر است که ابرو برون را با زانغ و بعضیه
 در صورت عدم اعتبار تشبیه مناسبتی نیست دیگر آنکه مشبه به بندرت و در ذهن
 حاضر شود بسبب آنکه از اهمیت یا از خیالیات باشد مثل انیاب اغوال و اعلام یا توت
 و نظائر آن دیگر آنکه وجه مشبه مرکب عقلی باشد و چند آنکه وجه مشبه مرکب از چیزهای بسیار باشد
 تشبیه بعید تر و غریب تر میشود اعم از اینکه آن ترکیب و همی باشد یا خیالی یا عقلی و تشبیه لمخ
 همان است که بعید و غریب بود بخلاف قریب و مبتذل که آن در بلاغت او دل است زیرا که
 آنچه بعد از طلب حاصل میشود ولذت او زیاده تر میباشد مثل تشنه که از آب سرد بشیر لذت
 می برد و گاهی تشبیه مبتذل بسبب تصرفی خاص غرابت پیدا میکند چنانچه درین بیت
 مختاری بیست ماهی اگر ماه از سر و بود قد سر و ای اگر سر و از راه بود بر تشبیه
 معشوق باه و سر و مبتذل است اما بسبب شش طغرابی بهم رسانید شعیه سوم در تقسیم
 تشبیه باعتبار غرض و آن برد و قسم است مقبول و مردود تشبیه مقبول آنست که در افاد
 غرض وافی باشد و مشبه به در وجه مشبه مشهور تر و تام تر و مسلم الحکم بود و در بیان امکان نزد
 مخاطب مودف باشد و تشبیه مردود آنکه درین امور ناقص و ضعیف باشد فروع پنجم

در بیان ادوات تشبیه بدانکه در تشبیهی که ادوات آن مذکور نباشد آن را تشبیه مود گویند و آنچه
 ادوات در و مذکور نشود آن را مرسل نامند و مود که برد و گونه است کی آنکه ادوات تشبیه را حد
 نمایند فقط چنانچه درین بیت خاقانی می آفتاب زرفشان جاشس بلورین آسمان
 مشرق گفت ساقیش دان مغرب لب یار آمده بی دیگر آنکه ادوات تشبیه را حذف نموده
 مشبه به را بشبه اضافت نمایند کقولہ شعرو الرايح تلعب بالخصون وقد جرى الذهب الاصيل
 على حجين الماء وقت بين العصر والمغرب راد عسری اصيل و در فارسی آفتاب
 خوانند و ترجمه بیت مذکور این است که نسیم بازی میکند با شاخها در حالی که جاری شده است
 طلای آفتاب زرد بر نقره آب یعنی تا وقت عصر و پوشیده ماند که مراد شاعر تشبیه آفتاب
 زرد به طلا و تشبیه آب نقره است و مشبه به را مضام و مشبه را مضام الیه ساخته بقولہ
 ذهب الاصيل امی اصيل کاذهب و بحین الماء ای ما کا للبحین و ازین قبیل است این بیت
 مسعود سعدی عبر چشمش گرفته سُرخی لاله بی لاله رویش گرفته زروے عبر بی یعنی چشم او
 که مانند عبر است و روی او که مثل لاله است اما تشبیه مرسل آنست که ادوات در و مذکور نشود
 و آن در عتذلی کاف است و کات و مثل و آنچه از معنی مماثل و مضامات مشتق باشد و در
 فارسی لفظ مانند و چون و برنگ و بسان و گوی و گویا و اشال آن و سلسله عجم گاه
 عبارات دیگر تا کم مقام ادوات تشبیه آرد چنانچه درین بیت مختاری از یک صدف
 گهر شده را سب تو خورد بی و نیک رحم جدا شده طبع تو دگر کم بی و درین خاقانی
 جانگاہی دان دمان فزای بی سبب بدو کرده رو کار بی مقصود آنست که تو
 مثل روزگاری و چنانچه درین بیت نظیری بوسه یار من ازین نیست و قامی آید بی
 کلم از دست بگیرد که از کار شدم بی مقصود تشبیه یار است بگل و بوی یار آمدن را بجا ادوات
 تشبیه ذکر کرده بیتم در تقسیم تشبیه بحسب توت و ضعف بدانکه استعمال تشبیه در کلام از
 هشت قسم بیرون نیست اول آنکه مشبه و مشبه به را مذکور سازند و وجه تشبیه و ادوات تشبیه را

ادوات

ادوات

مخزون نمایند چنانچه گویی زید شیر است دوم آنکه در مقام استخبار مشبه را نیز مخزون نمایند
 سوم آنکه ادات تماخوذ نمایند چنانچه گویی زید شیر است در جرات چهارم آنکه در محل استخبار
 مشبه را نیز مخزون کنند مثل آنکه گویی شیر است و در جرات پنجم آنکه وجه شبه را مخزون نمایند
 مثل آنکه گویی زید مانند شیر است ششم آنکه در حال استخبار مشبه را نیز مخزون نمایند هفتم آنکه
 هر چهار را مذکور سازند مثل آنکه گویی زید مانند شیر است در جرات هشتم آنکه مشبه را در محل
 استخبار حذف کنند چنانچه اگر بر سر سوزید بگویی مانند شیر است در جرات و ازین
 هشت قسم دو قسم اول اقوی است و دو قسم اخیر اضعف و وسط در ضعف و قوت وسط
 و وجه قوت در حذف ادات و وجه شبه آنست که ادات چون مخزون سازند گویا
 مشبه را عین مشبه با او نمایند و وجه شبه را چون ترک نمایند عموماً تمام میرساند
 پس در تشبیهی که این هر دو را ترک نمایند قوی تر خواهد بود و آنچه یکی ازین دو در آن
 مذکور شود نسبت باول ضعیف و آنچه هر دو در آن مذکور سازند اضعف خواهد بود نسبت
 استیفای بیان در تشبیه و بالله التوفیق شجره دوم در بیان استعاره
 چون استعاره نسبی از مجاز است اول تعریف حقیقت و مجاز پر داختر لازم پس گوئیم حقیقت
 در اصطلاح اصحاب لغت عبارت از کلمه ایست که در معنی موضوع له استعمال کنند در اصطلاح
 که جرت نماند مثل اصطلاح لغت یا شرع یا عرف و مجاز کلمه ایست که در معنی غیر موضوع له
 استعمال کنند و دلالت او بران معنی بقیام قرینه باشد لا غیر و معنی وضع معین لفظ است
 برای دلالت کردن بر معنی بنفس خود نه بواسطه قیام قرینه قال العلماء الحقیقه فی الاصل
 فعل یعنی فاعل من حق الشئی اذا ثبت او یعنی مفعول من حقیقت الشئی اذا ثبت
 نقل الی الکلمة الثابتة او المبتدئة مکانا الاصلی والتا و فیما للنقل من الوصفیه الی الایمیه
 و المجاز من الاصل معنی من تجاوز مکان بجزءه اذا تمهله نقل الی الکلمة الجائزه ای المتعبیه
 مکانا الاصلی انتهى کلامه و مجاز را از علقه گزینیت پس اگر علقه در معنی حقیقی و مجازی بنا

استعمال آن لفظ در معنی مجازی علاوه بر بود چنانچه اگر گوئی خذ هذا الفرس و اشاره بکناب
 ثانی این استعمال صحیح نیست زیرا که علاقه درین جایافتہ میشود و هر یک از حقیقت و مجاز
 یا لغوی است یا شرعی یا عرفی یا مابین آنی خاصیتی اگر دو وضع حقیقت واضح لغت است از حقیقت لغوی
 میگوئیم و اگر شارع است حقیقت شرعی می نامیم و اگر عرف است حقیقت عرفی میخوانیم
 و همچنین مجاز را در اصطلاحی که معنی غیر موضوع له استعمال می کنیم اگر آن اصطلاح لغت است
 مجاز لغوی میگوئیم و اگر اصطلاح شرع است مجاز شرعی و اگر اصطلاح عرف است مجاز
 عرفی میخوانیم مثالش استعمال لفظ اسد بر اسب مخصوص حقیقت لغوی است بری مرو شجاع
 مجاز لغوی و لفظ صلواته بر اسب عبارت مخصوص حقیقت شرعی است و بر اسب و عام مجاز شرعی
 و لفظ فعل در عرف نخویان یعنی لفظ مخصوص که عبارت از افاضی و منازع و غیر آن باشد
 حقیقت عرفی خاص است و معنی حدث مجاز عرفی خاص و لفظ دابه بر اسب چهار پا حقیقت
 عرفی عام است و بر اسب انسان مجاز عرفی عام و لفظ اسد و صلواته و فعل و دابه که در مثال
 واقع است مثال حقیقت و مجاز است و لفظ سب و شجاع و عبادت و دهاد لفظ مخصوص و
 حدث و چهار پا و انسان که مذکور شده اینها همه اشارت بمانی حقیقی و مجازی آن چهار
 لفظ است قائل و قبل ازین گفته ام که مجاز را ناچار است از علاقه پس اگر آن علاقه امر است
 سواى تشبیه مثل سبیت یا لزوم یا غیر ذلک آنرا مجاز مرسل می نامند و اگر علاقه تشبیه است استعاره
 میگویند و در استعاره اگر مشبه را متروک و مشبه را مذکور سازند آن را استعاره بالتقریح اند چون
 درین بیت اسدی سمیتش مشک ساسی و شکر میفروشد و در زنگس کمان کش دو گل مرغ
 پوشد و اگر مشبه به را متروک و مشبه را مذکور سازند آنرا استعاره بالکنایه خوانند و مثلاً
 آن در مجلس مذکور شود و حاصل استعاره آنست که مشبه را عین مشبه به ادعا نمایند اعم از نیکه
 متروک باشد یا مذکور و مشبه به را در هر دو صورت مستعار منته نامند و لفظ او را مستعار خوانند
 و مشبه را استعاره گویند و علماء سلف بلاغت را اختلاف است در نیکه استعاره از قسم مجاز

لغویست یا مجاز عقلی دلیل جماعتی که استعاره را مجاز لغوی میدانند آنست که اگر گوی مثلاً
 رایث اسدایر می و مراد از اسد مرد شجاع باشد پس لفظ اسد در اصل لغت بر کسب مخصوص
 که در اینجا مشبه به واقع شده موضوع است نه برای مشبه که مرد شجاع باشد درین صورت استعمال
 این لفظ بحسب لغت در غیر موضوع له شده است و این است معنی مجاز لغوی اما دلیل گروهی که
 استعاره را از مجاز عقلی می شمارند آنست که اطلاق لفظ اسد را به مشبه که مرد شجاع باشد وقتی میکنیم
 که او را عین مشبه به یعنی کسب مخصوص او عا می نامیم و درین صورت استعمال لفظ اسد در موضوع از شیوه
 مذکور غیر موضوع له و چون این تصرف یعنی ادعای مذکور تعلق به عقل دارد نه به لغت پس
 استعاره مجاز عقلی باشد یعنی عقل بر مجاز بودن او حکم میکند نه لغت زیرا که بحسب لغت خود استعمال
 آن در موضوع له واقع شده پس مجاز لغوی چرا باشد و اگر در استعاره مشبه را عین مشبه به ادعا
 نمایانند معنی نمجب درین دو بیت درست سنه آید شعر قامت تطلانی من الشمس به نفس است
 علی من نفسی نه قامت تطلانی و من عجب به شمس تطلانی من الشمس به شاعر این دو بیت
 را در باب غلام نمود که بر سر او در آفتاب سایه کرده بود گفته ترجمه اش اینست ایستاده است
 و سایه میکند بر من از آفتاب چنان کسی که عزیز تر است از جان من پیش من عجب ارم ازینکه
 آفتابی بر من از آفتاب سایه میکند مقصود ازین مثال اینست که اگر شاعر غلام مذکور را عین
 آفتاب نشمرد معنی تعجب در اینجا صحیح نمیشود و بعضی جوابش چنین گفته اند که ادعا در اینجا مقصود
 استعمال شمس در موضع له نمیتواند شد چه بعین میدانیم که آدمی از جنس آفتاب نیست آما فرق
 در استعاره و کذب آنست که بنای استعاره بر تاویل است یعنی مشبه را از جنس مشبه به ادعا نمایند
 و قرینه عدم اراده موضوع له در وقایع باشد بخلاف کذب که تاویل و قرینه در آن نییاست اما
 قرینه استعاره گاهی یک چیز باشد چنانچه درین بیت اسدی روان از اششاد پونده رنج
 خود را بر جان گوینده گنج لفظ پونده و گوینده قرینه آنست که از شمشاد قد مشوق
 و از مرجان لب او خواسته و گاهی قرینه استعاره حدیثی باشد چنانچه درین بیت

خاقانی چون از سه نوزنی عطف رود به مرتب هر وقت شود مر آنرا لفظ هفت و تیر که
 مراد عطار است و لفظ زدن اینها همه فرائن آن است که از ماه نوگمان خواسته بودیم
 و آنست که تقسیم استعاره نیز مانند تقسیم تشبیه که در شجره اول مذکور شد بسبب اعتباراتی چند است
 اول باعتبار ستار مننه و مستعار له دویم باعتبار وجه تشبیه که آنرا در استعاره و وجه جامع گویند
 سوم باعتبار مجموع این هر سه چیز چهارم باعتبارات دیگر غیر از این سه قسم و ما هر یک را در
 نزه و انامیم ممره اول تقسیم استعاره باعتبار طرفین یعنی مستعار مننه و مستعار له و این بر دو قسم می آید
 وفاقیه و عنادیه اما وفاقیه آنست که اجتماع مستعار مننه و مستعار له در شخص احد ممکن بود مثل استعاره بیت
 درین آیه کریمه ادرن کان مینا قاجینا اسی ضالا فهدیناه مقصود با تمثیل لفظ حیات است که مستعار مننه واقع شده
 و هرات مستعار له آمده و اجتماع هرات حیات و شخص احد ممکن است اما استعاره عنادیه آنست که اجتماع مستعار
 مستعار له در شخص واحد متنع باشد مانند آنکه استعاره نایند مرده را که آثار جلیله از او بر صفحه زر گاه
 مانده باشد زنده و همچنین زنده را که جاهل یا عاجز یا در خواب باشد بیده و ظاهر است که
 اجتماع مرگ و زندگی در شخص واحد متنع است و توسعه از عنادیه آنست که بر سبیل ظرافت
 یا استنزاز بهمان طریق که در بحث تشبیه گفته شد چنانچه بگویی - ایت اسدا مراد تو جبانے
 باشد یا بگویی رایت حاتا مراد تو بخیل باشد ممره دوم در تقسیم استعاره باعتبار وجه
 جامع بدانکه استعاره باعتبار وجه جامع بچهار قسم منقسم میگردد اول آنکه وجه جامع در مفهوم
 مستعار مننه و مستعار له داخل باشد مثلاً لفظ قطع درین آیه کریمه و قطعنا هم فی الارض امس
 لفظ قطع موضوع است بر اسے دور کردن اتصال از اجسامی که با هم پیوسته باشند و درین آیه
 قطع ام مستعار له و قطع اجسام مستعار مننه واقع شده و در وجه جامع میان این هر دو داخل کردن
 اجتماع و اتصال است و آن در مفهوم هر دو داخل است اما در مفهوم مستعار مننه شدید تر و ازین
 قبیل است این بیت عبدالواسع جملی همیت بر سیرت لطیف تو گفتار تو دلیل
 بر نسبت همیت تو کردار تو گوید حاصل بیت آنست که سیرت لطیف و نسبت شریف ترا

گفتار و کردار تو مثبت آمده و مثبت را بگو او دلیل استعاره نموده و وجه جامع درین جا اثبات است
و آن در مفهوم هر دو داخل است قال العلامة و کذا استعاره الخياطة الموضوعة لفصم
خرق الثوب للشر والذى هو ضم حلق الدرع والجامع الضم الدخلى فى مفهومهما هو الاشارة
فى الاول انتهى قسم دوم آنکه وجه جامع از مفهوم مستعار له و مستعار منه خارج باشد مثل
استعاره اسد بر آگر و شجاع چه وجه جامع درین جا جرات است و آن از مفهوم هر دو بیرون است
و ازین قبیل است این بیت نظامی بیت کشیده قاسته چون سر و سیمین با دوزنگی بر سر
نخلش رطب چین با درین جا از لغت مستعار له و زنگی مستعار منه واقع شده و وجه جامع سیاحت
و آن از مفهوم هر دو خارج است و این بیت حکیم عنصری بیت در دست زان سفید شد
ز اعنت با کس ز ناع سفید کرد جز خاد و با شباب را بزاع استعاره نموده و وجه جامع سیاحت
قسم سوم آنکه وجه جامع در بادی الرای ظاهر باشد هم بران نطکه در بحث تشبیه مذکور شد و ازین
قسم است این بیت نظامی بیت هنوزم هندوان آتش پرستند با هنوزم چشم چون ترکان
مستند با زلف را بهند و در زخار آری آتش استعاره کرده و وجه جامع در اول سیاهی و در
دوم سرخی و در زخندگی است و این در بادی الراسه هوید است و این بیت نعت رازی
بیت برنی گرفته در کف و ابری چه پیش روی با ماهی نهاده بر سر و چشم بریزان با
درین بیت شمشیر را برق و سپر را با ابر و چتر را با ماه و آب را بچرخ استعاره نموده و وجه
جامع در هر چهار ظاهر است و چنین استعاره را عامیه و مبتدله نامند قسم چهارم آنکه وجه جامع
خفای داشته باشد و غیر از خواص آنرا در میانند و این را استعاره را غیریه نامند چنانچه
درین بیت که شاعر در وصفت است مودب خود گفته شعر داوا اجبتی قریب سه لعلانه با

لعل نور شباب را از نموی شباب را بزاع استعاره نموده تنها شباب را حد شباب عبارت است از فام جوان در زمانه که در
عزیزیه او مشغول باشد همان زمان و اس را با ذاع مناسبی نیست فغائل ۱۲ تشبیه در سوس پیش گوید بین گو
پس را نیز گویند و هر دو که هر را قریب سان گویند و سکون را ایامه الا بفرودت شعر و فارسیان بسکون را
استعمال کنند ۱۲ ص ۱۳

علك الشكيم الى الفراف الزايله احتباد لغنت دستها بگرد زانو حلقه کردن است و علك
 یعنی خائیدن و شکیم لجام آهنی است که در دمان اسپ کنند و ترجمه بیت این است که هرگاه
 عنان این اسپ به قرقوس زین بند کنند میخاید لجام را تا برگشتن زانو و مراد از زانو صاحب
 اسپ است یعنی هر جا که سوار این اسپ را گذاشته و عنانش را بقرقوس زین بند کرده
 میرود و از آنجا حرکت و تجاوز نمی نماید تا صاحبش برگردد و مقصود با تمثیل در اینجا استعاره
 بند کردن عنان بقرقوس زین است و مستعار منه لفظ احتباد است که معنی دستها در گرد
 زانو حلقه کردن آمده و هر دو دست را چون گرد زانو حلقه کنند به بند کردن عنان
 در قرقوس شبیه میشود و معلوم است که ظهور وجه جامع در اینجا مخفی دارد و ازین قبیل است
 این بیت خاقانی بیت در بر بلبله فواق افتد که در آن آب احمر اندازد و با ریختن
 شراب را از صراحی استعاره بفواق کرده و وجه جامع گرفتگی در گلو است و آن در باد می آید
 ظاهر میشود و این بیت انوری بیت در نغمه خنق آرد و در جلوه تشنج با گر پاس تو
 یاری نهد کوس و علم را با گرفتگی آواز کوس را بخنق و عدم حرکت علم را به تشنج استعاره
 کرده و این از عالم فواق است که مذکور شد و گاهی استعاره عامیه قبضه بسبب قهرنی
 غزابت پیدا میکند چنانچه درین بیت خاقانی که در خطاب با قتاب گوید بیت از فیض تو
 در دو گاهواره با دو هند و طفل شیر خواره با مردم چشم را بطفل هند و صنای قتاب
 بشیر استعاره نموده و حاصل معنی بیت این است که مردم چشم از صنای تو پرورش نور
 می یابد چنانچه طفل از شیر و این استعاره اگر چه نظر بر مفرداتش قبضه است اما بسبب
 ترکیب غزابتی بهم رسانیده چه وجه جامع در اینجا انتفاع یافتن چیز سیاه کوچکی است از چیز
 سفید روشن بسیاری و سنیدی فقط فند بر نمره سوم و تقسیم استعاره باعتبار این هر سه
 چیز یعنی مستعار له و مستعار منه و وجه جامع بدانکه مستعار له و مستعار منه با هر دو حسنی میباشند

له علك چاویدن ضح و مانند آن و خائیدن اسپ لجام را وضع و هر چه لایق باشد ۱۲ م

یا هر دو عقلی یا مستعاره حسی و مستعاره عقلی یا بالکس و وجه جامع در انواع اخیر غیر از عقلی نمیتواند بود
 و در نوع اول وجه جامع یا حسی خواهد بود یا عقلی یا مختلف بجهت آنکه حسن مقبول بر او رسیده باشد
 و عقل محسوس را درمی یابد چنانچه در بحث وجه شبه شرح کرده شد پس مجموع این تقسیم بخشش قسم
 بر میگردد اول آنکه هر سه حسی باشند چنانچه درین بیت خاقانی بیست و یکا و مستفاین که
 آب لاله تر خورده از زن زینش از سام بر آمد شراب را باب لاله ترونی را که صراحی سفالین
 بیرون داده باز زن زین استعاره نوده و وجه جامع رنگ و شکل و مقدار است و این هر سه حسی
 اند و دوم آنکه طرفین حسی باشند و وجه جامع عقلی کفوله جان و آیه لَمْ الْفَلَّ السَّخِیْنَةُ الْمَنَارُ و دینچاستم
 ظهور ظلمت شب است بعد از زایل شدن روز و مستعاره منظر ظهور مسوخی است از پوست خود
 و وجه جامع ترتب امر بر امر است یعنی ترتب ظهور ظلمت شب بر رفتن روز مشتمل بر ترتب
 ظهور مسوخی است بر سخی و ادراک ترتب امور کا عقل است نه کار حس سوم آنکه مستعاره حسی و
 مستعاره عقلی باشد چنانچه درین بیت مسود بیست و یکا و پونده در مصاح
 فلک بدرگ تابنده از نیام برار پشمیر را برگ استعاره کرده و وجه جامع افنا است
 چهارم آنکه مستعاره حسی و مستعاره عقلی باشد چنانچه درین بیت خاقانی بیست
 تیغ او آبتن فتح است اینک بگوش بد نقطه با سه چهره بر آبتنی دارد گواه بهتیا و تمعد بود
 ز آبتن استعاره نوده و وجه جامع تهنوت است و استمداد است پنجم آنکه هر سه عقلی باشند ششم آنکه بعضی
 از اجزای وجه جامع حسی و بعضی عقلی باشد و مستعاره و مستعاره هر دو حسی باشند کقولک
 رایث شمس اذ انت تریب انسا ناگالشس فی حسن الطلعة و بناهت الشان و جنین استعاره بندرت
 واقع میشود گو یا در حقیقت دو استعاره است و لند اسکاکی در مفتاح المسلم بنا سه این
 تقسیم را بر پنج قسم گذاشته و این قسم اخیر را ذکر نکرده حیث قال ولان الاستتارة بناها
 علی التشیبه متنوع الی خمسة انواع کی متنوع التشیبه الیها استتارة محسوس بوجه حسی او

بوجه عقلی و استعاره معقول لمعقول و استعاره محسوس لمعقول و استعاره محسوس لمعقول
 کلامه شمره چهارم در تقسیم استعاره باعتبار اقسام دیگر غیر ازین سه چیز که مذکور شد بدانکه تقسیم
 استعاره باعتبار لفظ استعاره بر دو قسم است اصلیه و تبعیه اما استعاره اصلیه آنست که لفظ مستعار
 اسم جنس باشد مثل استعاره اسد برای مرد شجاع و استعاره گل برای رخسار و امثال آن و ازین
 باب است علمی که تا دلیل در اسم جنس داخل شود مثل آنکه گنجیل را بجا تم و جبان را برستم استعاره
 گفته قال السکاکی فی المفتاح و وجه کونا اصلیه هوان الاستعاره بنا علی اشبه الاستعاره
 بالاستعاره و قد تقدم فی باب التشبیه ان التشبیه لیس الا وصف للمتشبه بکونه مشارکاً للمتشبه
 به فی وجهه و الاصل فی الموصوفه هی الحقیق مثل ما تقول جسم ابیض او بیاض صاف
 انشبی اما استعاره تبعیه آنست که لفظ مستعار فعل یا شبه فعل باشد و وجه تبعیه بودنش
 آنست که فعل و حرف اصلاحیت موصوف بودن نیست و بنای استعاره بر موصوفیت است
 چنانکه در کلام سکاکی گذشت پس موصوف در استعاره تبعیه معنی مصدری فعل و متعلقات
 معانی حروف خواهد بود و اطلاق استعاره بر فعل و حروف بر سبیل تمییز خواهند کرد و بطریق
 اصالت و حاصل این سخن آنست که تشبیه در استعاره فعل و متعلقش راجع بمعنی مصدر آن فعل
 میگردد و در حروف عاید به متعلق معنی آن میشود و متعلق معنی حرف چیز است که تعبیر بحرف ازان
 میکنند مثل آنکه گوئی من از براسه ابتدا و ابی برای انتها غایت است و بی برای ظرفیت
 که برای عرض بانند آن و اینها یعنی ابتدا و انتها و ظرفیت و عرض معانی این حروف
 نیست بل متعلقات معانی حروف است و ازینجا است که بخویان در تعریف حروف گفته اند
 الحرف ما دل علی معنی فی عنیده اما مثال آنکه لفظ مستعار فعل یا شبه فعل باشد کقولک الحال
 ناطقه بكذا و لطفک الحال بكذا معنی والله بكذا و لست بكذا و درینجا مستعار منزه لفظ لطف و

له قوله مثل آنکه لای استعاره حاتم براسه گنجیل و استعاره برستم بر جبان در حالت خیریت میماند و در بعضی از
 نفس آفتاد متزعم خواهد گردید او لای آنکه جنین گفته شود و مستعمل بکلمه علی را بجا تم و شجاع را برستم استعاره گفته اند
 محمد عبد الواحد عن ابي عبد الله

مستعاره که لفظ دلالت است و لفظ استعاره در مثال اول اسم فاعل و در مثال دوم فعل نامیست
 و تشبیه در اینجا صریح نطق و دلالت میشوند بنطاق و دال فعل ماضی آن فته بر و ازین قبیل است
 این بیت سنائی بیت متشابه بخوان در و نوا و نیز به و زخیالات بیده بگر نیز به تشک کردن با
 با و یختن استعاره کرده همچنین اجتناب از اکر یختن و در اول لفظ استعاره صیغه نهی است و
 دوم صیغه امر و این بیت مسود سعد بیت دهن ملکیت نخند و خوشش به تا سرتیغ تو نگریه
 زار به چکیدن خون تیغ را بگر استین استعاره کرده و لفظ استعاره فعل مضارع منفی و اما مثال
 آنکه لفظ استعاره حرف باشد این آیه کریمه است فالتقطه آل فرعون لیکون لهم عدا و حذونا
 یعنی برداشتن حضرت موسی را اهل بیت فرعون محبت آنکه دشمنی و عنسی برای اینها باشد
 پوشیده ماند که لام تعلیل در لیکون بطریق استعاره واقع شده داستان نه در لام است بلکه در معنی
 غرض است که متعلق بلام است زیرا که غرض از التقاط فرعون موسی را نه عداوت و حزن بود
 محبت و توبی بود اما بنا بر آنکه آخر کار میان ایشان عداوت حزن انجامید محبت و توبی را استعاره
 عداوت و حزن نموده یعنی التقاط او موسی را براسه توبی گوید که براسه عداوت و حزن
 و مستعاره در اینجا محبت و توبی و مستعاره نه عداوت و حزن است و لفظ استعاره حرف لام پس
 اصل استعاره در معنی غرض است که متعلق لام است و اطلاق آن بر لام بر سبیل تبعیت است
 نه بر طریق اصالت قابل و ازین قبیل است این بیت خاقانی بیت دل را بکنار حبه
 بر دیم به از یار کنار جو سستیم به در اینجا استعاره تعبیه در حرف است که معنی آن مه و مستعار
 و در کردن خیال یار است از دل و مستعاره ششستن دل از یار پس اصل استعاره درین دو
 واقع شده و اطلاق آن بر حرف از بر سبیل تبعیت است و پوشیده ماند که مداد قرینه
 استعاره تعبیه بر آنست که گاه استعاره منسوب بفاعل میشود و گاه بفعول و گاه بی مجرور
 اما مثال منسوب بفاعل کقولک نطقت الهال بکذا اسناد لطن بجال قرینه استعاره است نطق
 حقیقی مسند بجال نسی شود و مثال منسوب بفعول کقولک شعسرج الحق لانی امام فاعل لعل

واجب السامع نسبت دادن قتل و اجبا به نخل و ساحت و سیرینه است که لفظ قتل و اجبا
 در اینجا بطریق استعاره واقع شده و مثال منسوب بحر و کقولہ سبحانہ فی بیشتر ہم بعد از ایتم
 لفظ عذاب که مجرور است تخریجه این معنی است که بفشارت درین آیه بر سبیل استعاره آمده بجا فاندیم
 اما تقسیم استعاره باعتبار تجرید و تشجیح آن بر سه نوع است نوع اول استعاره مطلقه و آنچه آن است
 که چیزی از ملائکات و صفات مستعاره و مستعار منه در آن مذکور نشود چنانچه درین بیت
 عبد الواسع جلی بیت شکوفه بر سر شاخ است چون رخساره جانان به بفتنه بربل جویت
 چون جراره دلبه زلف را بمقرب جراره استعاره نموده و ملائکات مستعاره و مستعار منه
 هیچ کدام مذکور نشاخت نوع دوم استعاره مجزوه و آن چنان است که صفات و ملائکات
 مستعاره را ذکر کنند فقط چنانچه درین بیت فردوسی بیت بناخن زده بافت از مشکاب
 در آدینخت از گوشه آفتاب به زلف را به زره استعاره نموده و لفظ ناخن و مشکاب و
 آویختن از ملائکات مستعاره است یعنی زلف و چنانچه درین بیت خاقانی بیت
 از شورشش آو من به شب به با دام تو دوش ناغونده با چشم را استعاره نموده و لفظ
 غنودن را که از ملائکات چشم است مذکور ساخته نوع سوم استعاره مرشحه و آن چنان است که ملائکات
 و صفات مستعار منه را مذکور سازند و صفت درین مقام عبارت از معنی است قائم بفریه لفظی که
 این حاجب در تعریفش گفته انفت تابع یل علی معنی فی بقوعه اما مثال استعاره مرشحه این بیت
 انوری است بیت در خفیه گز عسرم خروج است بلوغ را چون آگبر با هم بر تیغ و جوش
 موج آگبر را به تیغ و جوشن استعاره نموده و لفظ عزم و خروج ملائم تیغ و جوشن است
 که مستعار منه واقع شده قال السکاکی و منی الترشیح علی اتناسی التشبیه و صرف النفس عن قهره
 كما قال ابوتام شعور ویسعد حنی الطین الجول بان له حاجت فی السماء به ترجمه اش
 اینست که بالای رود مدوح بس که که جمال گمان سے برند که مکر کاری در آسمان دارد
 و پوشیده مانند که بلندی قدر مدوح را بلفظ صود استعاره نموده و مصرع ثانی ملائم

لغات
 با توجه به
 فی ذمہ ارب
 شمس
 بینا
 قطع
 بیضا
 غایت
 نوشت
 خلاص
 که
 متنبی
 از
 مؤلف
 غنوی
 غنوی

لفظ صعود است که استعاره مندرج شده و گاهی تجرید و ترشح هر دو را در یک استعاره
 جمع میسازند چنانچه درین بیت خاتانی بیست بر شگافد صبا شیشه شب با طفل خوغین
 بخاور اندازد و آفتاب را بطفل استعاره نموده و صبا و شب و خا و ملائم استعاره مشبه خوین
 و شگافتن ملائم استعاره مندرج شده و له بیت بر رویب آسمان و پروانه گوی زرا آشکار
 بند صبح و آفتاب را بگوسه زرا استعاره نموده و لفظ صبح و آسمان ملائم استعاره و لفظ
 جیب و دریدن ملائم استعاره مندرج شده و ترشح در استعاره بلخ تر از تجرید و اطلاق است
 زیرا که استعاره مبالغه در تشبیه است یعنی مشبه را عین مشبه به ادعا نمودن پس ذکر او صافی که
 ملائم مشبه به باشد تقویت این مبالغه مینماید قال السکاکی فی المفتاح اذ قد عرفت اقسام
 الاستعاره فاعلم ان الاستعاره لها شروط و طنی الحسن ان صادفها حست و الاعتر
 عن الحسن و در باب التسمیة قما و تلك الشروط رعاية جهات حسن التشبيه بين المستعار له و الاستعار
 منه فی الاستعاره الحقیقه و الاستعاره بالكنایه و ان لا تشتمانی کلاما کس من جانب اللفظ
 راسخه من التشبيه و لذلك یفترض فی الاستعاره الحقیقه ان یکون التشبيه بين المستعار له
 و المستعار منه جلیا بنفسه او معروفا سائر اربین الاقوام و الاخرجه الاستعاره عن کونها
 استعاره و دخلت فی باب التسمیه و الالفاز استی و نوعه از استعاره است که بسبب تشبیل
 واقع میشود یعنی مستعار له و مستعار منه و وجه جامع هر یک منسوخ از چند چیز باشد چنانچه
 شخصی را که مترود را می باشد بگوئی انی اراک تقدم رجلا و تو خراخری یعنی می بنم ترا که
 یکپاسه پیش می آری و پاسه دیگر پس میبری و چنانچه درین بیت فردوسی بیت
 چرا روز و شب جفت اندیشه چه تو گوئی که باشی در پیشه چه چنانچه درین بیت نوری بیت

له قوله گاه به الخ و این جمع ساختن تجرید و ترشح را ترشح نامند و این چنین استعاره را استعاره ^{مترود}
 مترود الا حدیث است و له قوله چنانچه درین بیت فردوسی الخ درین تشبیل نظر است زیرا که حاصل استعاره آنست که مشبه را
 عین مشبه به ادعا نمایند و لوی از تشبیه در لفظ یافته شود چنانچه از عبارت مصنف و علامه سکاکی همین مستفاد است پس
 درین بیت استعاره چگونگی خواهد شد و فیکه لفظ تو گوئی که از ادوات تشبیه است موجود باشد ۱۲ شمش و ۱۰

خوردان تیره گشت الحق مرا گفتا که با من هم بگره متاب پیمانی بگل خورشید اندانی
 خورشید را به گل اندودن و متاب بگنیم بودن استعاره است از کار بهیوده کردن درین
 بیت خاقانی بیت است و در تازما جهان طسرب با سیر تازیانه بتانیم یعنی بهیوت
 بتانیم و له چون جهانی ز خندق اسپ گلین که کاتین خندق است گرد حصار به مقصود
 آنست که احوال تو در گذشتن از دنیا آن کن نیمانند که اسپ گلین در او از خندق تیشین
 میخواهد که بجد و درین بیت سنائی که در هر چه علامه جاه طلب گفته بیت یک جهانند
 زیرا این افلاک با کام پزهر و خانه پر تر یک با مقصود آنست که ظاهر شان تمام مفید و
 باطن شان تمام مضر است و درین بیت عسری بیت بهر که عرضه و هم در خویش
 می بینم بلکه غرقه ام من و او بر کنار میگردد و صاحب تلخیص این قسم استعاره را مجاز و کرب
 نامیده قال السکا کے فی المفتاح وهذا الذی سیمی تشبیه التمثیل علی الاستعاره و لکن اللشال
 کتما تمثیلات علی سبیل الاستعاره لایجد التفریق لهما سبباً فاعلم و علامه تفتازانی و عظیم
 تفسیر است تمثیلات را چنین بیان کرده و تحقیق ذلک ان الاستعاره یجب ان یکون اللفظ
 الذی هو حق للمشبه به اخذ منه عاریة للشبه فلو وقع فیہ تغیر لما کان هو اللفظ الذی یخص
 المشبه به فلما یکون عاریة استعارة انما استعاره بالکنایه عبارت است از ذکر شبهه و اراده شبهه
 به بانصب تسربینه و قرینه در اینجا استعاره تخمیلیه خواهد بود و طریقی چنان است که باشبهه که
 چیزی چند از لوازم شبهه به مخدوف ذکر نمایند پس ذکر مشبه و حذف شبهه عبارت از استعاره
 بالکنایه است و اثبات لوازم شبهه به مخدوف بر اسم شبهه مذکور عبارت از استعاره تخمیلیه
 و این بر سه قسم می آید برای آنکه لوازمی که اختصاص بشبهه به دارد و آنرا از برای اثبات
 بینانید از سه حال بیرون نیست یا توأم مشبهه به باد است یا تکمیل مشبهه به موجود است بران است
 یا دخلی در توأم و تکمیل ندارد مثال اول کتوله رع فسان عالی با شکیاتیه انطق یعنی زبان
 حال من بشکوه گویم از است و در اینجا حال را شخص تکلم تشبیه داده و این استعاره بالکنایه است

و اثبات زبان که توأم مستحکم باوست استعاره تخمیلیه و ازین قسم است این بیت سنائی بهیت
 عملاً جمله هرزه سے لافندہ دین برپاے هرکے بافندہ درینجا دین را به و یا و حریر تشبیه
 داده درین استعاره بالکنایه است و لفظ پرپاے بافتن که از لوازم مقدمه و یا و حریر است
 استعاره تخمیلیه مثال دوم کقولک مخالف المینیه نشبوت بفلان یعنی پنج مرگ در فلان کس
 زورفت و درینجا مرگ را بسج تشبیه داده و مشبه به را که سبج است ذکر نکرده و این استعاره
 بالکنایه است و ناخن که اختصاص بسبج دارد و موجب تکمیل اوست برای مرگ که مشبه است
 اثبات نموده و این استعاره تخمیلیه است و ازین باب است این بیت مسعود سعد بهیت
 بروی کرده همه حجره بوستان ارم با زلف کرده همه خانه کلبنه عطار با پوشیده نمائند که
 روی را درین بیت بگل و زلف را بمشک و عنبر تشبیه داده و مشبه به را ذکر نکرده و این استعاره
 بالکنایه است و حجره را بوستان گردن و خانه را کلبنه عطار ساختن که از لوازم گل و مشک است
 بروی و زلف منسوب نموده و این استعاره تخمیلیه است مثال سوم کقولک نام الحکم فی یہ
 فلان درینجا تشبیه حکم بناقه از عالم استعاره بالکنایه است و اثبات زمام که از لوازم غیر مومه
 مشبه به است براسه مشبه استعاره تخمیلیه و ازین باب است این بیت سنائی بهیت
 چانت را دوزخ آشیانه کن با خاطر را محال خانه کن با در مصرع اول جان را مرغ
 تشبیه داده و این استعاره بالکنایه است و اثبات آشیانه که از لوازم غیر مومه مشبه به است
 استعاره تخمیلیه و بدانکه در تحقیق معنی استعاره بالکنایه و استعاره تخمیلیه اساطین فن بلاغت
 را اختلاف است و ندب هر یک با دلائل آن در مطول علامه نقاشانی مذکور است *فمن اذ*
 علیه تلخیص الیه شجره سوم در بیان مجاز مرسل بیاید دانست که مجاز مرسل عبارت از نقلی است
 که در غیر معنی موضوع له استعمال کرده شود و علاقه در معنی حقیقی و معنی مجازی آن لفظ سوا
 سله قوله ذانخ که اختصاص بسبج دارد و موجب تکمیل اوست انهم این قول نمی بر آن است که انهم چون زبان و اول
 توأم انسان نیست چنانچه در مفرح القلوب است که بعضی حکم شمره در انهم از فضیلت بیشترند از اعضا
 و اشج ابوسبلی سینا سهر اشرف

در
 این
 بیت

تشبیہ چیزی دیگر باشد مثل آنکه بگویند فلانی درین کار دوشی دارد یعنی قدرتمند دارد و علقه
 درینجا علقه حال با محل است چه دست محل ظهور قدرت اوست و در علقه واجب است
 که استعمال نوع او از فصحا منقول باشد و لازم نیست که در استعمال هر جزئی ازان نوع سند
 از فصحا بجوم مثلاً واجب است بر تفتیش این معنی که فصحا حال را با اسم محل فرمایند و بعد از آنکه
 این معنی به تحقق رسیده لازم نیست که هر جا که حال را با اسم محلش ذکر کنند محتاج سند فصحا باشیم
 و اینست معنی این سخن که الحجاز موضوع بالوضع النوعی لا بالوضع الشخصی اما انواع علقه
 مجاز مرسل بسیار است و ما درینجا چند نوع ازان ذکر کنیم نوع اول تسمیه کل با اسم
 جزویش چنانچه درین بیت حکیم سنائی که در منقبت گفته بیت عشق را بحر بود و دل را
 کان با شرع را دیده بود و دین را جان با مقصود با تمثیل درینجا لفظ دیده است که
 بمعنی با سپان آمده فافهم نوع دوم تسمیه جزو با اسم کلش کقولہ تاملے ایملون
 اصلاً بحکم فی اذا نغم مراد از اصابع انازل است و آن جزو اصابع است و چنانچه درین بیت
 فقیر بیت مرثه ات دل ز کف آسان ببرد با دست از رستم دستان ببرد با مراد از دست
 برون پنجه برون است و پنجه جزو دست است نوع سوم تسمیه سبب با اسم سبب کقولہ سم
 رعینا الفیث یعنی چراندیم سبزه را و مراد از غیث درینجا نبات است و در لغت باران است
 که سبب رویدن سبزه میشود و چنانکه درین بیت حکیم سنائی بیت ای ز خود گشته
 سیر جمع این است با دی و تا از دم رکوع این است با شیر شدن درینجا بمعنی بیزار شدن
 آمده و سیر سبب بیزاری از غذاست شود نوع چهارم تسمیه سبب با اسم سبب
 کقولہ امطرت السماء نباتا و مراد از نبات درینجا باران است که سبب رویدن نبات
 میشود و چنانچه درین بیت سنائی بیت سرد گرم زمانه ناخوره با نرسی ببرد بر سر برده با
 مراد از سرد گرم زمانه انقلاب است و انقلاب سبب گرمی و سردی میشود نوع پنجم
 تسمیه شی با اسمی که در زمان ماضی داشته کقولہ تعالی و اتوا الیاسی انوا هم یعنی ان میان را

نوع اول

نوع دوم

نوع سوم

نوع چهارم

نوع پنجم

بعد از بلوغ بدید و بعد از بلوغ تیمم نیکو کند و چنانچه درین بیت عطار بیت
 محمد بید مرقده است پاک را + آنکه ایمان داشت خاک را + آدم داشت خاک خیر
 کرده و ظاهر است که قبل از وجود خاک بوده نوع ششم تسمیه شی باسی که در متقبل خواهد یافت
 بقوله سماذاتی اربانی ^ع ضمیر ضمیر مراد از ضمیر در اینجا شیره انگور است که بعد از آن تفرقه شود نوع
 هفتم تسمیه شی با هم مجلس کتوله سجانه فلیدع ناویه ای اهل ناویه و انادای مجلس ازین با
 جاری شدن نهر و میزاب و مثال آن نوع هشتم تسمیه محل با هم حالم کتوله قنایه
 و اما الذین اخصیت و بجهنم فنی رَحْمَةُ اللّٰهِ عَلَيْهِمْ كَسَانِكُمْ و راقبات روزه خان سفید باشد
 در رحمت خدا خواهند بود و مراد از رحمت جنت است که محل رحمت باشد و ازین قبل است این
 خاقانی بیت در مرکز ثلث بگرفت برین مسکون + فریاد اوج مریخ از تیغ مه متعالش
 از اوج مریخ برین آمد مراد است و آن محل اوج مریخ است و منی بیت مذکور است که
 از تیغ مه متعال صعود بجای فریاد کرد که فریاد از تیغ مسکون را در مرکز ثلث یعنی ذکره
 آتش گرفت و مقصود است که فریاد او آتش برین مسکون زد نوع نهم تسمیه شی با هم که آن
 شی چنانچه درین بیت سنائی بیت متوسط میان صورت و هوش + شذاه زین نوزبان
 دزان سوگوش + این بیت در تعریف نفس کلی است و مراد است که نفس کلی از عقل متفاده میکند
 و بر اجسام افاده نماید و زبان آله افاده سخن است و گوش آله متفاده آن دمن و کتوله
 سمانه حکایت عن ابراهیم علیه السلام ^ع اَجَلٌ لِّی لِسَانٌ صِدْقٍ فِی الْاٰخِرِیْنَ مراد از زبان در اینجا
 بقول تفسیرین ذکر میل است و زبان آله ذکر است با جمله در علقه مجاز مرسل باید که نوعی از استلزام
 یافته شود و استعمال آن از نصحا منقول باشد کما مر شجره چهارم در بیان کنایه بیاید است
 که کنایه در لغت مصدر است یعنی رنگ تصریح کردن بقول کتب بگذرا اذ ارتکت التصريح به

نوع ششم

نوع هفتم

نوع نهم

نوع دهم

له ای لسانی هوشی چیز خود را که می فرستد خراب را این انگور شاد است و از طبیع همچون باید که تا کند مجلس یعنی اهل مجلس را
 مسکون کتوله کتوله ای از مرقده است این زبان صدق ای ذکر میل درت خیرین و از مجلس با شراب و شکر است

و در اصطلاح عبارت از تفضیلت که لازم معنی او را داده نمایند یا جو از اراده ملزوم بخلاف
 بجا که در اینجا عدم اراده ملزوم مستبر است چنانچه در بحث مجاز شرح داده شد و کنایه بر سه قسم
 است اول آنکه مقصود از کنایه ذات موصوف باشد فقط دوم آنکه مطلوب از کنایه صفت
 از صفات باشد و مراد از صفت در اینجا معنی قائم بغیر است به لغت نحوی چنانچه در بحث استعاره
 گذشت سوم آنکه فرض از کنایه اثبات صفت از برای موصوفی باشد یا لفظی صفت از موصوف
 یا قسم اول از کنایه که مقصود از آن ذات موصوف باشد فقط بر دو گونه می آید قریب و بید
 قریب آنست که یک صفت را که اختصاص موصوفی معین داشته باشد ذکر کنی و مقصود تو
 از آن صفت ذات آن موصوف باشد فقط چنانچه درین بیت خاقانی بیت آسمان کوه
 زهره آفتاب کان ضحیه در آفت هر چه آفتاب از کوه و کان آنگشته به چیزی را که آفتاب
 از کوه و کان آنگشته جوهر است ایضاً فی مخاطبه اشمس خاقانی بیت بالات شجاع ارغوان
 تن در زیر تو عروس ارغوان زن در مراد از شجاع ارغوان تن مرغ است که بالاس
 آفتاب است و عروس ارغوان زن زهره که زیر آفتاب است اما کنایه بید ازین قسم آنست
 که چند صفت را که در جمیع مجموع مختص موصوفی معین باشد ذکر کنی و مقصود تو از مجموع
 آن صفات ذات آن موصوف باشد فقط لفظی کنایه عن الانسان حی مستوی القاتنه عرض
 الاظفار ظاهر است که این صفات فراوی فراوی مختص بانسان نیست اما من حیث المجموع مختص
 بانسان دارد فقط و چنانچه درین بیت محمود بیت بخواه آن طبع را وقت بخواه آن
 کام را لذت بخواه آن چشم را لاله بخواه آن مغز را غیره مقصود از مجموع این صفات
 شتر است و درین بیت خاقانی بیت سازان رفقا صاحب بر لب اندر نرم چرخ چو سوزان
 قرائت صاحب طیلسان آنگشته به ظاهر است که در نرم چرخ رفقای صاحب بر لب زهره و قرائت
 صاحب طیلسان شتری است اما قسم دوم از کنایه که مطلوب از آن نفس صفت باشد فقط به
 ذات موصوف و این نیز قریب و بید می آید قریب آنست که انتقال از لازم مبدل و م

بی و سا لظ درو حاصل شود و این هم بر دو گوشت یکے آنکه کنایه درو واضح باشد دوم
 آنکه خفائی دهشته باشد مثال اول کقولهم طویل البعاً و کنایه من طویل القامة نجد
 بالکسر بنشیند را گویند دروازی آن لازم و مادی قامت است و ازین باب است این
 بیت سنائی که در نعت گفته بیت طینتے از و مخرتره ساسکے از و شمشیر
 تشبیه و این بر کمزردن است و آن کنایه از مستعد راه بودن و درین بیت خاقانی بیت
 دست کفچه کمن پر پیش فلک که فلک کاسه است خاک ابر و دست کفچه کردن
 کنایه از چیزه خواستن است و درین بیت مختاری بیت مہان آسوده تن باشند
 زاکرام تو در دنیا سران انگنده سرخیزند زانم تو در محشر انگنده سر کنایه از محمل است
 و درین بیت با با خانی بیت سخن سحر سامری کافه تو تیا شود چون به کرشمه
 سردی ز گیس سر مہ ساسے را و مثال دوم کقولهم عسر یض القفا کنایه عن الابلہ و این
 از عسل قیافه معلوم میشود چنانچه درین بیت خاقانی بیت عاشق بخشی بر شیخ منسبت
 چند آنکه بیت چپ شماری و بدست چپ شمردن کنایه از کثرت شمارت زیرا که در حساب
 عقد انامل احاد و عشرات را بدست است و مات و الموت را بدست چپ می شمارند و چنانچه
 درین بیت حکیم سنائی که در نعت گفته بیت در جهان خداے ورزیده و ماہ نوین بر
 او دیده و مراد آنست که دین او را اگر اسی دهشته چه ماہ نوزار بودی کسی می بیند که او را گری
 دارند اما کنایه بید ازین قسم آنست که انتقال از لازم به لزوم و بسا لظ حاصل شود چنان جهان
 دوست را کثیر را را گویند و شرح این در ما تقدم گذشت و ازین قبیل است این بیت
 شیخ نظامی بیت بزرگی بایست دل در سخا بند و سر کسبے برگ کند نا بند و بسن کسبے
 به برگ کند نا کنایه از تمجیل و اتمام در سخا و در دنیا نیز انتقال از برگ کند نا بسن چسبم
 بودن بسن سر کسبے و ازان بزود داشتن سر کسبے و ازان بزود بخشیدن آنرا هم سرم از کنایه
 که عرض ازان اثبات صفتی بر ابی موصوفے یا نفی صفتی از موصوفے باشد کقول اشعسر

شعران السامه والمردة والندی + فی قیمة ضربت علی ابن الحشر + ترجمه اش اینست
 که سماعت و معرفت و سخاوت در خمیه است که آنرا بر بالای ابن حشر زده اند از اداه شاعر
 آنست که صفات مذکور در ممدوح اثبات کند و صریح بگوید پس گفت خمیه که بر سر ممدوح زده
 مجموع این صفات در آن خمیه اوست چون در عالم ارباب خیام بسیار انداخته اختصاص این
 صفات بخمیه که بر سر ممدوح زده اند از اداه اختصاص ممدوح میکند و کذا تو بهم المجد من توبیه
 والکرم بین بر دیده یعنی مجد در دو جامه او و کرم در دو درای اوست مجد و کرم را در جامه در دو
 ممدوح ثابت کردن کنایه از ثبات کردن در ذات اوست و ازین قسم است این بیت حکیم
 مختاری **بیت** دامن تهت سرفرازش + گردن چرخ را گریبان باد + دامن تهت ممدوح
 گریبان کردن آسمان گفتن کنایه از آنست که تهت او بلندتر از آسمان باد و این بیت
 کمال سبیل **بیت** یارب چه فتنه بود که از همم بیتیش + در چرخ تیر خود همه در دو کمان نهاده +
 تیر در دو کمان نهادن چرخ کنایه از آنست که نامر دشد و شیوه زمان اختیار کرد و این
 بیت حکیم اسدی **بیت** نگو گفت دانا که دختر مباد + چو باشد بجز خاکش افسر مباد +
 یعنی در زیر خاک باد و پوشیده ماند که کنایه متفاوت میشود و بسبب قریض ذلوع و در ممدوح
 اشارت دانا پس اگر مقصود از کنایه موصوف غیر مذکور باشد آنرا قریض نامست چنانچه
 در عرضه شخصی که سلمانی را از اذیت رساند بگویی المسلم من سلم المسلمون من یده و لسانه و
 غرض توفیقی اسلام از آن موزی باشد قال صاحب الکشاف الکنایه ان تذکر الشی غیر
 بلفظه الموضوع له و التقریض ان تذکر شیئا یدل به علی شیء لم یذکر کما یقول المحتج للمحتاج
 الیه **بیت**ک لا سلم علیک فکانه اما له الکلام الی عرض یدل علی المقصود انتهى و عرضه باضم
 یعنی جانب است پس تقریض گویا اشاره کردن بجائی دارد و جانب دیگر نمودن است
 سله دو کمان با دال بجد بر وزن دوستان مند و تهمه و سفید صبر را گویند در آن دو کمانه
 ریسمان تیره و غیره گفتارند و در بی تحضن خوانند و مع آن افشاش است ۱۲ زبان + +

و آنچه از اقسام کنایه کثیر الوساظ باشد یعنی انتقال از لازم بملزوم دران بوساطت حاصل خود
 آنرا تلویح خوانند و اگر کثیر الوساظ کنایت آما در لزوم او نوع خفایست مثل عریض القفا
 که گذشت آنرا مرگومینند و اگر کوچک از خفا و کثرت و ساظ ندارد آنرا با و اشارت نامند
 کقولہ شعرا و ما رأیت الیحد القی رحله + فی آل طلحة ثم لم یحول + و حل اقامت انداختن مجدد در
 آل طلحة کنایه از اما جد بودن ایشان است و عدم تحویلش کنایه از دوم و استمرار کقولہ شعرا
 منی تخلو تمیم من کریم + و مسلمة ابن عمر + و من تمیم + و منی تلویح اشارت کردن است از
 دور در حرز اشارت از نزد یک سبیل خفا از گوشه ابرویا لب و باید دانست که ارباب بلاغت
 اتفاق برین دارند که مجاز و کنایه از حقیقت و تصریح بلیغ تر است و استعاره قوی تر از تشبیه
 است آما سبب بلیغ تر بودن مجاز و کنایه است که در مجاز از ملزوم به لازم انتقال میکنند
 چنانچه اگر گویی آفتاب را دیدم و مراد تو مشنون باشد بلیغ تر از آن است که گویی مشنونه را
 دیدم زیرا که آن مانند دعوی است که با گواه باشد چه وجود هر ملزوم مشاهده وجود لازم
 خود است بجهت عدم انفکاک لازم از ملزوم درین مثل دعوی است که گواه با او نیست و فرست
 در دعوی با گواه و دعوی بی گواه فافهم اما وجه قوی تر بودن استعاره از تشبیه است
 که وجه تشبیه باید که در تشبیه به کامل تر از تشبیه باشد و در استعاره تشبیه به اذعانمانند
 و در تشبیه دران نمیباشد و قرینه عدم اراده تشبیه به در استعاره واجب است پس این
 نیز حکم دعوی با گواه دارد چنانچه مذکور شد هذا اخریاتیانی علم البیان و سؤال الزین
 من الله و علیه التکلان الحدیقة الثانية فی علم البلیغ و الصنائع
 علم بدیع عبارات است از شناختن وجوه محسنات کلام و بدلیغ و صنائعی که در الفاظ و معانی
 بکار میرود بطریق تمسین زیر بسبیل موجب و این حدیقه ششمله دوچمن است زیرا که بدلیغ و صنائع
 یا معنوی است یا لفظی و چون معنی مقدم بر لفظ اول است بذکر بدلیغ معنوی پرده فتن اشب و اول
 له قولی منی انما و گاه خالی نمیدانند قبیل تمیم از کرم کنندگان حاله که سلمه بن عمرو از قبیل تمیم است و علم از آن

الحدیقة الثانية فی علم البلیغ و الصنائع

چمن اول در ذکر بد است که در معانی بکار میرود و از آن جمله است **طباق** درین صنعت را
تضاد و مطابقت نیز گویند و تعریفین چنان است که دو معنی را که فی الجمله قابل تضاد در میان
شان باشد در کلام ذکر کنند خواه آن هر دو اسم باشند خواه فعل خواه حرف خواه یک فعل
باشد و یکی اسم و هر یک ازینها یا بطریق ایجاب واقع شود یا بطور سلب اما مثال طباق اسم
با اسم کقولہ تامل و تمسّم ایفا و تمّ رِقْوَد و یخسّر ج الحی بن ایت چنانچه درین بیت اوزی
بیت سخنش را مزاج سحر و حلال * در گش را خواص بیت حرام * و درین بیت نظامی
بیت انا ن سدر آمد این کلمه دل نسرور * که چون جا گرم کردی گوید شینز *
اما مثال فعل با فعل کقولہ تامل و یخسّر و ایت و ازین قبیل است این بیت غفاری **بیت**
نیشود مرز هم گرم ازان سحر که باز * کشاد ز گس مخمور و بست خواب مرا * و این بیت
غفاری **بیت** جان من بستان بوسی و بوسی بازده * تا بلب هم جان ده من باشی و
هم جان بستان * و این بیت سلمان ساوجی **بیت** جو خیز و شعله تغیت نشیند آب را تش *
چو خند در غریزمت بگریه برابر بر دریا * اما مثال طباق حرف با حرف کقولہ عزوجل **لَمَّا كَتَبْتَ**
وَعَلَيْهَا مَا كَتَبْتَ پوشیده نماند که لام و علی درین آیه متضاد واقع شده بجهت اشتمال
بر معنی نفع و ضرر و ازین عالم است این بیت فقیر **بیت** مال دنیا میشود در زود بال صاحبش *
آنچه از خود میثاری بر تو باشد پوشماره * و ازین قبیل طباق اسمی است ذکر عناصر **بیت**
در یکجا آوردن چنانچه درین بیت عبد الواسع جبلی که در تعریف اسپ گفته **بیت**
ای سوری با لاجو آتش سیستی همچو آب * خاک و صفت در رنگ د باد رنگه در تاب *
و درین بیت اوزی **بیت** ای باد خاک مرکب گردون نتاب * تو باد آتش بخار چشمه تیغ
چو آب تو * و درین بیت نظامی **بیت** چو باد آرزو آتش تا که گریزی * باد من خاک توام

سله تو در جان من بستان هم این بیت یکم معنای طاق طباق فعلی و است غلطت و مصرع اول ای مصرع ثانی
چو جانده و جانشان اسم فاعل ترکیب است که از ترکیب اسم و ضمیر بوجود آمده کما بر اظهر ۱۲ - شمشاد *

آبم چه ریزی * و درین بیت خاقانی بیت چندان بردن رانده سپه کاتس گرفته فرق تهر
 نئے با در ابر خاک رهنه آب مجر اداشته * اما مثال طباق سبکی خپانچه درین ایات کمال
 اسلیل بیت پشت من بشکن و پیمان شکن * خون من بخورد ز زهار مخور * تقاضای بیت
 مرا چون بد نباشد حال بے تو * که بودم با تو پار ارسال بے تو * و له زو بر عشق تهر در جهان
 که بے او گل نمخندید ابرنگر است * معنی نماند که صاحب تخصص طباق را برد و گو نه قرار داده است
 و همچنین در کتبین فی المصنفه طباق است مراد فی المصنفه و غیره و در کتبین قدس کانی آورده اند
 و سبکی و در مثال طباق سبکی این آیه کریمه را ذکر کرده و لکن اکثر الناس لا یعلمون علیون
 خاهر امن العیو ته الدینا و مؤلف گوید چون ایجاب و سلب را در کلام جمع کنی باعتبار تانی
 و تقابله که در بیان این هر دو معنی متفق است اطلاق طباق بر آن صحیح می آید و الا ایجاب
 تنها یا سلب تنها را در معنی طباق اصلا داخلت نیست شگرا در سبکی و سبیت جایا و امات مفید
 طباق است و معنی ایجاب اصلا در اینجا ملحوظ و معتبر نیست و همچنین در آیه لا یتکلمون علیون المجمع
 بیان سلب و ایجاب مفید طباق است نه سلب تنها پس طباق را سبکی و ایجابی گفتن صحتی ندارد
 فقدر و نوعی از طباق است که از آن هیچ نامند و در هیچ معنی تریزین است یقال فی المصنفه لا یتکلمون

در بیان سبکی

صله قوله و مؤلف گوید بخورد زیت که اگر ایجاب تنها یا سلب تنها را در معنی طباق اصلا داخلت نیست هم داخل مبحث را که ام
 داخلت است که بلحاظ تقابله سبکی و سبیت هر دو در معنی سبکی است و در معنی سبکی
 بیان نکرد و صرف بر آن شگرا گفتن آنرا که در معنی سبکی است و در معنی سبکی است و در معنی سبکی است
 احد باشد و الا در معنی او احدی را مراد الاخری جامع نیست چه در معنی سبکی است و در معنی سبکی است
 بر معنی سبکی است و در معنی سبکی است و در معنی سبکی است و در معنی سبکی است
 ایجاب است و در معنی سبکی است و در معنی سبکی است و در معنی سبکی است
 با سبیت که آید پس من یکم بفضل اندک غیره و در معنی سبکی است و در معنی سبکی است
 است و در معنی سبکی است و در معنی سبکی است و در معنی سبکی است
 ندارد و جان که در معنی سبکی است و در معنی سبکی است و در معنی سبکی است
 ایجابی و در معنی سبکی است و در معنی سبکی است و در معنی سبکی است
 در کتب قبالی و در معنی سبکی است و در معنی سبکی است و در معنی سبکی است
 و لکن در کتب من اشکر من آنچه مولوی صاحبانی در جواب اعتراض منصف نوشته اند که در این است و در معنی سبکی است
 از یک صد تا دو قسما اختلاف است و در معنی سبکی است و در معنی سبکی است
 از دو صد تا چنانچه معدودت که در معنی سبکی است و در معنی سبکی است
 متفقین با یک صد طباق غیر من سبکی است و در معنی سبکی است و در معنی سبکی است
 گفتن آنرا که در معنی سبکی است و در معنی سبکی است و در معنی سبکی است

و طریقتی چنان است که معنی مدح یا ذم یا غیر آن الوان را مذکور سازند و مقصود آزان اولون
 بطریق کنایه یا بطور ایهام حاصل شود و تکثر الوان شرط نیست بلکه ما فوق واحد کافی است چنانچه
 ابو تمام در مرثیه شخصی که شهید شده بود گفته شعر تر دی نیاب الموت حراً فماتی به لیل الاله
 و هی من سندس خضر به ترجمه اش این است که جامه سرخ مرگ را ردای خود ساخت و هنوز شب
 نیامده بود که آن جامه از سندس سبز شد و جامه سرخ کنایه از شهادت است و تبدیل آن بسبز
 سبز کنایه از دخول بهشت است و چنانچه درین بیت حکیم اسدی بیت ز شمشیر اولون جائے کین
 ز زر کفش زرد روی زمین به لعل شدن جای کین کنایه از کثرت فوزی است و زرد شدن
 روی زمین کنایه از بسیار زرباشی درین بیت خاقانی بیت دندان بکشی سپید تاب
 از تب نگویم که بود هر دم به دندان سپید کردن کنایه از خنده است و لب که بود کردن کنایه از
 شدت تب و توعی از طباق آنست که دو معنی را جمع کنند که یکی آزان دو معنی تعلق بخیزی باشد
 که با معنی دوم تقابل و تضاد دارد و تعلق در اینجا یک گونه کافی است مثل تعلق بسببیت یا زوم
 یا غیر آن که قوله سبحانه اعلی الکفار حاکم بینهم شدت مقابل رحمت نیست بلکه تقابل این است
 ولین سبب رحمت است و قوله قالی فمن رحمته جعل لکم اللیل و النهار لیتسکونوا فیه و لیتقوا امرن
 فضله ابتداء فضل را بسکون تقابل نیست اما مستلزم حرکت است و حرکت مقابل سکون است
 و ازین قبیل است این بیت حکیم از ترمی بیت ربو و چشم من از لعل تو گهر ریزی به
 گرفت زلف تو از کار من پریشانی به گهر ریزی مقابل پریشانی نیست اما حیثیت دولت
 که مقابل پریشانی است مستلزم گهر ریزی است و این بیت انوری بیت لطف تو
 هر ساعت خواند که بین الاختار به تیر تو هر لحظه ام را آند که مان الا جنتاب به بیان عتد ارم مبتدا
 تقابل نیست بلکه تقابل و رغبت و اجتناب است و اعتد از مستلزم رغبت است و فوس از
 طباق است که آزا ایهام تضاد نامند و تعریفش چنان است که دو معنی غیر مقابل را بر دو لفظ تیسر
 کنند که دو معنی متیقی آن هر دو لفظ تقابل و تضاد تحقق یابد چنانچه درین بیت شعر

القبحی یا سلم من رجل * ضحك المشيب براسه فسكى * یعنی تعجب مکن ای سلمی از مردیکه خندیده
 باشد پیر بر سر او پس گریسته باشد آن مرد مرد از خنده پیری ظهور اوست و ظاهر است که
 ظهور پیری را با گریه تقابل و تضاد نیست اما چون آنرا بلفظ خنده تعبیر کرده میان معنی تحقیقی
 خنده و گریه تقابل حاصل است و ازین قبیل است این بیت سنائی **بیت** هست شایسته
 اگر چت آید خشم * طاق ابر و براسه خنجی چشم * طاق اینجا یعنی طاق عمارت است اما چون
 طاق ضد خفت هم می آید نظر بدان معنی تقابل و تضاد بهم رسانده و درین بیت **فقیه بیت**
 شب و صبل تو به پایان آمد * صبح بخند و من می گرم * خندیدن صبح دیدن اوست
 و تقابل در معنی خنده و گریه است فافهم **مقابل** بدان چنان است که دو معنی یا بیشتر که
 با هم توافق باشند ذکر کنند و بعد از آن تقابل و تضاد آن معانی را بجهان ترتیب مذکور
 سازند و مراد از توافق در اینجا همین قدر است که تقابل و ضدیت نداشته باشد کقوله سبحانه **طیلم**
قلیلا و لیکن اکثر شیر اول شمشک و قلت را مذکور ساخته و میان این هر دو توافق یعنی عدم
 تقابل حاصل است و در وقت که دوم بجا و کثرت را آورده و این مقابل شمشک و قلت است
 و چنانچه درین بیت امیر معزی **بیت** ولی و خط فرما نش غریز طالع فرخ * عدد و در
 و زندانش ذلیل از اختر و اثر و بعد و مقابل ولی و ذلیل مقابل عزیز و خسته و اثر و
 مقابل طالع فرخ است و درین بیت حکیم مختاری **بیت** مخالفان قوم و دو چون جو اخطاب *
 سوا فغان تو مقبول چون سوال صواب * درین بیت الفاعل مصرع ثانی باقیام با الفاعل مطروح
 اول به ترتیب تقابل و تضاد دارند و پوشیده نماند که سکاکی در مفتاح این صنعت را جدا ذکر کرده
 و صاحب تلخیص و مطول این را از قسم طاق شمرده و این قول قرب است بصواب زیرا که در اینجا
 نیز تقابل و تضاد معتبرست **مراعاة التظنیر** و این صنعت را تناسب و توفیق نیز گویند و در
 آنست که در کلام چیز نای را که با هم نیست داشته باشد سوای نسبت تقابل تضاد صحیح نماند
 لکن قول درین بیت الفاعل مطروح ثانی از همین برین بیت اناناد مصرع ثانی فیکر و الفاعل مصرع اولی نلفظ و چون الفاعل مطروح اولی تقابل و تضاد

قد است
 سبب طاق ابر و براسه
 فقیه بیت
 اگر چه در این بیت
 خندیدن صبح دیدن اوست
 تضاد *

مقابل

این بیت
 هر دو در هر دو چون جو اخطاب

مراعاة التظنیر

مزارضی دانتق بیت کسے در عاشقی ہم پیشہ را چون من نے خواہد + خورم گرا آب
شیرینی یادم کو ہکن آید + لفظ شیرین و کو ہکن درین بیت نیز ازان قبیل است

مشاکلہ

مشاکلہ و این صنعت چنان است کہ چیسے را بلفظ غیری ذکر کنند بسبب وقوع
آن چیز در صحبت آن غیر کقولہ قائلے و جزا ^{سیتہ} سیتہ سیتہ و مکر و او مکر اللہ پوشیدہ نامند
کہ جن سبحانہ درین دو آیہ عذاب را بلفظ ^{سیتہ} سیتہ و مکر تیسر فرمودہ بجهت مشاکلہ آن
باسیتہ و مکر کفار پس سنی آیت اول آنست کہ جزا سے بدی عذاب است و سنی آیت
دوم آنکہ کفار مکر کردند و خدائے قائلے عذاب کرد ایشان را و کقولہ الشاعر
شعر قالوا قمتنح مشیاً بخد لک طنجہ + قلت اطنجوالی جبته و تمیصاً +
مینے گفتند کہ چیسے را بفرما کہ براسے تو سپریم گفتم کہ سپرید براسے من جبته و سپرین را
و دو وزن را بلفظ طنجہ ذکر کردہ براسے مشاکلہ و نکتہ درینجا مزید اہتمام
قائل است بحجۃ و سپیرا ہن و ازیں قبیل است این بیت صائب **بیت**
لب سوال سزاوارنجیہ بنیہ است + عمت بخرقہ خود بخجیہ مینزند درویش +

خمشی رایہ بخجیہ لب تیسر کردہ و نکتہ درینجا مزید اہتمام بشان خاموشی است
مزارو جتہ و این صنعت چنان است کہ دو معنی کہ در شرط و جزا واقع شوند امرے کہ

مزارو جتہ

بر اول مرتب شود بر ثانی نیز مرتب گردد چنانچہ درین بیت فقیر **بیت**
چون مرا بنی شود لطف تبدیل با عتاب + چون ترا بنیم خود صبرم بدل با ضبط آب +
پوشیدہ نامند کہ مقصود ازیں شعر ترتیب تبدیل است بر حالت مشوق و حالت مانت
و ہمین است معنی مزارو جتہ درین مقام خواہ آن ہر دو ترتب و یک شرط و جزا واقع شوند
دخواہ ہر ترتبے در مجموع یک شرط و جزا وقوع یا بد چنانچہ در شعر مذکور **ارصا و**

ارصا و

سیر رو کوسے کہ منوب جن است قالی شانہ مراد ازان عذاب است اما چون با سیتہ دیگر کفار یکجا مذکور شدہ
بہان لفظ تیسر شس ہندہ و نکتہ درینجا مجازاۃ افعال است ان شیر انجیسہ وان خرافتہ ۱۲ + + +

بعضی این صنعت را تسهیم نامند و آن چنان است که قبل از مجز فقره تشریحاً معجزیت نقلی بیارند
 که دلالت بر آن بناید قبل از آن که مجز خوانده شود اما باید که اول علم بروی آن فقره شعر
 حاصل شده باشد مثال ارساد در فقره کتوله تعالی و ما کان الله یظلمکم و لکن کانوا انفسهم ظالمون

مثله اول که قبل از مجز فقره تشریحاً معجز گفتن از مخترعات صاحب تلمیخ معلوم میشود و علاوه برین علم ردی
 درین آیه تشریح قبل از خواندن آن فقره چگونه ممکن است زیرا که هم روی این آیه تشریح آیهی سابقه مذکور شد و باید که
 که این آیه از کوع چهارم برع چهارم پاره بسم است که آیه سابقه اش بر بقا سابقین و سابقه سابقین بر بقا سابقین
 و همین حال است آیه نای دیگر در فیه المضمون این آیه در فرقان معید و واقع شده اند کوع اول برع دوم پاره اول از کوع
 سیزماید و ما ظلمونا و لکن کانوا انفسهم ظالمون که آیه سابقه این آیه بر بقا سابقین است و در کوع سوم برع اول از کوع چهارم است
 و ما ظلمنا و لکن انفسهم ظالمون که تمامی آیه سابقه این آیه بر خالده و ن است و در کوع پنجم برع دوم پاره چهارم است
 و لکن کانوا انفسهم ظالمون که تمامی آیه سابقه اش بدلون است و در کوع دوم برع اول پاره دوم هم نشان است و ما ظلمنا و لکن کانوا
 انفسهم ظالمون واقع است که آخر آیه سابقه خود خاسرون داد و در کوع دوم برع دوم پاره دوم ان الله یظلم الناس شیئاً
 و لکن انفسهم ظالمون است که آخر آیه سابقه اش لایبصر و ن است و در کوع پنجم برع دوم پاره چهارم است و ما ظلمنا و لکن
 و لکن کانوا انفسهم ظالمون که تمامی آیه سابقه اش شمشیر معلوم است و در کوع چهارم برع اول پاره سیم است و لکن کانوا انفسهم
 و لکن کانوا انفسهم ظالمون که آخر آیه سابقه اش کافرون واقع است و آنچه شش متعاقب فون را روی تفسیره میگوید و فغان
 است نهاد کلام و بطول الی قوله انفسهم و هو عالم بان الروی التون تیار میرد الی ان تختم بقوله یظلمون خلاف اصطلاح
 علم عروض است چه در حرف ضعی بودن و ضمیر زود و شمرط است یا نش می آید و ترفیع روست که علامه فقته ازانی
 بیان کرده الروی الحرف الذی بینی علیه او اخرا لایات او لفظ و وجوب تکرر فی کل بیتها نیز مانع نیست بر وصل
 و خروج هم صادق می آید زیرا که بنای آخر لایات و فقره قافیه موصوله و مخبر بر وصل و خروج میشود و تکرر وصل و خروج
 نیز واجب است قافیه روی جات و مانع این است الروی هو صرف اصل القافیه لایکن القافیه برودت است
 حیر استون و اکنون الزامه و المده الزامه مواء کانت المعنی کالت المینه و ادواج و یا الضمیر و الهسته و الاضافه
 او کانت للاشیاع او کانت بدلا من حرت زامه کالالت المیده من التون جائله الوقت اذن التون المینه و الاضافه
 لثانیه او الاحقه باخر الکلید و ما و استک الساکنه و الضمیر و التانیه الساکنه اذ عرفت انها تسمیع من و احوی الرشاد
 محمد المدعو بید الاحد بشمشاد که مولد شریف برزنجی از بی صنعت مال مال است و علم روی هم در آن کتاب غیر محال است که آسان
 از هر آسان لاحاقه فی الی القدر بیان زیرا که در کوفت ثانیه آن کتاب بطلب آرزو الی آمد است و با بوز
 حرف وصل است و جاست مانع اصل هم جاست روست واقع شده است مگر قبلت الا ان شرع فی تمیل الضعفه و در محمد
 باری تعالی است عزرا سه و اثنی عشر موده سافیه مینه منظر اذن است که بحمل مطایه در مشاجات است حفظاً
 من التوانه فی خطه الخطه و در بیان نسب شریف است تا تمام من انفسه اشرف عقده اهل المسامح مجله
 در بیان عمل مبارک است و صاحب صیبه لبوب صباه در بیان قیام میفرماید فطیبه لمن کان یظفر حمله الله علیه
 و علی آله و صحابه و سلم غایه مراد و مرثاه زیاده نوشتن طول لا طائل من ین شال همین قدر کافیت و در شال
 فقط نظار و در شال ثانی فقط خط و خطه و در شال ثالث حمل و در شال رابع فقط صاب و در شال خامس
 فقط مراب و ال بران است که او آخر فقرات مطایه و خطاه و بکلاه و صباه و مرثاه خواهد شد و الله اعلم بالصواب
 محمد عبده الاحد عفا عن الصیرت مخلص بن محمد دکنی *

حاشیه متعلقه صفحه ۵۲

له قوله واما كان الله ليظلمكم ولكن كانوا انفسهم الخ امام فن بلاغت ابن ابي شيرازي نقل استاذي
 مثال رسا و اين آيه شريفه نقل نموده است شايد كه وجه منالطه علامه تقنازاني همين اندراج باشد
 امام مذكور و دو مثال ديگر نيز از فرقان مجيد مي آرد اول قول باري تعالى عز و جهه و اما كان الناس
 الالهة واحدة فانما خلقوا و قولاً كه تفسير من ربك لغني بينهم و ما فيه يخلفون و رينجا نيز علم روي
 بوجه غير محقق يودن جمرات تمثيل شكل ترازم شكل است و ثاني قوله تعالى نزل الذين اخذوا من
 دون العدا و اياك مثل العنكبوت اخذت بيتا و ان اوهن البيوت كبيت العنكبوت ميگويد فاذا
 وقفت السامع على قوله عز و جل و ان اوهن البيوت يعلم ان بعد بيت العنكبوت درين آيه شريفه
 با هم علم روي قيل خواندن اخذت فخره بحال است چه درين مقام نيز عبارات محققان است و عكبت سابق
 با عكبت لاحق بوجه اتحاد معني صلاحيات قافيه دارد علاوه بر اين لفظ اوهن البيوت متبادر
 نميشود كه بعد عكبت خواهد شد بلكه سياق عبارت بوجه تشبيل برين دلالت ميكند و در رسا صحت
 از لفظ دلالت مقصود ميباشد اگر گفته شود كه از عكبت اول روي معلوم شد و از لفظ بيتا در محض بيوت
 خواهد رفت خواهيم گفت كه بيوت نامي آيه ثانيه نهيست كه از كنجي علي من لا اوتي در آيه پس خيال رسا
 اوهن ترازيت عكبت كرد و در فارسي الالف قول لا انا و لا اكن من المكابرين بلكه آيه و لقد صرفنا
 في هذا القرآن للناس من كل مثل و كان الانسان اكثر شئ جهلا لايقين كردم كه در كلام باري تعالى
 جائي ضرور مثال رسا خواهد بود و در تلاش مصروف شد م با تقناي من طلب جه فوجدت جهدا
 از چند جا يافتيم او اما قوله تعالى يوم يرون الملائكة لا بشرى ليو سئد لهم يمين و يقولون حسرة اجمورا
 و قدنا الى ما عملوا من عمل فجعلناه هباء منسورا و يقينه از آيه سابقه روي معلوم شد و برسي بهاء
 معلوم خواهد شد كه تمامي آيه ثانيه بر مشور خواهد گرديد به عبار يا و اورد ايسگويند و مشور يعني پيشان
 و در صنعت هم قدر مناسب است كه اينست و ثانياً قوله تعالى اصحاب لجمته يومئذ خير مستقرا و حسن مقيلا
 و يوم لشفق السماء بالنعام و غير ذلك الملائكة تنزيلا بعد علم روي از آيه ماسبق معلوم خواهد شد كه
 منقول بطور صاد واقع است آخر آيه ثانيه تمثيل خواهد شد و ثانياً قوله تعالى و لقد آتينا
 موسى الكتاب و جعلنا منه آية بارون و زيرا نقلنا اذ هم الى القوم الذين كذبوا باياتنا و در آيه

ترتیباً بعد علم رومی از آیه اولی هود است که مقررناهم بطور ارماد دست در ایما قوله تعالی
و عادی و مشهود اصحاب لرش و قرونایین ذالک کثیراً و کلاً ضربنا له الامثال و کلاً تبرنا بتبیر اول
رومی از آیه سابقه صنعت ارماد از تبرنا کا الشمس فی نصف النهار است و فاشها قوله تعالی
و الذین یقولون ربنا هب لنا من اذواننا و ذریاتنا شراً عین و اجعلنا للمتقین اماماً
اولاً لیکم یخزون الغرقة بما صبروا و یلقون فیها حیتة و سلاً ما بعد و قوت رومی از آیه سابقه
و بعد لفظ حیتة زمین ساس طرف سلا ما خواهد رفت و بهر مقصود نا و شادوها قوله تعالی و یخزون
یا ایاتنا الا کل خسر کفره لان وعد الله حق فلا تغرکم المیوأة الدنیا و لا الغیبة نکر بالله
الغیر و ربه بعد علم رومی از آیه اول تنها درست که تغرکم و یخزونکم ایما بارماد و ارد و سابقها
قوله تعالی و ان یکذبوک فقد کذب ربک من قبلک و الی الله ترجع الامور یا ایها الناس
ان وعد الله حق فلا تغرکم المیوأة الدنیا و لا الغیبة نکر بالله الغرور و بهر توضیحش گزشت
و تا منها قوله تعالی و لقد فتنا سلیمان و العیسی علیه السلام و الیقینا علی کرسیه جسد ثم اتاب و فان یت
اغفر لی و یرب لی ملکاً لا یشغی لاقدر من بعدی انک انت الوهاب و بعد علم رومی از آیه
اولی لفظ هب لی دلالت خواهد کرد که تمامی آیه ثانیه بر انت الوهاب خواهد گردید و همین
صنعت ارماد و تا شها قوله تعالی و لقد خلقنا السموات و الارض و ما بینهما فی سبعة ایام
و ما ننسنا من لیل و نهار فاصبر علی ما یقولون و یتبع محمد ربک مثل طلوع الشمس و قبل الغروب
بعد علم رومی از آیه سابقه لفظ طلوع دلالت خواهد کرد که انجام آیه ثانیه بر غروب خواهد شد و بهر طلوع
و تا شها قوله تعالی انک لعلین علی فزین بطا یمن من استبرق و جنا بختین دان و نیست
قاشرات الطیر لم یطیر من انش تبکم و لا جان و بعد علم رومی از آیه سابقه لفظ انش تبکم
بر ارماد دست فانظر با معان انظر و تفکر و لا تکن من الکابرین و انما یغنی عنک

لفظ نبطلم که اینجا واقع شده دلالت بر آن میکند که مخزفه لفظ نبطلم خواهد بود و مثال
 ارصاد در بیت کقول عمرو بن معدیکرب شعرا اذا لم تستطع امر افعه + و جازه اسلا ما تستطع +
 این بیت از قصیده عینیه عمره معدیکرب است و لفظ لم تستطع که در مصرع اول واقع شده
 دلالت بر آن میکند که مخزبت لفظ تستطع خواهد بود و ازین قبیل است این بیت کمال اسمعیل
 بیت چون آستان مقیم شود بخت بر درشش + هر کو بخت روست برین آستان نهباد +

لفظ آستان در مصرع اول الطبرین ارصاد واقع شده و معنی ارصاد در لغت نگاهبان
 نشانده است در راه عکس و این صنعت چنانست که جزوی را در کلام مقدم بر جزوی نماید
 و باز مؤخر را مقدم سازند و معنی هم را مؤخر کوله سحانه مخزج الحی من ایست و مخزج ایست
 من الحی و کقول بعضی افضی اعداد السادات العادات و ازین قبیل است این
 بیت کمال اسمعیل بیت اختیار من است غربی او + خوبه اختیار من نگرید + سلمان سادجی
 رباعی از بسکه شکسته باز بستم توبه + فریاد میکنم ز کستم توبه + دیروزه توبه شکستم مغز
 امروز بسا خسته شکستم توبه + امیر مغزی بیت فضل دارد بر زبان چون رود آویند بصر
 فخر دارد بر بصر چون شرح آو گوید زبان + اوزی دلی دارم بهرت مردم غم بغم دادم

بیشتر مردم دل + و چنانچه درین بیت فقیر بیت دانش جان جهان دانش اوست + یاد
 علم و علم را او یار رجوع و این صنعت چنانست که شاعر گفتم گفته نقض و ابطال آن
 نماید و بسنن دیگر پردازد و برای نکته داده چنانچه درین بیت اوزی بیت آسمانی که گفتم
 با سه بود آسمان + آفتابے نے که زاده نوز بود آفتاب + مقصود از رجوع در اینجا تری

در مدح است و درین بیت فخری بیت چوماه بود و چوسر و نه ماه بود و نه سر و چنانکه
 سر و کس نه بند و ماه + فائده رجوع در اینجا ترجیح مشوق است بر ماه و سر و توریه داین
 صنعت را ایهام نیز گویند و طریقتش چنانست که در کلام لفظی بسیارند که دو معنی داشته باشد
 یکی قریب و یکی بید و در او بید بود با قفا و قرینه خفیه و ایهام برد و نوع است مخزده

کمال
 اوزی
 بیت

و مرثعه ایهام مجروده آنست که ملائحات معنی قریب غیر مراد در کلام مذکور سازند کقولہ
 عزوجل الرحمن علی العرش استوی مراد از لفظ استوی استیلاست و این معنی بیدست و استوایی
 که معنی قریب غیر مراد است چیزی از ملائحات آن در آیه مذکور نشد و ایهام مرثعه آنست که ملائحات
 معنی قریب غیر مراد مذکور نماید کقولہ سبحانہ و العلیٰ و البینا ما باید مراد ازید در اینجا قدرت است
 و این معنی بیدست و معنی قریب غیر مرادش دست است و لفظ بینا ما ملائم اوست و ازین باب است
 این بیت که شاعر در صفت بردت فصل بر بیج گفته شعر ادغمه الیه من طول المدی خرفتم
 فما تفرق بین الجدی و الحمل یعنی آفتاب از طول عمر خرف شده است فرق در جدی وصل
 نمیکند پوشیده نماید که غنای نام آفتاب است و این معنی بیدست و مراد قائل است و معنی قریب هویره است
 و آن در اینجا مقصود نیست و لفظ حمل و جدی ملائم و مناسب اوست و مخفی نماید که این معنی در
 تلخیص و شرح آن بعینه مذکور است اما بر عم فقیر این تعریف بر ایهام تناسب صادق می آید و بیت
 مذکور از قسم ایهام تناسب است زیرا که در ایهام باید که اراده هر دو معنی جائز باشد و در ایهام تناسب

سلب برانکه ایهام از دشواری نازی آن است که در کلام لفظی استمال کنند که معنی داشته باشد قریب بعید و درین باب معنی قریب و مراد قائل معنی
 بیدست باشد فاما نزد شعرا ایهام لفظی است در کلام که اندک زیاده بر یک معنی مقصد توان کرد شرح محمل از زبان بطوری که قوله در ایهام باید که
 اراده هر دو معنی جائز باشد از این معنی در قریب ایهام جای دیده نشد کلمه صورت محتمل معنی مراد و ایهام در بیان معنی قریب و مراد قائل معنی
 صرف از اسامی بروج نیست که ملائم معنی غیر مقصود باشد و در بعضی الایهات جدی و الفصحی فالزود شاره یا پسین بنات انش صغری نزد کاتب
 ذمای بریج و آن فصل اول است و محل کبره و بره چند ماه در بره سال دوم و در ایسیار آید و برجی است در آسمان تم کلام اصل انیک درین بیت
 با مقابلات مختلف ایهام شرح است برین معنی که غزل نام آفتاب است و این معنی بیدست و مراد قائل است و معنی قریب غیر مقصود او بوده است که جدی معنی نیز فالزود
 حمل معنی بره مناسب است و ایهام مقصود علامه نقیض ازانی رحمت الله علی است و ایهام شرح است بدین معنی که طول المدی خرفتم مناسب معنی
 غیر مقصود غزل است و جدی وصل یعنی ایست بروج مناسب معنی مقصود غزل و ایهام شرح است از ایهام است چنانچه در اکثر رسائل مذکور است
 که ایهام عبارت است از آنکه در کلام لفظی را ذکر کنند که دو معنی داشته باشد قریب و بعید و مقصود معنی بعید باشد پس در آن کلام پسین بنات
 قریب غیر مقصود فقط مذکور شود و آنرا ایهام شرح گویند چنانچه درین بیت سه این معنی شده اند و در بعضی سالیست به حال چنانچه در آن کلام
 حاصل است و مراد از او معنی بعید یعنی مشوق است و هفت و شش و هفت و هشت و هشت و نهم و ده و درین شرح ایهام مناسب هم میشود بدین معنی که در بعضی مقصود
 را بدینجا هفت و شش و هشت و نهم و ده و در بعضی مقصود ما یعنی قرآن فاما کلام که در این بیت دارد و اگر مناسب معنی مقصود فقط مذکور شد ایهام بروج
 درین بیت جدی رحمت الله علیه سه فقره توان آتش افروختن به پس آنکه در حقیقت کن موقع هم مراد از خود معنی بعید است و آتش
 داخل درین موقع ملائم اوست و اگر مناسب بود معنی مذکور شود ایهام شرح خوانند چنانچه درین بیت سه بود نظر در شرح به این مکان مل
 اگر این نظر در پیشترین دریا قوت هم مراد از او قوت معنی بیدست یا قوت در مخمخان بود خوشتر است خط و در حرف مناسب معنی بعید بهر دو کان
 مل مناسب معنی قریب است و درین شرح تقریباً ایهام تناسب هم تواند مثال آنچه پیشترین درین فقره میگوید که بیت مذکور از قسم ایهام تناسب
 است قریب مناسب است زیرا که معنی مقصود در بعضی لفظ دیگر مناسب است موجود است حال آنکه در ایهام تناسب در آن دو معنی هم مناسب است

نوعی است
 از جمله
 ایهام
 در بعضی
 کلام
 مناسب
 است
 و در بعضی
 کلام
 مناسب
 است
 و در بعضی
 کلام
 مناسب
 است

و از ضمیر آن که در مصرع ثانی راجع با دست مضمرا دست قابل لغت و نشر این صنعت
 چنان است که اول چند چیز را مفصلاً یا مجملآ ذکر کنند و بعد از آن منوب هر یک را با بیان
 مذکور سازند با قفاد اینکه ساحت هر منوب را با بصاحتش بر میگردد آند اما لغت و نشر فصل بر دو نوع
 است مرتب و غیر مرتب مرتب آنست که ترتیب لغت مطابق ترتیب نشر باشد چنانچه درین بیت
 مختاری بیست چون جود و جلال و هنر و طبع و کف او و ابر و فلک و اختر در دریا و مطر است
 و بهترین آنست که چند لغت و نشر در یک کلام جمع سازند نحو می که هر نشری لغت باشد بر آن
 نشر دیگر تا بسته و چهار درجه برسد و چنانچه درین ابیات فردوسی نظم روز نبردان ^{از محمد}
 بشمشیر و خنجر برگزیند کند + برید و درید و شکست و غیر بست + بلال را کسر و سینه را یاد کرد

این قطعه دو بار لغت دارد و ازین قبیل است این بیت انوری بیست آری بقوت و مدد
 تربیت شود + با سان و برگ و گل گهر و اطلس و عسل + و این بیت مختاری بیست
 جود و جان مملکت و بنیل حیات است و نبات + داوودین را بدل در آینه است و همین +
 و بهترین همین بیت است مسعودی بیست جان و دل دلی عدد و توروز و شب +
 از عدد و وعید تو بر نور و نار ما + زیرا که چهار بار لغت دارد بر همین ختم کرده اما لغت و نشر غیر
 آنست که ترتیب لغت مخالف ترتیب نشر باشد چنانچه درین بیت با باغخانی بیست
 دل را نسروغ میدهد و دیده را فروغ + دیدار آفتاب و شان و شراب صبح + فروغ دیده
 بیدار قسطنق دارد و فروغ دل با شراب صبح و چنانچه درین بیت خاقانی بیست چون ز گهر
 سخن رود و شرف و جلال کین + چون اسد و شیر و غور فوری و ناری نری + دو بار
 واقع شده و ترتیب لغت در هر جا بخلاف ترتیب نشر آمده زیرا که در لغت اول شرف بخورشید
 و جلال بکرة شیر و کین باسد قسطنق دارد و در لغت ثانی بخورشید بخورد و شیر نارد و سد بزی متکین است

سه و این دو قسم است یکی معکوس است ترتیب و شالوش در متن مذکور است و دوم مختلف است ترتیب شالوش این
 سه افزوختن و سوختن و جامه دیدن + پر و اندامین شمع زین گل زین آموخت ۱۲ + + +

خافهم و له در شان بن و تو بجا و سخن امروز به ختم الامرای شد و ختم شمرانی * اینجا
 لغت اول غیر مرتب و ثانی مرتب آمده اما مثال لغت و نشر مجمل کتوله تعالی و قالوا کن یجل
 ائبنة الامن کان بود آ و نصاری و تقدیر کلام نیست که قالت الیهود لن یدخل الجنة الا
 من کان بود آ و قالت انصاری لن یدخل الجنة الا من کان نصاری و وجه اجمال
 لغت و نشر در اینجا عدم التباس است چه ظاهر است که یهود و نصاری تکفیر یکدیگر بنمایند و این
 قبیل است این بیت سنائی بهیئت زاده از یکدیگر بعلم و بدم * آدم از احمد احمد از آدم به مراد
 از علم اینجا علم حق است که اعیان ثابتة صور اویند دوم عبارت از نفع روح است یعنی باعتبار
 صور علیه که تعبیر از ان اعیان ثابتة میکنند وجود احمد مصدر وجود آدم است و باعتبار نفع
 روح که توله جسمانی ترتیب بردست وجود آدم مصدر وجود احمد است و لفظ زاده از یکدیگر که در مصرع
 اول واقع است لغت مجمل است و مصرع ثانی نشر است و لفظ علم و بدم لغت دوم است و
 این بیت مختاری بهیئت سر بریده دو نوک خامه او به خیر و شر است و در دوران است *
 گویا تقدیر کلام نیست که یک نوک خامه او خیر و یک شر است جمع و این صنعت چنانست
 که چند چیز را در تحت یک حکم جمع نمایند کتوله سبحان المال و البنون زینة الحیوة الدنیا مال و بنون را
 در حکم زینت بودن جمع کرده و چنانچه درین بیت عبد الواسع بهیئت شد بر دلم آسان به
 امروز بیکبار * داد و ستد و نیک و بد و پیش و کم او به شمس خیز را در حکم آسان شدن جمع
 نموده درین بیت حکیم مختاری بهیئت همی دولت و ملک و کلک حسام * بفر خداوندگیر نظام
 چهار چیز را در حکم نظام گرفتن جمع نموده نظامی بهیئت نشاید یافتن و بر هیچ بزرگ
 و فادرا سپ و در شمشیر و در زن * تقریر و آن چنان است که میان دو امر که از یک نوع باشند

ببین

ببین

سه اما مثال لغت و نشر مجمل لغت که در آن لغت قبیل واقع نشود چنانچه درین مثال اول و اول لغت بود و نصاری آنکه مجمل ذکر
 کرده شدند که بهترین است و شاه * اول علم و بدم لغت دوم است لغت و این لغت منفصل است پس این بیت جان لغت و نیز منفصل است
 مجمل است که در زاده یکدیگر و مصرع ثانی لغت مجمل است و در بدم و بدم لغت دوم لغت و نشر مرتب * محمد عبدالواحد عفا عنه الله که بنویسند

تیا من و فرق ظاهر نمایند چنانچه درین بیت حافظ **بیت** دست ترا بار که یار و شبیه کرد
 لیکن بدره بدره میدهد و قطره قطره آن در درین بیت فقیر **بیت** زین چکد آب و
 زان بار در خون **ب** خره من کجا و ابر ببار **ب** تقسیم عبارت ازان است که اول چند چیز را یا
 یک چیز ذوا جزا سازد و بعد ازان بهر خردی ازان چیز که از منسوب سازند بسبب تقسیم و فرق
 در تقسیم و لغت و نشر همین است که در اینجا ذکر منوبات بر طریق تعیین است و در لغت و نشر با تعیین
 چنانکه گفته شد و مثال تقسیم درین ابیات خاقانی **لظم** ای حرم تو از کرم بیت حرام خردان **ب**
 چون سخن من از تکت سحر حلال خاطر می **ب** زان کرم است سرگران جان سپر سبک تگین **ب**
 زین سخن است دل سبک عنبر طبع عنبری **ب** و له دستی که گزنی سر آن زلف شو **ب**
 پای که ره وصل نوشتی پیوست **ب** زان دست کنون در گل غم دارم پای **ب** زان پای کنون
 بر سر دل دارم دست **ب** و نوعی از تقسیم آن است که احوال چیزی را مذکور نمایند و با هر حال
 ازان احوال چیزی را که مناسب بان باشد ذکر کنند چنانچه درین دو بیت عبدالرحمن سبکی
لظم بنان اوست در بخشش بنان اوست در کوشش **ب** قهای اوست در مجلس لواحی اوست
 در میدان **ب** یکے ازان را با سطر دوم ارواح را قابض **ب** سعادت را انوم مایه چه نام
 فتح را بران **ب** انگستان ممدوح را در بخشش بسط ازان نسبت داده و سنان اوراد در
 کوشش بقبض روح منسوب ساخته و همچنین انم و نوعی دیگر از تقسیم آن است که اقسام یک چیز را
 بر استیفا بر شمارند چنانچه درین بیت عنبری **بیت** پرسته دشمنان تو زیگانه مستند **ب**
 یا کشته یا گرنجیه یا بسته در حصار **ب** اقسام مستندی را در مصلح ثانی بیان نموده و درین
 سه در بیان حافظ بدین طرز دیده شده دست ترا بار که کرد شبیه کرد **ب** چون بدره بدره این هر قطره قطره **ب**
ب اولاد چند چیز را با یک چیز ذوا جزا و انم مثال چند چیز در تن مذکور است و مثال یک چیز ذوا جزا ازین بیت مذکور
 ہے و یوار قصر رشک عود بخش از آفتاب گنج از نذر **ب** دریا بید که دیوار یک چیز ذوا جزا است که شمشاد **ب** اندر
 آفتاب و زبر و در و جزو تعیین منسوب اند **ب** محمد صبا لاصه مخلص شمشاد **ب** نکت مجمع نکتہ **ب** تلا ہے **ب** شد
 که بران ماهی گیسو ند و حلقه زلف و کشت و غیر آن **ب**

بیت اهلی شیرازی بیت اکنون که تنها دیدت لطف ارنه آزاری بکن به تلخی بگوینگ
 زین تیجه بکش کاره بکن به اقسام آزار را در مصرع دوم بر شمرده جمع و تقسیر
 و گاهی این هر سه صنعت یعنی جمع و تفریق و تقسیم را با هم ترکیب میدهند مثالی یا مثالی شود
 جمع و تفریق عبارت از است که چند چیز را در تحت حکمی داخل نمایند بعد از آن جهات
 او داخل فرغ نمایند چنانچه درین بیت رشید و طوطا شعر فوجیک کا انارنی ضوہا به
 و قلبی کا انارنی حرا به یعنی روسه تو در ضیا مثل آتش است و دل من در حرارت مانند
 آتش است روی معشوق و دل خود را در مشابہ بودن با آتش جمع کرد و در وجه شبهه فرغ
 دانوده و ازین قبیل است این بیت فقیر من و تو هر دو مالیم شیخ به تو محراب و من
 با بروئے بار به خود را و شیخ را در حکم مال بودن جمع کرد و در تقسیر میل فرغ دانود جمع و
 تقسیم و این چنان است که اول چند چیز را در تحت حکمی جمع نمایند و بعد از آن هر یک را
 بجزئی منسوب سازند چنانچه درین بیت اهلی شیرازی بیت بے تو چو شمع کرده ام خنده
 و گریه کار خود به خنده بر وز دل کنم گریه بر وز کار خود به مصرع اول شمشیر جمع است مثالی
 شامل تقسیم و چنانچه درین قطعه انوری قطعه حرص ثنا و عشق جمال مبارکت به گرد در تو
 نامیر پیدا کن اثر به آن در زبان موسی خاشن نه کلام به دین در طباق دیده گرس و در
 در بیت اول حرص ثنا و عشق جمال را در اثر پیدا کردن جمع نمود و در بیت ثانی هر یک را بجزئی
 منسوب ساخت و درین بیت سعید بیت گر مشاطه بتان شد باد و سحاب به که این
 به بستن بیرایه دان کشاد نقاب به و درین دو بیت امیر معزعی نظم دم تیغ و لغت شمشیر همین
 بر بد اندیشان به بان دعوت موسی است بر نامان و بر قارون به یکله را تیغ او در آب با نامان
 کند همسر به یکله ز چشم او در خاک با قارون کنده مقرون به و گاهی تقسیم را در بیت مقدم بر جمع
 آرند چنانچه درین شعر نادیم گیلانی بیت خرقه کردم من و او تکیه کرد دولت ساخت به
 بسکند رندی داد با هم نندی به جمع و تفریق و تقسیم و این هر سه چیز را در کلام جمع

جمع و تفریق

جمع و تقسیم

جمع و تفریق و تقسیم

خالی از صورتی نیست چنانچه درین بیت خاقانی بیت مجلس دو آتش داده بر این
از مجروحان از شجر + این کرده نقل را مقروان جام را جا داشته + دو آتش را در حکم ^{مرا} _{مرا}
مجلس بودن جمع کرده و بودن یکی از مجروح و یکی از شجر تفریق است و مصرع ثانی اشاره
بر تقسیم دارد و چنانچه درین رباعی امیرسنی رباعی چشم من چشم آن بیت تنگ مان
در بیج و شری شدند در سود و زیان + کردند یکی بیع ز ما هر دو نهان + آداب برین پر
دین خواب بران + چشم خود را و چشم معشوق را در حکم بیج و شری کردن جمع نمود و سود و زیان
اشاره بقفون است یعنی بیع چشم او عین سود و بیع چشم من عین زیان است و مصرع چهارم
مشتمل بر تقسیم است و چنانچه درین دو بیت نقیر نظم آتشین است چون و لم رخ دست
آن بختن این بختن شیرین کار + آتش من ذخیره دادوست + آتش او دست یا با نواژ
مصرع اول مشتمل بر جمع است و مصرع ثانی مبنی از تفریق و بیت دوم نمبر از تقسیم است
تجربید عبارت از آنست که از شئی ذی صفتی شئی دیگر انتزاع نمایند که دران صفت مانند
او باشد فائده این انتزاع مبالغه کمال آن صفت است و منتزاع بنه دین صفت و عربی
بچند نوع می آید اما در فارسی چنانچه درین بیت انوری بیت ای بدریاق عقل کرده شناه +
وز بد و نیک این جهان آگاه + گو یا مخاطب را شخصه قرار داده که بدریای عقل شنا کرده
باشد و چنانچه درین بیت نظیری بیت نظیری را مجلس بر دم امر و زو غلط کردم + مرا
روای عالم ساخت چشم گریه آلودش + خود را در اینجا شخص گریانی قرار داده مبالغه
مقبول و این صفت چنان است که بلوغ و صفی را در شدت یا وضعف او عامت است و

بجاء
۲۵

بجاء
مقبول

له قوله که از شئی ذی صفتی دیگر انتزاع نمایند و حقیقت هر دو شئی واحد باشد صرف فرق اعتباری باشد چنانچه
درین مثال ملاقات کردم و چه زید و شیر و ملاقی شد از من و چه زید و شیر یعنی زید چنان شکل است که ملاقات او ملاقات شیر است
پس درین مثال حقیقت در میان زید و شیر فرق نیست بلکه اعتبار یک ذات را در قرار داده بر مبالغه جماعت و زید و شیر یک صفت
اشک متن که در ذات شناخته که در یک عقل و لذت و نیکل جهان آگاه و بهره برنده و نظیری فرق حقیقت نیست مگر اعتباری قابل
وجه تامل نیک مثال اول خوب چسبان نیست کما هو بین اما محمد عبدالاحد و قفا من الصمد مخلص بیست اد +

باید که این اذکار بسبب استبعاد یا امتناع باشد یعنی آن وصف را به منتهای شدت یا ضعف
 برسانند تا مانع را گمان نرود که پایه در شدت یا در ضعف باقی مانده و با لغز برشته قسم است
 تبلیغ و اعتقاد و فلو اما تبلیغ آنست که اذکاری مذکور از روی عقل و عادت ممکن باشد چنانچه
 درین بیت امر و القیس که در وصف دویدن است گفته شعر فحادی علیه السلام **اذین ثور و فیل**
 در اگافلم یفیح باؤنیسل **ب** عداء بکسر پے در پے میزند بگنندن است دیدن و قول
 فلم یفیح انما یلم یسرت فلم نیسل و درین بیت اذکار کرده که این است **گاؤز و گا و ماده و وحشی**
 را در یک دویدن انداخته است و عسرت نکرده یعنی بسیار ندیده چه بسیار دویدن است
 موجب عرق کردن او میشود و این اذکار از روی عقل و عادت ممکن است زیرا که بعضی از اسبان
 در دویدن باین جلدی میباشند و چنانچه درین بیت انوری **بیت** بودیم رکنا رز تیار
 روزگار **ب** تا داشت روزگار ترا در کنار ما **ب** ممکن است که عاشق در وصل مشغول غم روزگار
 فراموش کند و ازین قبیل است این بیت اسدی **بیت** چنان دارم این راز را روز و شب
 که با جان بود گر بر آید ز لب **ب** یعنی تا دم بودن این راز را با کسی نگویم و ازین نیز در بعض
 امکان است اما غرض آن است که اذکار مذکور از روی عقل ممکن و از روی عادت محال باشد
 کقول شاعر شعر و حکرم جار ناما دم فینا **ب** و تبعه الکر امه حیث مالا **ب** یعنی همسایه را اگر نگویم
 ما دمی که با ما باشد و عطار از پی آدمی فرستیم هر جا که میکشد یعنی هر جا که میرود این معنی
 بحسب عرف و عادت منتقم است چه متعارف نیست که همسایه را بعد از نقل و تحویل از جوار **ب**
 و اگر ام نمایند اما عقل بخور این میتواند شد و چنانچه درین بیت عرفی **بیت** ما را **بکام**
 خویش بید و دشمن سوخت **ب** دشمن که بچوگا **ب** مبادا به کام ما **ب** متعارف نیست که هرگاه کسی
 له عداء و دوسید را بی یکدیگر زدن و انداختن **ب** نموده میشناده **ب** و وحشی **ب** قول ما را **بکام** خویش **ب** یعنی چنان
 تباہ حال و پریشانم که دشمن که بچوگا **ب** جوانی من تباہ نشود ما را موافق مقصد خود یعنی تباہ و دیده جسم کرد بعض
 میگویند که بچوگا **ب** مبادا **بکام** ما متوله دشمن براند **ب** علم **ب** ششاد **ب**

دشمن خود را بکام خود بیند و دشمن بسوزد اما مراد شاعر آن است که تا بحدی دشمن بکام شده ایم
 که دل دشمن هم بر ما میسوزد و دلین معنی نزد عقل ممکن است و بسبب عادت استنبید آما غلو آن است
 که ادعای مذکور از روی عقل و عادت متمنع باشد چنانچه درین بیت ابوطیب شعر
 وَأَحَقَّتْ أَهْلُ الشَّرْكِ حَتَّىٰ أَنَّهُ ۖ لَتَجَا نَاكُ النَّظْفِ الَّذِي لَمْ تَخْلُقْ ۖ بِمَعْنَىٰ تَرَسَّانَدَهُ تَوَاهِلُ شَرِكِ الرَّبِّ
 بحدی که از تومی ترسد نظهای غیر مخلوقه آنها و غلو بسبب چند چیز مقبول طابع بلغایه شود یکی آنکه
 لفظی را ذکر کنند که آنرا مقرون بصحت گردانند چنانچه درین رباعی کمال السعید رباعی
 تَقَاسَمُ رِجَّتْ زَطْفِيهَا آتَمُوهَ اسْت ۖ كَرِصْنَعَتِ حَسَنٍ أَنَّهُ تَوَانُ نَبُودَهُ اسْت ۖ سَرَّيَا پَاسْت
 چنانکه باید بوده است ۖ گویا که گت بارز و فرموده است ۖ و عقل عادت محال آن
 که خلقت کسی بسبب آرزوی دیگری باشد اما لفظ گویا که در صرح چهارم واقع شده این از عا
 بر مقرون بصحت گردانیده ما فهم دیگر آنکه غلو متضمن نوعی از خیال نازک و لطیف باشد و عا
 مجم این را بسیار پسندیده اند چنانچه درین ابیات اندقی نظم که عکس تیغ تو بهواروشنی و هم
 آرد آخ کشته گان شود اندر هوا افکار ۖ و در بلندی حصار گوید اوله ز آسبب جنبز فلک اندر
 فراز او ۖ برکت گرفته نمیده رود مرد پاسبان ۖ ابو الفرج رونی بیت خیال تیغ دو اندر
 پشت پدر ۖ عسک و دولت و دین را میان زند بدو نیم ۖ مختاری غرنوی در تعریف آب
 گوید بیت سبک که نگردد ز ستم او بیدار ۖ گرنه نیست بر پشت چشم خفته گذار ۖ اسدی
 طوسی بیت بابل نمندش بجای در زمین ۖ کت در غرق کشتی بدریاسه چین ۖ و دیگر آنکه غلو
 بطور هنرل باشد چنانچه درین ابیات کلیم که در ندرت است گفته نظم خدایگانا اسپ که داده است
 ز ناتوانی هرگز زفته رو به نسیم ۖ به کون شست چو سراز سکنری برداشت ۖ بچوب دنگ

له قوله سمند الخ بر وزن کندر رنگ باشد مراد اسپ را از روی مالل و معنی تیریکان دارد نام قریه است از
 قریه سمرقند ۱۱ اب ۱۱ غا و فریح داو یعنی مشرق و یعنی غرب نیز آیه ۱۱ دنگ چوب باشد بهیئت سسرو
 گردن اسپ که بدان شلوق را بگویند تا برنج از پوست بر آید ۱۲ برمان * * *

بیهوشی

تو گوئی نشسته است کلیم مذہب کلامی عبارت از آنست که شمشیر تلبر دلیل و
 برهان باشد بر طریق اهل کلام که سخن شان بیبرج و مدلل میباشد و اگر شمشیر تلبر یعنی
 قیاس نقیاً باشد آنرا مذہب فقہی نامند اما مثال مذہب کلامی کقولہ تعالی لو کان فیہا الہتہ
 الا اللہ لفسدنا یعنی اگر در آسمان وزمین خدایان متعددی بودند ہرآنکہ فاسد میشدند عین ہر دو
 چون فساد سلوات و ارض کہ لازم تعدد الہست باطل باشد ملزوم آن نیز باطل بود و کل دلیل
 چنین است کہ اگر چند خدا میبودند آسمان وزمین فاسد میشدند ولیکن آسمان وزمین فاسد نشد
 نتیجہ وہ کہ خدا یکی است و چنانچہ درین بیت اوری بیت از تو نگریزد کہ تو در قالب عالم
 جانی و یقین است کہ جان ناگزیر آمد و صورت دلیل درینجا نیست کہ تو در قالب عالم
 جانی و قالب را از جان گزینست نتیجہ دہد کہ عالم را از تو گزینست و لہ منافع رسان
 در زمین دیر ماند و بس است این یک آیت دلیل دو است و و کل دلیل درینجا نیست کہ
 بر منفعت رسانی باقی و پایدار میماند و تو منفعت رسانی نتیجہ دہد کہ باقی و پایدار خواهی بود
 اما مثال مذہب فقہی کقول النابتہ من قصیدہ یثذرن فیہا الی النعمان بن منذر و قد کان صح
 آل حنفہ بالشام فنکر النعمان من ذلک شعر حلفت فلم ازلک لثغاک ریشہ و ویرس
 و را و اللہ لمر مطلب و لمن کنت قد بلغت منی ضایقہ و لیسناک الواشی العشی و الکذب
 و لکننی کنت امرؤ لی جانب و من الارض فیہ شتر اودندہب و ملوک داخوان اذ ما تمیم
 حکم فی اہلہم و اقرب و کفعلک فی قوم اراک صطعتہم و قلم تریم فی مدجم لک اذ بندہ
 حکم رواہ بیہم و و صحت بیہم
 حاصل معنی ابیات آنست کہ مرا بر مدح آل حنفہ ملامت کن کہ حسان برین دارند چنانچہ قومی را
 کہ مدح تو میکنند و تو بر آنہا حسان ینمائی سزاوار ملامت نیستی ماری پس چنانچہ مدح اینہا را در حسان

لہ قولہ مذہب کلامی عبارت از آنست کہ شمشیر تلبر دلیل باشد از آنست کہ شمشیر تلبر یعنی قیاس
 میشود و چنانچہ خود صفت عبارت شمسری در مثال آ و در پس چنین باید گفت کہ مذہب کلامی عبارت از کلامی است
 کہ شمشیر دلیل و برهان باشد یا لفظ شتر از آنکہ وہ چنان باید نوشت کہ مذہب کلامی عبارت از آنست کہ شمشیر تلبر
 لہ دمی در و فکر سخن بین ہم لہ عشی شب کرد نام شاعر ہم صطاع گوی کردن بزرگین ہم لہ ادا و کون و شناسائی

بیت

کنا نه نیست مدح من هم محسن خود را در شمار گناه نیست و این کلام بر صورت تشبیه است که
 نقما از تپاس بی مانند مکان تپاس کردن جزئی است بر جزئی دیگر مثل آنکه گویند هر چه بچیند
 مظهر باشد و سرکه مایع است پس سرکه مظهر باشد و ازین قبیل است این رباعی ابو الفرح رون
 رباعی گفتم که ز خردی دل من نیست پدید آمد و بزرگ تو رو چون گنجید چه گفت که
 ز دل بیدیه باید نگریه بد خرد است بد و بزرگما توان دید بد دل را بیدیه تپاس نموده
 جهان طریق که مذکور شد حسن تعلیل و این صفت چنانست که برای وصفی مناسب است و اما
 نماند که حقیقت علت آن نباشد و وصف مذکور از دو حال بیرون خواهد بود یا ثابت فی نفس یا
 غیر ثابت اگر ثابت است مقصود از بیان علت در اینجا اثبات علت برای آن وصف خواهد بود
 و بس و اگر غیر ثابت است مقصود از بیان علت اثبات آن وصف خواهد بود اما وصف ثابت
 که مقصود ادعای علت برای او باشد فقط بر دو گونه است یکی آنکه وصف مذکور در عین
 و عادت علتی باشد غیر علتی که شاعر ادعا نماید دوم آنکه علت واقعی اظهار نباشد و اما وصف
 غیر ثابت که مقصود از بیان علت اثبات آن وصف باشد نیز بر دو گونه است یکی آنکه وجود
 آن وصف ممکن باشد دوم آنکه از متغیبات بود مثال قسم اول چنانچه درین بیت خاقانی
 بهیبت تاج چشم تو رغبت خون عشاق زلف تو گرفت رنگ ماتم به سیاهی
 زلف صفتی است ثابت و علت آن در ظاهر معلوم نیست و شاعر آنرا چنین معلل کرده
 که بسبب کشتن عشاق سیاه پوشیده و از لطافت این قسم است که بواسطه تشبیه و
 استعاره حاصل آید چنانچه درین دو بیت امیر معزی نظم آن زلف مشکبار بران روزه
 چون بکار بهر که گوئی است کوتهی از و سه عجب مدار به شب در بهار میل کند و سه کوتهی آن زلف
 چون شب آمد و آن روزه چون بهار به کوتهی زلف صفتی است ثابت و علت آن در ظاهر
 معلوم نیست و شاعر اول زلف را شب تشبیه داده و بعد از آن علت کوتاهی آنرا ادعا نموده
 پس در مثال اول چنانچه درین بیت الخوهی مثال که نصف بر آتم اول این که در شبانی قسم ده بود که نماند قسم ده و در این بیت

و درین بیت خاقانی بیت ز آتش روزار غوان در غم خونین شست * باد که آن دید
 ساخت مروض دست چنار * در غوی خون نشستن ارغوان استعاره سُرخ زنگ دست و
 این صفتی است ثابت در ارغوان و علت آن ظاهر نیست اما شاعر حرارت روز را علت آن ادعا
 نموده **مثال قسم دوم** چنانچه درین بیت **وله** در وداع شب هانما خون گرسیت *
 رو سے خون آلود زان بنمود صبح * علت سُرخ روی صبح شفق است و شاعر چنین مطلق نموده
 که در وداع شب گریه کرده است و چنانچه درین دو بیت **ایسر معزی نظم** زان غمیزین دور
 زره وارتافته است * کز سیم یافته است یکله چاه در زوقن * تا چون لم بدان سپین در
 دل کرشم ز چاه بدان غمیزین رس * تا فتن زلف و صفی است ثابت و علت آن زمین دار است
 معشوق است و شاعر علت دیگر برای آن ادعا نموده **مثال قسم سوم** کفوله شعر یا و ایشیا حنست
 فینا اساءه * بخجی خدارک انسانی من لغسرق * یعنی ای سخن چین که بدی تو در حق ما
 عین نیکی شد از بیم تو مردم چشم من از غرق نجات یافت یعنی از بیم سخن صینی تو گریه نیکیم و پوشیده
 نماند که بدی سخن چین ممکن است که در حق بعضی نیکی شود اما چون متعارف نیست که بدی نیکی شود
 علت نیکی شدن بدی سخن چین را در مصرع ثانی ادعا نموده پس نیکی شدن بدی صفتی بود
 غیر ثابت و علت مذکور مثبت آن شد و **مثال قسم چهارم** چنانچه درین بیت **ایسر و بیت**
 بخانه تو همه روز با مداد بود * که آفتاب نیار و شدن بلند آبخا * با مداد بودن همه روز صفتی است
 غیر ثابت و بر اثبات امکان آن بلند شدن آفتاب را علتش قرار داده و درین بیت
 خاقانی **بیت** صجگوئی زلف شب را عاشق است * کردم عاشق نشان بنمود صبح *
 عاشق شدن صبح صفتی است غیر ثابت و متمتع و دم سرد را علت عاشقی ادعا نموده و اینجا
 آن کرده تا کید المدح **بمآیثبه الدم** درین صفت بر دو نوع است نوع اول آنکه
 از صفت دمی که از چسبندگی نطفی کرده باشد صفت می برای آن **خیر** است تا کنند تقدیر دل بود
 آن مع دران دم چنانچه درین بیت نابغه شعر **لا عیب نیم فیران سیونهم** * **بهن قول**
 یعنی دران صورت

تا کید المدح بمآیثبه الدم

من قرأ الكتاب + یعنی نیست عیبی درین جامع غیر از اینکه دم شمشیرهای ایشان را از بسیار ضربت زدن در محاربه پوشیده نماند که شاعر صفت عیب را ازان جماعت نفی کرده و در سخن دم شمشیر در محاربه که صفت مدح است ازان صفت منفی استثنائاً نموده و سایر را از استثناء این استثناء توهم آن میبرد که قائل بعد از مدح ارا و ذم دارد و چون در استثنای انقضای مدح بداند که تا یکدوم مدح است زیرا که در سخن دم شمشیر از کثرت ضرب دلالت بر کمال شجاعت و دلیری مینماید و قریب باین است این بیت مختاری **بیت** گرسن شمال چون بجز شعر موزون است چراست بحر کفش را عطا ناموزون + گویا از شمال مدح ناموزونیت را نفی کرده و ناموزونی عطا را ازان استثنائاً نموده اگر چه اذات نفی استثنائاً مذکور نکرده اما از موزون کلام بر مثال ظاهر است نوع دوم آنکه صفت مدحی را برای چیزی ثابت کنند و از عقب آن صفت مدحی دیگر اذات استثنائاً مذکور سازند کقولیه صلته الله علیه و آله اما ناصح العرب بیدای من قرأ و فصحای جمجم لطف دیگرین نوع افزوده اند و آن این است که صفت دوم که بعد از اذات استثنائاً یا استدراک مذکور شود باید که در مدح کامل تر از صفت اول باشد چنانچه درین بیت **بیت** رایت شیه تدر ووشن یک عقاب جمله پر پر چم شیه غراب گون یک سها معرکه + و نزع دیگر از لطائف شعراست معجم آن است که صفت دوم بقتسی واقع شود که اسلوبش در ظاهر اسکتوزم بود و چون وارسانند مفید بکمال مدح باشد چنانچه درین بیت سلمان سادجی **بیت** هر آنکه نام تو بردل نوشت گشت عزیز + مگر دم که زد دست تو یکشده خواری + و چنانچه درین بیت سعدی **بیت** می توانی که نیانی ز در سعدی باز + یک بیرون شدن از خاطر او توانی + لفظ بیرون شدن توانی در ظاهر دلالت بر عجز دارد اما مقصود ازان کمال و بچی مرغوبی مشون است تا یکدوم **بیت** به المده و این نیز بر دو نوع است بهمان طریق که

تا یکدوم با شیع

له قوله بر آن که نام تو اتمظا هرا این شان مثال آمده از نوع اول معلوم میشود مگر بعد من نظر فرق بین ظاهر و در هر دو اول صفت اول را ذمی بودن و نفی آن شرط است و درین امر جمله چیزی از انانیت بلکه صفت اول مدحی و در بیت شمشیر

که در تائید المدح شرح داده شد اول آنکه صفت مدحی را از چیزی نفی کنند و صفت نفی از آن مدح منفی برای او استثنای نمایند کقولک فلان لاخیر فیہ الا انہ سیئ الی من حسن الیه یعنی چیزی در فلانی نیست مگر آنکه بدی میکند با کسی که نیکی با او کرده باشد دوم آنکه برای چیزی صفت نفی ثابت کنند و عقب آن صفت دوم دیگر با ادات استثنای مذکور سازند کقولک فلان فاسق الا انہ جاهل استدراک درین هر دو صفت قائم مقام استثنایست کقولک هو جاهل لکنه فاسق و شاعر عجم درین صنعت تصرّف کرده اند بغایت لطیف و آن این است که اول صفت مدحی برای چیزی ثابت کنند بعد از آن چیز دیگر بآن صفت ضمیم کنند بطریقی که آن مدح عین ذم گردد چنانچه درین بیت فخری بیت همیشه خصم تو در سایه همای بود بزبکه بر سرش از بهر استخوان آید و درین بیت کلیم بیت طاعت ما هم بسوی آسمانها میرود و در آخر شعر بوی بصیان هم ترازوسه شود و استقبال و این صنعت چنان است که مدوح را بخوی ستانند که از یک مدح دیگر حاصل آید چنانچه درین بیت ابویطیب شعر نسبت من الاعمار با وجود بیت بهشت الدنیا بانگ خالد یعنی تو آن قدر عمر اعدا را غارت کرده که اگر فراسم آری حاوی آن شوی دنیا بدو هم بقای تو بهنیت داده شود و پوشیده مانده که مفاد این بیت مدح مدوح است بشجاعت چه غارت گرا عمارتی باشد مگر مقاتل و شجاع و مدح دیگر آنست که دنیا غلو و مدح ذمت میدارد و بسبب آنکه ذرات او موجب نظم و صلاح دنیا است و لفظ بهنیت مفید

له قوله و استدراک درین هر دو صفت است یعنی درین هر دو صفت بجای استثنایستدراک جایزه است بیوانکه سجا الاحرف کلمه استعمل شود اگر چه الایم در بنیام یعنی لیکن است و فرق در میان استثنایستدراک این است که در استدراک تو هم فاشی از کلام است و استدراک دفع کرده میشود و در استثنایستثنایستدراک از حکم استثنایستدراک استثنایستدراک خارج نمیند و این بر دو نوع است متصل و منقطع در متصل استثنایستثنایستدراک جزین مبارکند و در منقطع عکس این و این نوع آخر در حقیقت استدراک است که لا ینظف علی من له عقل سلیم و در کس تقسیم بد اما نظری من سون کلام المصنف اما نه الواضع در نوع اول استدراک نیست بلکه بدون استثنایستثنایستدراک درست نخواهد شد چه تا وقتی که بدی کردن با حسن را در ضا داخل خبر کرده از حسن استثنایستدراک خواهد کرد و ظهور مقصود در برده خفا خواهد ماند و همین است استثنایستدراک است زیرا بواسطه تصریح و بعد دل فیه تیج ۱۲ شمشاد و استدراک تو بهنیت داده شود آنچه داده شود و چکیده خامه تا تعیین است در باید نوشت چه دنیا درین مقام فاعل است ۱۲ شمشاد

بر مبحث اول
صرف مدح و تهنیت
ماوریت تهنیت
شعر

این معنی است و چنانچه درین بیت انوری بیت است از یزدان تا ابد ملک سلیمان یافته *
 هر چه بسته بجز نظیر از فضل یزدان یافته * و درین بیت مسعود سعدیست بخت تو چون نام
 با سعادت * روز تو چو رو سے تو منور * **ادماج** داین چنان است که در کلام سونق مدعا
 متضمن بدعای دیگر باشد یعنی از یک کلام دو معنی حاصل آید تصریح بمعنی دوم نکرده باشد
 و فرق در استتباع **ادماج** آنست که استتباع مختص بحدی است و ادماج اعم از آن فرق
 در **ایهام** و **ادماج** آنست که در سخن لفظی است که در معنی یا بیشتر داشته باشد و اینجا مجموع
 کلام مفید هر دو معنی میشود چنانچه درین بیت ابوطیب شعر آفتاب فیہ اجفانی کانی *
 اعتمد به اعلیٰ الدهر الذی با * یعنی میگردانم در آن شب مغزه ما چشم خود را گویا که باین
 گردانند مغزه می شمارم بر دهر گمانان او را مقصود ازین بیت درازی شب است و در ضمن
 درازی شب ثنکایت دهر و کثرت ذنوب او را نیز مندرج ساخته و چنانچه درین بیت
 سلمان ساوجی **بیت** پیش ازین گرفته انگینتی در گوشه * چشم خوبان در زانسن فتنه را
 بیند خوبان * چشم خوبان فتنه را خوابیده یا بیدار درو یا فتنه را بیند هر دو معنی برمی آید و چنانچه
 درین بیت مولوی جامی **بیت** خواهم از دل بر کشم پیکان تو * لیک از دل بر نسی آید مرا *
 پیکان از دل بر نسی آید یا دل نینخواهد که پیکان را بر آرم هر دو معنی حاصل میشود و درین بیت
 نظیری **بیت** مبادا حالے را جان بر آید * گر از زلف خود نمیدهد بکشائے * جان عالمی که
 در گره زلف بسته بر آید یا جان عالم از بدن بر آید هر دو صحیح میشود و درین بیت امیر خسرو **بیت**
 زبان آن پسر ترکی و من ترکی نیستم * چه خوشش بودی اگر دوی زبانش در دامن *
 * * * * *

لظ قوله در سخن لفظی است که در معنی یا بیشتر داشته باشد و اینجا مجموع کلام مفید هر دو معنی میشود چنانچه درین بیت ابوطیب شعر آفتاب فیہ اجفانی کانی *
 اعتمد به اعلیٰ الدهر الذی با * یعنی میگردانم در آن شب مغزه ما چشم خود را گویا که باین گردانند مغزه می شمارم بر دهر گمانان او را مقصود ازین بیت درازی شب است و در ضمن درازی شب ثنکایت دهر و کثرت ذنوب او را نیز مندرج ساخته و چنانچه درین بیت سلمان ساوجی **بیت** پیش ازین گرفته انگینتی در گوشه * چشم خوبان در زانسن فتنه را بیند خوبان * چشم خوبان فتنه را خوابیده یا بیدار درو یا فتنه را بیند هر دو معنی برمی آید و چنانچه درین بیت مولوی جامی **بیت** خواهم از دل بر کشم پیکان تو * لیک از دل بر نسی آید مرا * پیکان از دل بر نسی آید یا دل نینخواهد که پیکان را بر آرم هر دو معنی حاصل میشود و درین بیت نظیری **بیت** مبادا حالے را جان بر آید * گر از زلف خود نمیدهد بکشائے * جان عالمی که در گره زلف بسته بر آید یا جان عالم از بدن بر آید هر دو صحیح میشود و درین بیت امیر خسرو **بیت** زبان آن پسر ترکی و من ترکی نیستم * چه خوشش بودی اگر دوی زبانش در دامن * * * * *

یعنی من هم بزبان ادحرف میزدم یا زبان اورا می‌گیدم هر دو معنی درست است توصیه
 و این صنعت را محتمل الضمین نیز گویند تعریفش اینست که کلام احتمال دو وجه مختلف داشته باشد
 چنانچه شاعر در حق اعری که عمر و نام داشت گوید شعر خاطلی عمر و قبا بیئت
 عینیه سوا یعنی عمر و برای من قبا بی دخت کاش هر دو ششم او ساوی میبود یعنی بنیاید
 یا کور هر دو احتمال صحیح است و چنانچه درین بیت مختاری بیت زهر محض است عیش
شیر نیم خون صرف است با ده نابم و زهر عیش است و خون با ده یا عیش نه هرست و با ده
 خون است هر دو احتمال دارد و بعیت خان عالی در وقایع حیدرآباد داد این صنعت داده
الهندل الذی یرا دیه الجهد و این صنعت چنان است که کلام بطور نهرل باشد اما مراد
 از آن نهرل جدا بود نه نهرل چنانچه درین رباعی لا اعلم از آخر کار عالم اندیشه کنید
 اسه سورکنان ز ماتم اندیشه کنید با تقویه دنیا مکنید آرزیش از آتش ششم اندیشه کنید
 و درین دو بیت سنائی بیت نیت کد بانوس و کادون را بزن بدخولق داد ترا
 زن که دارد بسوی حمدان راسه حمد حمدان کند نه حمد خدا با اگر چیر این پتیا بطن
 نهرل واقع شده اما مفاد آن بهم حکمت است تجاهل عارف سکاکی این صنعت را
 شوق المسلم مساق غیره نام نهاده و گفته که چون این صنعت در کلام ربانی وارد شده
 تشبیه این را به لفظ تجاهل خوب میدانم و تعریف این صنعت از نامی که سکاکی وضع کرده ظاهر
 و غرض از تجاهل عارف فاده و نکته میباشد چنانچه در ضمن پیشه معلوم گردد و یکی از شاعر است
 عرب در مرثیه برادر خود گفته شعر ایا شجر النجا بور مالک مورقا کانک لم تجزع علی ابن طر
 یعنی ای درخت خا بور ترا چر شده است که برگ آورده گویا تو در ماتم این طرفین جزع نمود
 و مقصود از این تجاهل بیان شدت جزع و ماتم اوست و چنانچه درین بیت بقری شعر
ألح برق سری هم منور مصباح ام ابیتا سها بالنظر لفضاحی یعنی ای الموه برق است
 که سرایت کرده یا فروغ چراغ است یا تبسم معشوقه است از منظر روشن فاده تجاهل و نجبا

توصیه
 الهندل الذی یرا دیه الجهد
 تجاهال عارف
 عینی آگتاس ۱۱۱

توبه با موجب اطراء

مبالغه در مدح تبسم مشوقه است شعر بالند یا طبیات القاع فلن لنا ایلیای من نکلن
 ام یلی من البشر یعنی قسم میدهم شما را بخدا ای آهوان صحر که من بگویم ایلیای من
 شماست یا از جنس بشر است و مقصود ازین تجاہل کمال وله و حیرت است در عشق مجبوبه و ازین
 قبیل است این بیت شاپور بیت نمیدانم تو خواهی بود یا گردون حسین دانم که در انگیز گردد
 خون من نامحسب بانی را و مقصود ازین تجاہل مبالغه در بیدار مشوق است **وله**
 خون آنکه شب کشی در روز آیم بر سر که آه این چه کس است و که گشته است این را
 درینجا تجاہل را نسبت بجنون داد **قول** **بالموجب** **و این صنعت چنانست که لفظ را**
که در کلام غیر واقع شده باشد بر خلاف مراد قائل حل کنند **قول** **شعر** **قالوا قد صفت**
ناقلوب فقط صدقوا و لکن عن و دادی یعنی میگویند یاران که دلهای ما صاف
 داشته است بترقی که راست گفتند لیکن از محبت من صاف است یعنی محبت مرا از دل
 خود دور کرده اند و چنانچه درین بیت انوری **بیت** **دوستی گویی نه از دل سکنی** است
سگونی که از جان میکنم **ط** **و این صنعت را اطراء نیز گویند و تعریفش چنان است**
که در کلام نام مدوح و نام آباء او را به ترتیب و لاوت ذکر کنند **قول** **علیه السلام** **الکریم** **ابن**
الکریم **ابن** **الکریم** **ابن** **الکریم** + یوسف بن یعقوب بن اسحاق بن ابراهیم + دگاہی از آباء
 مدوح به مدوح آیند چنانچه درین ابیات حاجی محمد جان قدسی **نظم** **بهار گلشن دین محمد عز**
ضیا چشم علی نوز دیده زهرا + **بهار خرمی خاطر حسین و حسن** + **سور کینه زین العباد**
شمع هدای + **فروغ شمع شبستان باقر و صادق** + **غریب خاک خراسان علی بن موسی**
تعمجب **و این صنعت چنانست که در کلام از هر چه تعجب اظهار نمایند براس فائده و**
غرضی چنانچه درین بیت کمال اسمبل **بیت** **ای عجب تمشیر خسر و از چه سبزه رنگش**
چون همه ساله ز خون منل میازد خورش + **فائده** **تعجب** **درینجا مبالغه در غر زنی تمشیر**
مدوح است و درین بیت کلیم **بیت** **سر در سایه کی مین نباشد یارب** + **اینهمه خاک نشین**

در پی آن بالا چسبید * فاده تعجب درینجا مبالغه در کثرت خاک نشینان معشوق است و درین
 بیت **خاغانی بسیت** عجب است این رکاب و میگوی * که مد از ماه نوشنم دیدار * مقصود از
 تعجب درینجا تزیین پیاله و شراب است و درین بیت میرصدی **بیت** عجب دارم از طالع ساغر خود
 که در سخن نینگر دیده باشد * جاهل تعجب درینجا شکایت بی شکرانی است و درین دو بیت فقیر
 که در نقیبت سرور اوصیا علیه السلام گفته **نظم بنده** یا خدا بچوئی * مامده ام خود در حقیقت کار *
 بنده دین عجایب قدرت * بشر و این غسالتب آثار * فاده تعجب درینجا مبالغه در روح است

اعتراض

اعتراض درین صفت چنان است که قبل از تمام شدن کلام لفظی را ذکر کنند که معنی مقصود را
 تمام باشد و این را **خوشنیز نامند** و خوشبرسته قسم است آید یکی آنکه کلام را از رتبه بیدارزد و دوم آن که
 موجب حسن کلام شود سوم آنکه در حسن و قبح متوسط باشد اول را **خوشو قبیح** نامند و دوم را **خوشو ملیح**
 سوم را **متوسط و خوشو قبیح** در کلام بلغانی باشد اما مثال خوشو ملیح درین بیت انوری **بیت**
 گر بخندم دان پس از عمر سیت گوید زهر خند * در بگیرم دان بهر روز سیت گوید خون گری *

لفظ پس از عمر سیت بهر روز سیت در هر دو مصرع خوشو ملیح است زیرا که معنی مقصود بے او تمام است
 و مقصود بیت آنست اگر بخندم معشوق میگوید که زهر خند کن و اگر بگیرم میگوید که خون گری کن اما
 خوشو درینجا فاده دیگری بخشد آن این است که با وجود کثر خندیدن و بیشتر گریستن من چنان
 میگوید و این مبالغه در بر حمی معشوق است و مثال توسط چنانچه درین بیت **بیت** روی ترا
 که یوسف مصری غلام ادست * آینه بنده است که فولاذ نام ادست * بلفظ یوسف مصری
 غلام ادست خوشو توسط است اما مثال خوشو قبیح چنانچه درین بیت **بیت** گری رسم ز خندت معذوم *

رکاب پیاله باشد هفت پهلو دراز ب ۱۱ و دیدار معنی میدار و ظاهر هر آینه ۱۲ است قول اما مثال خوشو قبیح درین بیت گری رسم
 شرط معذوم جز است مصرع ثانی علت آنست که از خندت خوشو قبیح است زیرا که گری رسم سخن کرده شود و سجا خندت خندت میباید که آنرا
 متعلق گرد و صرع ثانی بی ربط نشود و مثال خوشو قبیح نیز این بود بیت یا بدقت اوله از شکو صیب که بیچ * فیروز گری و جود و جفا * بلفظ
 خوشو قبیح است چنانکه در معشوق است و در صیب هم در آن کلام یکبار است این توضیحی درت کرد که در شکو صیب ایضاً است و صیبی مقدر
 گفته شود دوم سه ندیدم وقت شب تا غم خود را از دست غم و بیان آرزوم * بقوت شب خوشو قبیح است زیرا که درین بیت **بیت** آنگاه آن
 است و در آن غم شب در روز و در امثال پس وقت شب محض یکبار میگوید و در آن کلام با صواب آنرا **عبد** ایضا گفته اند و در توضیح آن

چمن دوم در بیان صنایع که در الفاظ بکار میرود

زیرا که در هشتم و صدع سرم است + و درین موقوف صنایع معنوی است اتمام پذیر است
 چمن دوم در بیان صنایع که در الفاظ بکار میرود و قبل از شروع
 در مقصود گوئیم که سالکان سالک بلاغت را واجب است که مراعات معنی را بر لفظ مقدم دارند
 و بجهت رعایت صنایع لفظی معنی را تابع لفظ نمانند اما از جمله صنایع لفظی است جناس بین اللفظین
 و این را تجنیس نیز خوانند و آن تشابه دو لفظ است در تلفظ و تفاوت در معنی و این صنعت
 بچند قسم می آید اول تجنیس تمام و آن چنان است که حروف هر دو لفظ مذکور در نوع و
 عدد و بیات و ترتیب متفق باشند پس اگر هر دو لفظ از یک نوع باشند مثل آنکه هر دو اسم یا هر دو
 فعل یا هر دو حرف باشند آنرا تجنیس مائل گویند کقولہ عز و جل یوم تقوم الساعة لقیتم الحیرون
 ما لبثوا غیر عتره و چنانچه درین بیت خاقانی که در مدح دو کس گفته است این بین مرت
 جاسے مین + و آن بسیار مراست حرز بسیار + مین اول یعنی دست راست و مین دوم
 یعنی قسم است و بسیار اول یعنی دست چپ و دوم یعنی تو نگری است و درین بیت مسعودی
 بیت چون نامے بے نوایم ازین نامے بے نوا + شادی ندیدیکس از نامے بے نوا + تا
 اول یعنی نے دوم نام حصاری است که مسعودی مدتها در آنجا محبوس بود و درین بیت عبدالوہاب
 بیت زد دست چنگ نوازت شدم چونالان عود + زلف مشک فشانتم شدم چونوزان
 عود + اما اگر آن دو لفظ متجانس مذکور از دو نوع باشند یعنی یک اسم و یک فعل بود در صورت
 این تجنیس مستوفی گویند چنانچه درین بیت ابونام شعر مائات من کرم الزمان فانه
 یجلی کدھی بجی بن عبد الله + لفظ بجی اول فعل مضارع و دوم اسم مصدر است و درین
 بیت کمال سہلیس بیت امید لذت عیش از مدار چرخ مدار + که در دیار کرم نیت زادمی دیار
 مقصود در اینجا لفظ مدار است که اول اسم مکان است و دوم صیغه ماضی و اگر یکی ازین دو لفظ متجانس

۱۰ بوم تقوم الساعة و ازیکه قائم خواهد شد تمامت قسم خواهد خورد گناہکاران که در دنیا که وہیم مدونیایکستان
 ۱۰ آن چیزها که از کرم نمان فوت شدند نزد یکی بن عبد الله زنده هستند نه شاد ۱۰ قیام کنند ۱۰ شمشاد +

در عدد حروف باشد یعنی یکے ازان ذولفظ بحر فی زیاده بود و حرف زائد یا در اول کلمه

خواهد بود یا در وسط یا در آخر آن پنجین ناقص و زائد نیز مانند امثال آنکه در اول بود این

سلمان ساجی بیت باشکوه کوه حلت ابر گریان بر جبال با وجود وجود دست برق خندان

بر سحاب و امثال آنکه در وسط بود این بیت خاقانی بیت صبح زرشق چو کره سیرق نور

بشکار چرخه زو اندر هوا سیرق او برق وار و درین بیت حکیم از تزی بیت زشهر فتنه

غیر و چو صیره شبستی و به تنگ مشک بریزد چو طره بفتانی و امثال آنکه در آخر بود این

یکم سنائی بیت خالی باد او هر دنیا را ز مهر موز چشم زهرا را و درین بیت طالبی

بیت کف دست در طریقت ماکینه داشتن و آیین ما است سیئه چو آینه داشتن و درین نوع را

چندین مطرن نیز مانند و در این نوع را زائد بود و حرف نیز آورده اند و درین صورت آن اند

آخر کلمه خواهد بود لایسده چنانچه درین بیت خاقانی بیت قاهر کفار دیان ارتقا هر دو

دایم اشرار و گرد از در بانان بگنجینه و درین بیت مغزی بیت اگر میان هم اندر صد

ندیدستی و نگاه کن سلم اودران حب ته یمن و درین نوع را پنجین خیل خوانند اما اگر آن

دو لفظ متجانس در نوع حروف مختلف باشد پس اگر آن دو حرف مختلف را قرب مخرج بهم باشد آنرا

جناس مضارع گویند و اگر بعد مخرج بود جناس لاحق نامند و این هر دو قسم نیز از سه حال بیرون

خواهد بود زیرا که در نوع آن دو حرف مختلف یا در اول کلمه خواهد بود یا در وسط یا در آخر امثال

هر سه قسم جناس مضارع بدین وجه است در اول نحو بینی و بین کنی لیل و امس و طرن حاس

سه قولی طره اخطیره کسره وزن خیره و حلت و حلت و حلت و حلت اگر بند و بی اندوگی ملامت و در نوع بینی فال بی باشد و

نوع اول هم در سببی یعنی تهر و غم باشد از زبان و خان آرزو و شایع خاقانی بینی نخل و غناک نوشته اند از شمش و

دو شعر شکتس چنانچه بفرستد و این شکتس که هر دو همان صفت است و اگر میان هم اندوگی میان لفظیان اند

تقریبی یعنی یکے ازینها زائد یعنی بیت ای که اگر در میان دریا صفت ندیده باشی ظلم را که چون صفت دریا است با صفت در

دست مبارک که چون دریا در صفت لایحه کن اگر درین بیت لفظ میان بودی نمی عجیب بر کسی بماند شست نمود

ناقص و تفکر محراب دلا و مدافع همه سه دوس ناری شدن شب ام طرس ناپدید شدن ۱۲ م

نور
بیت اندر جرم
بیت
بیت

نور
بیت
بیت

نور
بیت
بیت

و در وسط نحو قوله عز وجل وهم ينون عنه و بناؤن عنه و در آخر نحو قوله انهم معقود بنواهی الحسب
در میثوند آتشاد ۱۲

و در فارسی چنانچه درین ابیات مولوی جامی بیت جامی از ترنات بسته زبان بدکن از نظرنا
میان کلمه و کلمه می آید

سیگوید **بیت** ساعیت هر کسیت اوساهی است **بیت** او دایه است **بیت** او دایه است

و له هر چه با شدت در باز در نظرین شتانی **بیت** راه منیر در طرب راح میدهند شتانی **بیت** حکیم سنائی

بیت باطن توحفیت دل شست **بیت** هر چه جز باطن تو باطل است **بیت** و اما مثال هر ترنم **بیت** حبابک

لا حق فی الاوّل کقولہ تعالی ویل کلّ همسرة لفرقة و فی الوسط نحو قوله تعالی و ان الله لعجب الخیر

شدید و انه علی ذلک لشہید و فی الآخر نحو قوله حسد و جل فاذا جاءهم امر من الاذن و در فارسی

چنانچه درین ابیات بجز الفرج رونی **بیت** کار تو غنم و باد و بار تو حق **بیت** عرش تو مانع

باد و در فرسخ تو گاه **بیت** خاقانی **بیت** در و سکن زغمزه کما نهان کشیده **بیت** بر جان من زطره

کمینا کتباد **بیت** شیخ نظامی **بیت** دل من است زین بار از سرار **بیت** خواجهی بیداد از تو بد بداد

فقیر **بیت** بزم و درخ چو خیمت آراید **بیت** دل کبابش شود شارب شرار **بیت** اما اگر دو لفظ متجانس

در ترتیب حروف مختلف باشند آنرا تجنیس قلب نامند درین بر دو نوعی آید **قلب کل**

و قلب بعض قلب کل آنست که حروف کل مرتب تعلقوب گردد کقولہ شمس سمرقند لا اولیا

حقق لا عدا **بیت** و چنانچه درین **بیت** فقیر **بیت** مرو حق را در دم زره نبرد **بیت** رام او را نیکنزد

این مار **بیت** و قلب بعض آنست که حروف کل با مرتب تعلقوب شود کقولہ اللهم استر عورتا و امن

رو عاتبا و چنانچه درین دو **بیت** حکیم سنائی که در ذوقیت شاعر اولیا گفته **بیت** نظم همه سادات دین

از تو محرم **بیت** همه ما محمدمان از تو محرم **بیت** هر که از مهر بدره برده **بیت** خلق زخم خویش کنان کرده **بیت** حاجت بخش

له تا می دور شدن ۲۴ **بیت** لغز و چرمی کردن **بیت** چشم اشارت کردن ۱۳ **بیت** تو که از تو غر و باد از تو خجسته من با بقا

رسول ابام وقت عرس صفت و تخت و آن بجم حسرتی بر وزن ملج یعنی ماه فرخ حروف گاه کجاست فارسی تحت باد و شام

و کوی زرین و صبح صادق و ستاره جدی که نزدیک القطب شمالی است دو وقت از زمان شبی ای صبح کار تو به باد

و مددگار تو حق تعالی و تخت تو ماه و در فرخ تو ستاره جدی با مقصود این **بیت** و کما علو شأن **بیت** و کما علو شأن **بیت** و کما علو شأن **بیت** و کما علو شأن

قلب کل و قلب بعض

زائد و قلب است این بیت خاقانی بیت اور است طریق ثبت شکستن + از اول آرزو
گستن + و اگر یک از دو لفظ تخفیف قلب در اول بیت دیکه در آخریت واقع شود آرزو
مقلوب مجع خوانند کقولہ شعر لاج انوار البیت ^{بجین} من کف فی کل حال + و چنانچه درین بیت
فقیر بیت رام شد دل بان بیت طرار + لبش آنسو مگر است و زلفش مار + و نوعی از تخفیف قلب
است که چون حروف تمام بیت را به ترتیب قلب کنند همان بیت حاصل شود و این را مقلوب
مستوی نامند و این هر سه گونه است یکی آنکه از قلب مصرع بیت مصرع دیگرش حاصل آید کقولم
شعر انا الاله + هلا لانا + بیت مذکور در تقارب مرجع است دوم آنکه از قلب مصرع
همان مصرع بعینه حاصل شود چنانچه درین بیت امیر خسرو بیت شکر عزیزی ذرات برین
شوه هر و بل لب هر موش + سوم آنکه از قلب تمام بیت حاصل آید کقولہ شعر ^{مؤدنه تدوم}
کل هول + و بل کل مؤدنه تدوم + و در کلام ربانی نیز واقع شده و بیک کلمه کل فی قلب
دگر پند شخصی بیکه از افاضل گفت که کلامی یافته ام که مقلوب مستوی است دان این است که
مرادی دارم آن فاضل فی البیدیه گفت بر اید یارب و این نیز مقلوب مستوی است و در تجانس
از هر نوع تخفیف که باشد چون پہلوی ہم بیارند آنرا تخفیف مکرر و مزدوج و مرود نامند کقولہ تقاطع
جنتک من شبا تبا و قولهم من طلب شیا و هذ و جد دن فرع یا با من فرج و چنانچه درین بیت
سنائی ^{بجین} بیت در کوع و جود او کرد + در تیم و صود عود او کرد + حکیم سدی بیت
همی بود باد لیر و جام جم + که روزی نشد از دوشش کام کم + خاقانی بیت در کف کف است
الغیاث ازین نثرل + مرا مقرر است الا مان ازین منشا + و حکیم قطران ترکیب بندی گفته
که تمام ابیاتش بشمیدین منت است و این بیت از اجناس ^{در این بیت} بیت لاله شرمی یافته قسم از تو
هنگام بهار به آبی ازین یافته زردی بسا ه تیر تیر + تیر دوم یعنی هر سه است و چون دو لفظ صورت
کتابت موافق باشد آنرا تخفیف خط نامند کقولہ سمانه و هو یطعننی و یطعن و اذا حضرت فیهو شقین و
قولہ علیکم بالابکار فانہن اشد حیا و اقل حیا + و چنانچه درین ابیات سنائی لفظ طعن اذیر
عنا ۱۲۰

عنه انارة و دانش کردن ۱۱

۱۱

این سرا پرده * زخمها خورده رحها کرده * چشمها چشمها ز دیدارش * همها شهما ز گفتارش
 و کلمت تجمیس است اشتقان و شبهم اشتقان اما اشتقان آنست که دو لفظ لیک و اشتق بنام
 و اصول جردت هر دو موافق هم باشد و در اصل معنی متفق کتوله سحانه فاقم دهک اللدین لغتسهم
 لفظ اتم و قیم مشتق اند از قام یقوم و چنانچه درین بیت سنائی بیت داد من شیرین جهان همی
 جز فطاسن نداد فاطمه را * لفظ فاطمه مشتق از فطام است و درین بیت خاقانی بیت
 چند گونی که ز وصلش تشکیب * سخن تشکیبم دل و جان تشکیب * و له اشقی خمیس ریزه که لعل سخن نیز
 با سن قران کند و قرینان من نیند * و شبهم اشتقان آن است لکن هر دو لفظ شاید یکدیگر باشند
 اما ماده هر یک جدا بود کتوله قاسی قال آتی لعلمکم من القالین ای من المبعضین و لفظ قال از
 قول است و قالین از قله یعنی تجبض و چنانچه درین بیت خاقانی بیت خضرها می که چون سکنند
 لشکر کشد و جهان کشاید * و درین بیت عنصری بیت گریزی ز نافت و فرخ * از ره طاق
 خدای ستاب * و نوعی از تجمیس است که بانساره حاصل آید و از لفظ ظاهر نشود کتوله شعر
 حلفت یوته موسی با سمیه * و بهارون اذا ما قلبیا * یعنی ترشیده شدیش موسی نام شخصی با هم او
 و نارون مغلوب که نوره باشد و از اسم موسی استره مراد است و این تجمیس نام است نارون
 نوز تجمیس قلب فاهم رود العجز علی الصمد در تفرین این صنعت برداشتن بیضه از مصطلحات
 عروض موقوف است بیاید دانست که در مصطلح عروضیان جزو اول را از مصرع اول بیت
 صدر گویند و جزو آخرش را هم عرض نامند و جزو اول را از مصرع ثانی ابتداء جزو آخرش را
 ضرب و عجز خوانند و اجزای وسط هر دو مصرع را چشم گویند پس گوئیم که این صنعت بر چهار قسم آید و
 هر قسمی تنوع بسته نوع میگردد اما قسم اول آن است که در صدر بیت لفظی که مذکور شود در عجز نیز آید
 آن نمایند و این اعاده بسته نوع متصور است یکی آنکه جان لفظ که در صدر مذکور شده در عجز نیز بهینه
 له نظام بر یک کدوک از شیر صیغره و سالی یعنی تشکیلی و مفارقت از هر چیز آید مثلاً در صدر بیت اشتقان است این
 بیتنی صاع الجواد است آن جواد که جوادان از جود * میرسد فیض او بهر موجود امرش * * *

اشتیقان

رود العجز علی الصمد

نکه در گرد دوم آنکه در عجز بطریق تجنیس ذکر نمایند سوم آنکه بطریق اشتقاق یا شبه اشتقاق
 در عجز مذکور سازند مثال نوع اول از قسم اول کقوله شعری سرع الی ابن کعم یلطم وجهه
 و لیس الی داعی اندک سرع یعنی در پانچم زون بر سر و پسر عم خود شتاب دارد و بسوی
 سائل که خواهنده عطا است شتاب ندارد و چنانچه درین بیت مسعودی است شیدا شده ام
 چرا همی نهی + ز بخیر دوز لغت بر من شیدا + مثال نوع دوم از قسم اول کقوله شعری
 دعانی من ملائکما سفاک + فداعی اشوق قبلکما دعانی + دعانی اول صیغه تنزیه امر حاضر است
 یعنی از کانی و دعانی دوم مشتق از دعوت است و معنی بیت این است که بگذارید مرا آرد
 ملامت گرد ملامت کردن ماکه از روی سفه است که داعی شوق مرا از پیش شما دعوت کرده است
 و چنانچه درین بیت امیر خسرو بیت جان پسر ساخته ام ناوک فرکان ترا + تا همه خلق بدانند
 که من جان سپرم + جان سپردم یعنی سپارنده جان است و درین بیت عنصری بیت
 یگانه زمانه ندرستی و لیکن + نشسته بچکس از زمانه یگانه + یگانه اول معنی وید و دوم معنی
 و دست است مثال نوع سوم از قسم اول چنانچه درین بیت بحریری شعری ضرب ابجدی است
 فلست نری لک فیها ضربیاب + ضربیاب معنی طبایع و خصال است و ضربیاب معنی شل و مانند اینی خصایص
 چند اختراع کرده در صورت و من در آن خصال شل ترا نمی بینم و لفظ ضربیاب و ضربیاب که صدر
 و عجز واقع شده شبه اشتقاق است و بیانش در محبت تجنیس گذشت و درین بیت تقانی
 بیت بگوشش گشت قدر هر کی در پیش یار افزون + من سگین زبون تر می شوم هر چند
 میگویم + لفظ میگویم مشتق از گوشش است اما قسم دوم از ردی عجز علی اصدرا است که لفظی که
 در چشم مصرع اول واقع است در عجز نیز مذکور سازند بهمان سده نوعی که گفته شد یعنی تکرار یا تکرار
 یا با اشتقاق مثال نوع اول از قسم دوم کقوله شعری قول لصابی و ایتیس توی + بنا
 بین اینفته و انصار + تیس من شمیم عسار بنجد + فنا بعد از شمیمت من عسار + یعنی میگویم
 بر فین خود در حالی که قافله ما فرودست آمد در مابین منیر و ضار که دو موضع است از عجز فاعله

بر دار از بوی عسار بجد که بعد از شام عراری نخواهد بود یعنی از اینجا حریص خوابم نمود و عسار
 با لکسر گلی است رز درنگ و خوشبو که در حوالی نجد بهم میرسد و مقصود تکرار لفظ عراری است و از این تمثیل
 است لفظ سلم درین بیت خاقانی **بیت** ما را که کت مسلم آبخا به خورشید نمنه شود سلم به
 و لفظ افسانه درین بیت **بیت** ^{افسانه در حقیقت کما می بخیزد تحقیق در افسانه و دل مثال اشتقاق آنزه غرابها آمد افسانه} خسر و است و است و افسانه مار و هر بار به قدرت
 گردید و پس بر سر افسانه رود به مثال نوع ثانی از قسم دوم لفظ **شعر** داؤد ابلا بل نصحت
 بلغتاها به فاقف ابلا بل باحتار بلا بل به بلا بل اول جمع بلبل است و ثانی جمع بلبل یعنی خزن
 اندوه و ثالث جمع بلبله باضم یعنی ابرین شراب و منی بیت این است که چون بلبلان نصحت
 نمایند بلغات خود نفی غمها را بکن بر بختن شراب از صراحی و چنانچه درین بیت **ملول**
 یوسف ماست بازار کون جلوه فروش به زاهد از گوشه خلوت دل خود را با زار به مثال
 نوع ثالث از قسم دوم چنانچه درین بیت **امر القیس** **شعر** اذا الم سلم یخزن علیه سانه به
 فلیس علی شی سواه یخزان به یعنی هر گاه مرد خازن و ضابط زبان خود بر خود نباشد بر چیز
 دیگر هم خازن و ضابط خواهد بود و لفظ یخزن و خزان از مشتقات است و درین بیت تفسیر
بیت زبان لیسته را دستی است در کار به و مان کننته گیران را به بند و لفظ بسته و بند و
 از یک ماده مشتق است اما قسم سوم از ردی **شعر** علی الصدران است که لفظی که در ضمن واقع شود
 در محضر نیز ذکر کنند بهمان سکه نوع یعنی تکرار یا تجنیس یا اشتقاق مثال تکرار چنانچه درین بیت
 ابو تمام **شعر** من کان بالبیض الکو عب مغرما به فمزلت بالبیض القوسیت مغرما به
 یعنی کس باشد که بسفید نار پستان مشتاق است و من همیشه بسفید قطع کنند هت تا قم یعنی
 بشمشیر من تا قم و در فارسی این نوع خاصه مطلع اشعار مرون است و مثال تجنیس این بیت
 حریری صاحب مقامات **شعر** فمشقوت بایات المشانی به و مقفون بزات المشانی به
 مشانی اول سوره فاتحه و مشانی ثانی یعنی تارهای فرامیرست جمع شنی در نانات نعمات است
 و این بیت **عبدالواح** **شعر** **بیت** در عاشقی و دلبری ای دلبر شیرین به من ریخته چو فرادم

که مقید بجزوف قید یا تاسیس باشد بکار میرود و کتوله بجانہ فاما ایتیم فلا تقهر و اما السائل فلا
 تنهر در اینجا التزام حرف تا قبل از آنکه بنزله حرف روی است نموده و الا تقهر را با تشریح
 و اشغال آن نیز قافیه میتوان کرد و چنانچه درین بیت استاد بیت شد بر تفع آن روی
 چومہ زلف شب آسا به سمان قیدیر اجل اللیل باسا به شاعر در تمام این غزل است
 سین را قبل الف روی التزام نموده و الا آسا را با پیداوتنها و اشغال آن نیز قافیه میتوان
 کرد و شرح این تمیم در علم قافیه مذکور شود انشاء اللہ تعالی و ازین قبیل است حذف حرفی را
 از حروف تجوی در کلام لازم گرفتن چنانچه درین رباعی حذف الف لازم گرفته شده لموضع
 رباعی خورشید سپهر سردی ختم رسل + در سلسلہ عقل سپهر جزو و کل + در چشم خرد صیبت
 ز رخس گلشن قدس + جبریل بود در جنبش یکایک بسیل + و ازین باب است ذکر چیزه را
 در هر بیت یا هر مصرع لازم گرفتن چنانچه کمال سبیل قصیده گفته و در هر مصرع آن لفظ
 مورد التزام نموده و این دو بیت از اینجا است نظم ای که از هر سر روی تودلی اندر ^{له} است
 یک سر روی ترا هر دو جهان نیم بهاست + دهنست یک سر روی است به گام سخن +
 از موی نه رنگانے تو دروئے پیدا است + و کاتبی نیشا پوری قصیده دارد که در هر مصرع آن
 لفظ شتر دمجج را لازم گرفته و این مطلع ازان قصیده است بیت مرا غم است شتر باره
 بجزه تن + شتر دلی نکم غم کجا و جبره من + و امیر خسرو را قصیده است که در هر بیتش ذکر
 سپس و فیل و گس و گلگک را لازم گرفته این بیت از اینجا است بیت پلین شاهی
 و از اقبال بلندت دور نیست + اگر سپس گردد پلنگ افکن گس گلگک شکار + و بخیر بقیانی
 درین رباعی لفظ سایه را در هر مصرع لازم گرفته رباعی چون سایه نه نیستیم نه مستم بے تو +
 در سایه خویشتم گستم بے تو + تا سایه وصل برگرفتی ز سرم + چون سایه بخاک نیشتم بی تو +
 و حکیم خاقانی درین نه بیت لازم گرفته که در مصرع ثانی هر بیت چهار چیز مذکور سازد نظم
 له و مختلف آ باشد اب له گلگک بفتح هم دو لام و هر دو کات فارسی پندہ است معروت و بر بی لفظن گویند

بلهاسی به گفتن فصیحی + بطلعت مسیحی گنجیو منبر + سجع قال السکاکی ہونی الشکر کا قافیہ
 نی اشعار اما قسم سجع در نظم نیزی آید و سجع بر سکہ قسم است مطون و متوازی و موازنہ - اما
 سجع مطون آنست کہ کلمہ آخر از دو فقرہ نشردر وزن مختلف و در رو متفق باشد کقولہ غزول
 مالکم لا ترجون بئسہ و قاراً و قد خلقکم اطواراً و در نظم فارسی چنانچہ درین دو بیت سنائی
 نظم شیریزدان چو بر کشادہی جنگ + روی نامون شدی چو پشت پلنگ پس چرخین
 بگاہ جنگ و نبرد + بچو مردم گیا نمودی مرد + اما سجع متوازی آنست کہ کلمہ آخر از دو فقرہ
 شتریم در وزن دہم در وی متفق باشد کقولہ سبحانہ فیہا سرور عز و قوتہ و اکواب موصوحتہ
 و در نظم چنانچہ درین بیت سنائی بیت خیبر از تیغ او خراشیدہ + سر آتش مہر سرب شدہ +
 و اگر جمیع الفاظ در دو فقرہ نشرد یا دو مصرع نظم بر سبیل تقابل متحد الوزن و القوافی بیارند
 آنرا ترصیع گویند کقولہ فہو یطیع الاسماع بجاہر لفظہ و یقرع الاسماع بزواج و غنمہ و در نظم
 چنانچہ درین بیت ابو الفرج بیعت بزم و بزم قضا کوشش و قدر بخشن + بزم و
 خرم ہوا جنبین دزین آرام + در لفظ آخر ہر دو مصرع رعایت سجع فوت شدہ بجهت آنکہ
 بیت مطلع نیست اما سجع موازنہ آن است کہ کلمہ آخر از دو فقرہ نشردر وزن متحد و در دو فقرہ مختلف
 باشد کقولہ تعالی و تبارک مصفوفہ و ذرابی مہوئتہ و این در نظم نمی آید چہ کلمہ آخر در نظم
 و دستہ ای صفت بیستہ و قافیہ بیستہ ہفتدہ ۱۲

لہ قولہ مالکم ہم بیت مرثما کہ اشقاد نیدارند برای حفا تعظیم را حال آنکہ تحقیق بر اگر دشمن را طور بطور
 لہ قولہ مردم گیا الخ گیاہی باشد شبیبہ ہادی و در زمین ہیزگی روید آید از زیر و بنوشار باشد چنانکہ نشدہ آن
 بنزد سوی مراد ترمودادہ دست در گردن ہم کردہ و پایہا در یکدیگر محکم ساختہ و این را مردم گیاہ مردم گیاہ کہ گزینہ
 و چہ سیرسگ کن در بران نوکرت و بوجول نوشته نشدہ ۱۲ لہ قولہ فیہا سرور غنمہ و ذرابی مہوئتہ ۱۲ ترجمہ
 تو در ہم از ہم تیغ حامی حلی استواری و ہوشیاری دانید شد کردن در انجام از مردم و ہر از ہر زدن ہر لمان از ظل و نزال آن
 از فراخ و افلاک معنی و فرہ قہ قولہ کلمہ آخر در نظم واجب است کہ قافیہ آخر اگر از آخر مجزوات مسلم لیکن این تسلیم مانع آمدن سجع ہوا
 در نظم است چہ در فرقیہ مطلع بیت تنوی ممکن است کہ عرض مرصع معنی غیر متفق الوزن مختلف الودی باشد چنانچہ درین بیت
 سوسد صدہ کہ بر اطراف بودی از اعمال چہ گنہ بد گناہ بودی از اعیان + اعمال عیان و غیر عیان وزن مختلف است و اگر آنرا
 آخر در مصرع ہر بیت است کہ در وزن قسم نظم در ہر دو مصرع قافیہ ندارد و عاودہ برین وقتی کہ سجع موازنہ در نظم خواہد آمد
 مانکہ در نوعی از سجع موازنہ است نیز در نظم تمام ہا حال آنکہ مصنف حتماً شایعاً شکرمانندہ نظم ہم بیان نمودہ اند علم ہم و اولاد عفا

۱۰۹

تاریخ
 سنہ ۱۲۰۰
 قیام

در حدیث

که در هر بیت قصیده یا غزل سر سبج بیارند و چهارش قافیه اصل قصیده یا غزل باشد
 چنانچه درین ابیات خاقانی نظم عید است و پیش از صمیم مژده بخار آمده + بر چرخ دوش
 از جام جم یک نیمه دیدار آمده + عید هجایون ز نگر سبز زین بزنگر + ابرو زان ز زرنگر بالا
 کسار آمده + در این قصیده تمام بهمین سیاق است فقیر نظم آن همه نگر ز نایب خورشید دیدار
 آمده + بر برگ گل انگنده غوی از سیر گلزار آمده + شوریدگان سر بگفت در دیده تم در سینه گفت
 از بهر سود بسته صفت یوسف بی بازار آمده + غنچ و دلال و دلبری ناز و ادا و کانسری
 از بهر حسن آن پری اعران و انصار آمده + در این قصیده نیز تماشا سبج است و دو قافیتین
 شکر را گویند که دو قافیه داشته باشد چنانچه درین بیت سنائی بیت عقیل و فرمان
 کشیدنی باشد + عشق و ایمان چشیدنی باشد + و له فی المنقبه بیت نور علیش کشنده
 کوثر + مارتینش کشنده + کافیه و گاهی سه قافیه آرنده چنانچه درین بیت و له فیض او در صفا
 شکسته روح + فضل او در دفا سفینه نوح + دگای رودیت رایمان دو قافیه آرنده و این را
 دو قافیتین مع الحاجب نامند چنانچه درین رباعی مغزی رباعی ای شاه زین بر آسمان
 داری تخت پست است عدد تا تو کمان داری تخت + چله سبک آری و گران داری تخت
 پیری تو بدانش جوان داری تخت + و شعرای عرب دو قافیتین شکر را گویند که بر هر بیت
 ازان دو قافیه که بایستند منی و وزن بیت تمام باشد و این نوع در فارسی دیده نشده
 متکون عبارت از نظمی است که در دو بحر یا بیشتر خوانده شود و قافی منوی بحر اول مولانا ابلی شیخی
 مشلمبرین صنعت است و هر بیتش دو قافیتین آورده و در قافیه دوم رعایت تخمیس کرده
 درین ابیات از اجاست **مثنوی** ای شده در خانه جان هنر است + خانه جان یافته زان هنر
 له قله فتح و دولت و الفتح بفتح اول سکون ثانی و جیم منی نادر و غنوه و غنزه که آن در کاف تخمید و بر و باشد و دلال فتح و کسیر
 و ناز اعران بمنی یاران و دیوان انصار با فتح یاری دهندگان و گردی از احباب سوال علی شاد علیه و سلم که در این آیه است
 نموده بعد آن هر دو سینه ابران و غیاث له قولر سکینه بفتح اول که کاف منی آرام دم سایش در استغلی
 و نام دفتر حضرت امام حسین رضی الله عنه و در منتخب بضم اول دفتح کاف نام دفتر نوشته است

عنه انصاب زلف
 بلورین آسمان
 مشرق کن مشرق
 مژد لب باران

دو قافیتین

متکون

ای شده هر رخ تو زین چرخ ^{فکر} چرخ اذان آمده درین چرخ ^{شدل} شدل و جان
 بنده روی سن ^{منظر خلق} منظر خلق خوش و غوی حسن ^{دیدن} دیدن اندوم قربان حسین ^{یا فتنه} یا فتنه از
 عالم قربان حسین ^{تجر اول} تجر اول این ابیات سریع مطوی موقوف است بر وزن ^{منفعل} منفعل
 فاعلان و تجر دوم رمل سدس مقصور بر وزن فاعلاتن فاعلاتن و این بیت
 سلمان ساوجبی در سکه بجز خوانده میشود و موصل بدو حرف است بیت لب تو حامی لولو
 خط تو مرکز لاله ^{شب} شب تو حامل کوکب مه تو با خط ناله ^{تجر اول} تجر اول مل شمن مخبون عبودوم
 هزج شمن سالم بحر سوم مجتث شمن مخبون قامل ^{تلمیح} تلمیح و این صنعت چنانست که کلام ^{شعرا} شعرا
 بر واقع از قایع مشهوره یا اشارتی نمایند بر چیزی که در کتب متداوله مذکور یا نزد ارباب
 ادب صناعات مشهور باشد چنانچه درین بیت خاتانی بیت هر که نظاره تو شد دست بریده ^{مشغول}
 یوسف عهدی ز جهان نیم بهاس روئے تو ^{درین} درین بیت لهشارتی نموده بقصه دست بریدن
 زانین مصر از شاهه جمال یوسف علیه السلام و له آن رهروم که تو شه زو عدت طلب کنم
 زال زوم که نام به فنقار آورم ^{ایجا} ایجا اشعاری نموده بقصه پروردن سیمرغ زال را و له
 چرخ از سوم اگر که زاده و باهر جاشنگه ^{دفع} دفع و بار اجام شه یا قوت کردار آمده ^{درین} درین
 اشعاری بسکه طیبی نموده و آن این است که یا قوت بالخاصیه دفع و با است سیاق الاعداد
 و این صنعت چنانست که چند چیز را بر یک سیاق در کلام ذکر کنند چنانچه درین بیت ابو طیب
 شعر الخیل و اللیل و البیدار ^{قرننی} قرننی ^{و الحرب} و الحرب ^{و القرب} و القرب ^{و القرقطاس} و القرقطاس ^{و العلم} و العلم ^{و درین} و درین بیت نقلی
 بیت غم و شادی بکار و بیم آسید ^{شب} شب و دزد آفرین ^{و ماه} و ماه خورشید ^{و وز} و وز مؤلف این

نکته

سیاق الاعداد

له تولد دیدن از زخمی حضرت امام حسین وقت قربان حق را دیدم آن یکی از نسبت قربانته نظر قربان مصرغ خالی است
 از قرب آن آشتاد که قله مطوی موقوف است از جای عروض مغرب بر وزن فاعلن یعنی از بحر سریع مطوی کسوف و از بحر جمل
 می آید چنانچه نظر نزلت در بیت اول تکتب کلام شمشاد ^{توله} توله بحر اول از بحر مل شمن مخبون بر وزن فاعلاتن شمت بار
 هزج شمن سالم بر وزن فاعلین هزجت شمن مخبون بر وزن مفاعلهن مفاعلهن و در بار شمشاد

بیتها مشتمل بر صنعت جمع است فاقتم انما زد شعر است عجم سیان اعداد عبارت از آنست که
 اعداد را بر ترتیب یا غیر ترتیب در کلام مذکور سازند چنانچه درین بیت خاقانی **بیت**
 یک دو شد از سه حرفش چار اصل و پنج شمیمه ^{در} شش روز هفت اختر نه قصر و شست منظر ^{نور}
 مراد از سه حرف لفظ جام است که در بیت ما قبلش ذکر کرده و یک دو شدن یعنی مضاعف است
 است و له دل هر دو جهان سه بار پیود و یک اهل درین میان ندیده است و **تفسیق**
الصفات درین صنعت چنانست که موصوفی را با صفات متوالیه ذکر کنند کتوله سبحانه
 هو الله الذي لا اله الا هو الملك القدوس السلام المؤمن المهيمن العزيز الجبار المتكبر و چنانچه
 درین بیت امیر معزی که در تعریف اسپ گفته **بیت** پاک و ندان تیزنگ آهنجت گردن
 خروگون و سخت سم محکم توأم پهن پشت آگنده یال و توشیح و این صنعت چنانست
 که چون حروف اول ابیات قصیده یا طعنه یا غیر آن فراهم آرند بیتی یا مصرع یا فقره
 حاصل آید و از حروف اوسط و ادخر ایات نیز عبارتی یا ایاتی چند برمی آید مثل قصیده مشهور
 سلمان ساؤمی و اهل شیرازی که از هر دو سه بیتش متشکل بر صنعتی از صنایع شعر
 حاصل میشود و ملحق باین صنعت است مشجر و در و مرغ و امثال آن و این از قبیل
 بانویچه طفلان است و باید دانست که شاعر را واجب است که چون توجه بصنایع لفظی نمود
 رعایت معنی را مقدم بدارد و الا شعر که کثرت تلخیص صنعت لفظی باشد و در بی معنی در و غوطه شود
 مثل سگک یا فوکس است که عقد جواهر در گردن او بسته باشد اللهم ارزقنا التوحص في المعاني
 و جنبنا من الجهل و اهدنا الصراط المستقیم بحمد و آلاء الطیبین الطاهرین الموصوفین الحمد لقیمة
الثالثة في علم العروض باید دانست که شعر عبارت است از کلام موزون مقفی که

نقار

بیت الصفات

توشیح

نقار
بیت
المقدمة الثالثة في علم العروض

له اشاره پیشتر در بیت که فریضه عالم در آن شده ۱۲ ب ۵۵ مؤمن صدق رسوله یحیی بعجزه بهم ۱۲ جلایین ایمان گردید
 و این گردانیدن ۱۲ کله همین گواه دگبجان و مهربان ۱۲ عروض بالفتح نام علیست که شیران شعر باشد از
 دهنی الارب و کشف اللغات و بالضم خطاست ۱۲ انا ذل اغلاط شوق نیوی عطیسم آبادی تا

بقصد متکلم صدور یابد و بعضی قافیہ را داخل تعریف شعر شمرده اند و گفته اند که رعایت قافیہ
 در شعر برای تحقق نفس شعر نیست بل از برای امر عارضی است مثل مطلع بودن شعر یا قطعه
 یا قصیده بودن آن و سکاکی در مفتاح این قول را رجحان داده و بعضی بر آنند که قصد
 متکلم نیز در شعر لازم نیست و این قول مردود است زیرا که بیج متکلمی در عالم نیست که گاهی
 کلام موزون بی قصد و شعور از او صدور نیابد پس اگر قصد متکلم متبر نباشد لازم آید که هر متکلمی را
 شاعر خوانند و این صحیح نیست و بدون این فن غلیل ابن احمد است که اوزان را از اشعار
 عرب متبع نموده مقرر در پانزده بحر ساخته و ادعای هصر درین اوزان نمودن دور از کار است
 چنانچه سکاکی در مفتاح میگوید و از یادۀ علیها تادی بارفع صوت نقل للطبع استقیم ان یزید
 علیها ماشاء و لاحاکم نے ہذہ الصناعتۃ الاستقامۃ الطبع و اما مقدمات و مطالب این فن را
 در پنج خیابان ذکر کنیم **خیابان اول** در بیان اوزان بجز شرح اصول و ضوابط و دو آن
 آن بدانند که اوزان اشعار عربی از وی استقر و ضبط غلیل ابن احمد به پانزده کتب راجع
 میشود و این بجز را در لفظی چند منتظم و مضبوط ساخته و آن الفاظ را اصول افاعیل گویند و ارکان
 نیز نامند و آن ده لفظ است دو اوزان خماسی و شہت سباعی است اما خماسی فاعلن
 و سباعی مفاعیلن فاعلاتن مستغفلن مفاعلتن متفعلن مفعولات بضم التاء و بلا تون فاع لان
 مس تفع لن و این افاعیل از سکه چیز ترکیب یافته سبب دو تہ و فاصله و ہر یکے ازین سہ
 برد و گوئہ است اما سبب کلمہ دو حرفی است پس اگر آخرش ساکن است سبب خفیف گویند
 اگر ہر دو متحرک اند سبب ثقیل نامند اما تہ کلمہ سہ حرفی است اگر وسطش ساکن آید آزادند مفرد
 و اگر آخرش ساکن باشد و تہ مجموع نامند و فاصله اگر سہ حرف متحرک متوالی و چہار ش ساکن است
 از فاصله صغری گویند و اگر چہار متحرک متوالی و پنجش ساکن باشد فاصله کبری خوانند
 پس فاعلن از تہ مجموع مقدم بر سبب خفیف ترکیب یافته و فاعلن عکس آن و مفاعیلن
 سہ از سہ ہر دو کہ ام قبیلہ است از سجد ۱۲ منتخب * * *

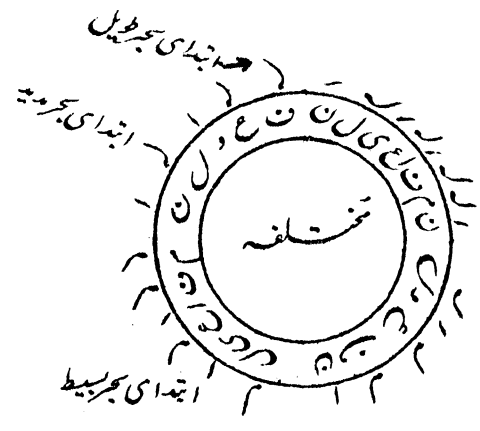
مرکب از دو تدم مجموع مقدم بر دو سبب تخفیف و مستغفلن عکس اوست و فاعلان مرکب است
 از دو تدم مجموع میان دو سبب تخفیف و مفاعلتن مرکب است از دو تدم مجموع مقدم بر فاعله
 صغری و مفاعلتن عکس اوست و مفعولات مرکب است از دو سبب تخفیف مقدم بر تدم
 مفروق و فاعلان عکس اوست و مستغفلن مرکب است از دو تدم مفروق میان دو سبب
 تخفیف و بعضی بر آنند که فاصله وجود ندارد و آنچه را فاصله صغری میانند اجتماع سبب
 ثقیل و تخفیف است و آنچه را فاصله کبری میخوانند اجتماع سبب ثقیل و تدم مجموع است
 لکن در تقان صناعت انکار را بمعنی نمیکنند و سر این از بحث زحافات بر تظنن خبیر
 معلوم خواهد شد اما اسامی بخور ازین قطعه ظاهر میشود و لکن قطعه بخوری که شعرانندان
 مخفی شد + بود شازده زو مردختندان + طویل و مدید و بسیط است و کامل +
 و گشتارنگه رمل پس نهرج دان + رجز بعد از ان منسرح با مضارع + سریع و تخفیف است
 رزخوان + پس از مقضبت صیبت بحر تقارب + کزین قطعه ظاهر شود صورت
 آن + دیگر آنکه مشتق بود از تدارک + ز عکس تقارب پدید آید آسان + بد آنکه غزل
 ابن احمد بنای سر و ض را بر بازده بحر گداشته و بعد از دو ابوالحسن خفین بحیرت از دویم
 که سسی بتدارک است پدید آمده و ازین بخور بعضی از یک رکن حاصل آمده و بعضی از دو رکن
 اما آنچه از یک رکن حاصل میشود نهرج در بحر در کل و کامل و دو افر و تقارب و تدارک است
 و آنچه از دو رکن صورت میگیرد و طویل و مدید و بسیط و سریع و تخفیف و تحت
 و منسرح و مضارع و مقضبت است بد آنکه بیت در بحر طویل چهار فاعلن مفاعیلن تمام
 میشود و در بحر مدید چهار فاعلان تمام میگردد و در بحر بسیط چهار مستغفلن
 فاعلن تمام میپذیرد و در بحر سریع بدو مستغفلن مستغفلن مفعولات تمام می شود و در
 بحر تخفیف هم بدو فاعلان مستغفلن فاعلان تمام میگردد و در بحر منسرح چهار
 مستغفلن مفعولات تمام میشود و در بحر تحت چهار مستغفلن فاعلان تمام میگردد

عیلین متعین است

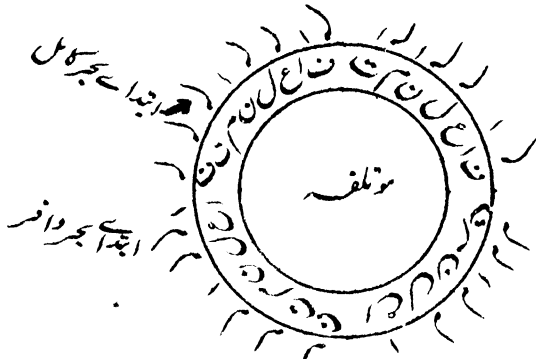
مفاعیلن را که مرکب از دو تدم مجموع مقدم بر دو سبب خفیف است چون هر دو سبب اورا بر
 و تدم مقدم سازی مستغفلن میشود و اگر و تدرامیان دو سبب در آری فاعلاتن میگردد
 و همچنین متفاعیلن را که مرکب است از فاصله صغری مقیم بر دو تدم مجموع چون عکس کنی
 مفاعیلتن ترکیب مییابد و فاعلن را که و تدم مجموع مقدم بر سبب خفیف است چون عکس نمائی
 فاعلن میشود پس بحر طویل را که مرکب از فاعلن مفاعیلن است چون از سبب خفیف فاعلن
 آغاز نمائی و تدم مجموعش را به آخر اندازی لن مفاعی لن فاعلن فاعلاتن فاعلن
 می آید و این بحر مید است و اگر از سبب خفیف اول مفاعیلن شروع کنی و ماقبلش را به آخر
 اندازی عیلن فاعلن مفاعیلن فاعلن میشود و این بحر بسیط است و همچنین بحر سرب و
 خفیف و منسرح و مجتث و مضارع و مقضب از یکدیگر حاصل میشود بشرط آنکه چهار بحر اخیر را هم
 مصدر اعتبار نمائی نه ششمین زیرا که سرب و خفیف زیاده از مصدر است نمی آید چنانچه در صد و یک
 شد پس اگر مستغفلن مستغفلن مفعولات که اصل بحر سرب است از مستغفلن دوم آغاز کنی و مستغفلن اول را
 با خرد آری مستغفلن مفعولات مستغفلن میشود و این بحر منسرح مصدر است و اگر از سبب خفیف
 دوم مستغفلن ثانی شروع کنی و ماقبل را به آخر اندازی فاعلن مفعولات مستغفلن مس
 بر وزن فاعلاتن مس تفع لن فاعلاتن میشود و این بحر خفیف است و اگر از دو تدم مجموع مستغفلن
 ثانی بهمان طریق ابتدا کنی عیلن مفعولات مستغفلن عیلن بر وزن مفاعیلن فاعلاتن مفاعیلن
 میگردد و این بحر مضارع مصدر است و از اینجا ظاهر میشود که مس تفع لن در بحر خفیف و فاع
 لاتن در بحر مضارع فاعیلن مفعولات متصل است زیرا که تفع و فاع در آنجا کال این دو بحر
 متقابل و تدم مفروق مفعولات می آید پس و تدم مفروق باشد لا غیر و ترکیب این واری ترکیب
 مستغفلن و فاعلاتن متصل است و اگر بحر سرب را از مفعولات آغاز نمائی مفعولات مستغفلن
 می شود و این بحر مقضب مصدر است و اگر سبب خفیف دوم مفعولات شروع کنی مفعولات
 مس تفعیلن مس تفعیلن مفعولاتن فاعلاتن فاعلاتن می آید و این بحر

مبحث سدرس است دو ریختن تفعیل و در س تفعیل و در م مفروق دارد بهمان دلیل که مذکور شد
 و خلیل ابن احمد برای سهولت تفهیم انفکاک بحور از یکدیگر پنج دایره وضع نموده چنان
 هر دایره نامی مناسب مقرر ساخته و بر دو هر دایره نیم علامت متحرک و الف علامت
 ساکن است بد آنکه بحر طویل و مدید و بسیط از یک دایره است و معنی از یک دایره بودن
 که مثلاً فعلین مفاعیلین را چهار بار بر فسط دایره بنویسی پس اگر آنرا از فعلین آغاز نمائی و بخوانی
 بحر طویل میشود و اگر از لن شروع نمائی و بخوانی لن مفاعیلین فاعلان فاعلان فاعلان
 میشود و آن بحر مدید است و اگر از عیلین شروع کنی و بخوانی عیلین فاعلان فاعلان فاعلان
 مستفعلن فاعلان میشود و آن بحر بسیط است و این دایره را مختلفه گویند و وجه تسمیه اختلاف

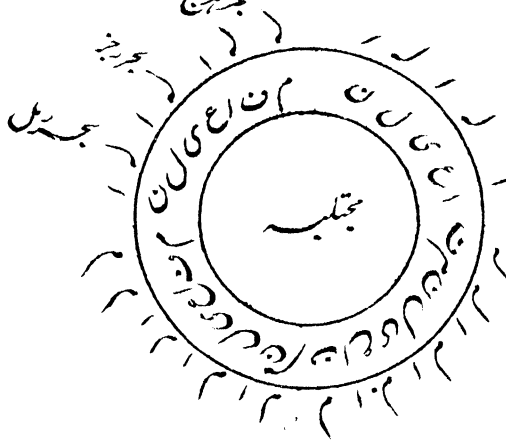
ارکان است که بعضی خاصی و بعضی بساطت

و بحر کامل دو افزایک دایره است چه اگر متفاعیلین را بر فسط دایره مثلاً چهار بار بنویسی
 و از متفا آغاز نمائی بحر کامل است و اگر از عیلین شروع کنی و بگویی عیلین متفاعیلین
 بر وزن مفاعیلین می شود و این بحر و افزایک است و دایره این دو بحر را مؤلفه نامند
 و وجه تسمیه اتفاق و ایستلاف ارکان است که بر دو بساطت است

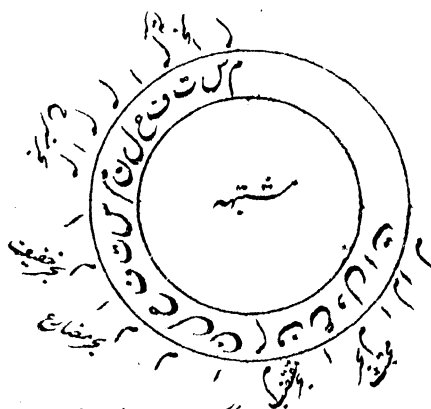

و بحر مزج در جزو رمل از یک دایره است زیرا که اگر مفاصلن اشلاً چهار بار بفظ دایره نویسی
 و از مفا آغاز نمائی بحر مزج میشود و اگر از عین شروع کنی و بگوئی عین مفا بر وزن مستفعلن میشود
 و آن بحر جز است و اگر از لن شروع کنی و بگوئی لن مفا عی بر وزن فاعلان میشود و آن بحر
 رمل است و دایره این هر سه بحر است و وجه تسمیه جلب ارکان از دایره اول است

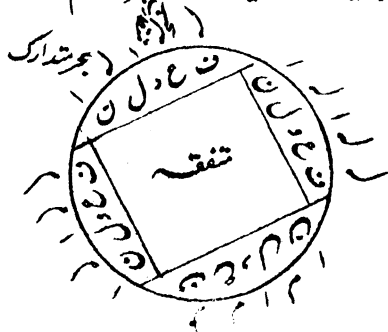

و بحر سرب و منسرح و خفیف و مضارع و مجتث و مقضب از یک دایره است چه اصل بحر سرب
 مستفعلن مستفعلن مفعولات آمده و اگر این را بر فظ دایره نویسی و از مستفعلن دوم آغاز کنی و بگوئی
 مستفعلن مفعولات مستفعلن بحر منسرح مدس میشود و اگر از تفععلن شروع نمائی و بگوئی تفععلن مفعولات
 مستفعلن بر وزن فاعلان مس تفععلن فاعلان میشود و آن بحر خفیف است

و اگر از علن شروع نمائی و بگوئی علن مفعولات مستفعلن مستف بر وزن مفاعیلن فاعلان
مفاعیلن میشود و این بحر مضارع مدس است و اگر از مفعولات آغاز نمائی و بگوئی مفعولات
مستفعلن مستفعلن بحر مقضب مدس میشود و اگر از عولات آغاز نمائی و بگوئی عولات مستفعلن
مستفعلن مفع بر وزن مس تفع لن فاعلان فاعلان می آید و آن بحر محذوف مدس است
باین قرار این ششمین بحر از یک دایره حاصل آید اما شرط آنست که همه مدس الاجزا باشند و دایره
این ششمین بحر ششگانه گویند و وجه تسمیه ششگانه تفع لن و فاعلان مستفعلن متصل است

اما بحر مقارب تنها یک دایره دارد و آنرا منفرده گویند و ابوالحسن جعفی ازین دایره بحر متدارک را
استخراج کرده باین طریق که چون چهار فعلن در شکل بر خط دایره نویسی و از فوق آغاز کنی بحر متدارک
است و اگر از لن شروع نمائی و بگوئی لن فعلن فاعلن میشود و آن بحر متدارک است و
ازین دایره در متفقه نیز گویند و وجه تسمیه متفقه نظر بر عدم اختلاف است از حیثیت ارکان

خیابان دوم در میان تغییر است که در ارکان مجبور واقع میشود

آزاد اصطلاح این فن زحان خوانند و زحان در لغت دور افتادند چیز است از اصل خود دور
 هم زحمت گویند تیری که از نشان دور افتد بیاید و است که مدار تغییرات ارکان بر سه قسم است
 اول آن که متحرکی را ساکن گردانند دوم آنکه بعضی از حروف رکن را کم کنند سوم آنکه چیزی بر اصل
 حروف رکن بیفزایند و مجموع تغییرات زحافاتی که در ارکان عشره واقع میشود از دو
 استقرار بسی و پنج میسرند و بعضی از زحافات است که در یک رکن مخصوص وقوع مییابد و بعضی در
 چند رکن می آید و ما در اینجا بیان کنیم که هر زحافی بکدام بحر تعلق دارد بدانکه ضمائر عبارت است
 از ساکن کردن تمامی تقابلین و چون کسر و ضیاء رکنی را که بسبب زحان غیر مانوس گردد
 نقل میکنند یعنی دیگر بهمان وزن که مانوس باشد بنا بر آن تقابلین مضمرا را به متفعلن منقول
 سازند و اضمار مختص به بحر کامل است و **عصب** عبارت است از ساکن نمودن لام مقالین و
 نقل کردن آن بمقالین و این اختصاص بحر وافر دارد و **وقف** عبارت است از امکان تمام مقول
 و منقول نمودن بمفعولان و این زحان در سه بحر وقوع می یابد سرسبح و منسرح و مقضب اما
خین است که ساکن را از سبب خفیفی که در اول رکن آید ساقط کنند پس در حال فعل کسب
 در فاعلاتن متصل فعلاتن میماند و در متفعلن متصل متفعلن میماند و منقول بمفعلن میگردد
 و در مفعولات مفعولات مانند منقول بمفعولات شود و در فاعلاتن متصل خین نمی آید بحسب آنکه
 خین حذف ساکن سببی است و از اینجا و تدفق در اول رکن است نه سبب خفیف پس خین در بحر جز
 و رمل و مدید و بسیط و متدارک و سرسبح و خفیف و تحت و منسرح و مقضب واقع میشود اما طلی است
 که ساکن چهارم را از دو سبب خفیف که در اول رکن واقع شود ساقط نمایند پس متفعلن مستعلن منقول
 بمفعلن گردد و مفعولات مفعولات گردد و منقول بمفعولات شود و این زحان در بحر بسیط و سبب
 و سرسبح و منسرح و مقضب می آید و در بحر خفیف و تحت نمی آید بحسب آنکه مس تعلق در اینجا
 منفصل است و ساکن چهارم او از دو تدفقون است نه از سبب آنکه کف عبارت است از انقطاع

خیابان دوم
 در میان تغییرات
 در ارکان مجبور
 واقع میشود
 در بحر جز
 در بحر سبب
 در بحر طلی
 در بحر خفیف
 در بحر منسرح
 در بحر مقضب
 در بحر متدارک
 در بحر مدید
 در بحر بسیط
 در بحر متدارک
 در بحر سرسبح
 در بحر خفیف
 در بحر تحت
 در بحر منسرح
 در بحر مقضب
 در بحر متفعلن
 در بحر متفعلن
 در بحر منقول
 در بحر مفعولات
 در بحر فاعلاتن
 در بحر فاعلاتن
 در بحر فاعلاتن

ساکن هفتم سببی پس در مفاعیلن مفاعیل و در فاعلاتن منفصل متصل فاعلاً بضم آخرها میمانند
 بی نقل و این زحاف در بحر طویل مدید و هزج درل و ضیف و محبت و مضارع واقع میشود اما **فقیض**
 اقطاط ساکن پنجم سببی را گویند پس در مفاعیلن مفاعیلن و در فاعلاتن فاعلاً بضم بیهم لام میمانند
 و این زحاف در بحر طویل و مدید و هزج و تقارب و مضارع وقوع مییابد اما **تشیعش**
 عبارت است از اقطاط متحرک و تد مجموع فاعلاتن و در اقطاط متحرک ند که اختلاف کرده اند
 بعضی بر آنند که عین ساقط میشود و بعضی بر آن که لام و بعضی گفته اند که ساکن و تد مجموع که **تشیعش**
 ساقط شده قابل اوساکن میگردد و در صورت اول فاعلاتن و در دوم فاعلاتن و در سوم فاعلاتن
 بسکون لام میماند و در هر سه صورت منقول بمفعولن میگردد و این زحاف در بحر مدید و ضیف
 و درل و محبت می آید و در مضارع نمی آید بجهت آنکه در آنجا تد مفروق است نه تد مجموع اما
قصر است که ساکن سببی ساکن آخر رکن بیند از ند و قابل اوساکن سازند پس در مفاعیلن
 مفاعیل و در فاعلاتن متصل منفصل فاعلات و در فاعولن فاعولن و در مس تفعولن منفصل متفعل
 میماند و این را بمفعولن نقل میکنند و باقی را بحال خود میگذارند و قصر در بحر طویل و مدید و هزج
 و درل و تقارب و مضارع و ضیف و محبت می آید اما **قطع** است که ساکن و تد مجموع را که در آخر
 رکن باشد بیند از ند و قابل اوساکن سازند پس در مستفعلن مستفعلن ماند و منقول بمفعولن شود
 و در فاعلن فاعل منقول بفاعلن بسکون عین و در متفاعلن متفاعل منقول بفاعلن و قطع در
 فاعلاتن چنانست که سبب ضیف از آخرش بیند از ند و ساکن و تد مجموعش را ساقط نمود
 ما قبل اوساکن کنند و درین صورت نیز فاعل بسکون لام میماند و منقول بفاعلن میشود و این زحاف
 در بحر جزو کامل و درل و متدارک و بیط و مدید و سریع و ضیف و مقضب و وقوع می یابد و در
 مضارع بعلت و تد مفروق واقع نمیشود و در ضیف و محبت و وقوع قطع در فاعلاتن خواهد بود
 نه در مس تفعولن منفصل اما **قص** است که متفاعلن مضمر را ضین کنند یعنی تا ساکن اوساکن
 بیند از ند و درین صورت مستفعلن مجنون شبیه میشود و منقول بفاعلن میگردد و این زحاف

فقیض
 بی سببی اگر کسی
 اقطاط ساکن پنجم
 سببی را گویند
 در مفاعیلن مفاعیلن
 و در فاعلاتن فاعلاً
 بضم بیهم لام
 میمانند

تشیعش
 عبارت است از
 اقطاط متحرک
 و تد مجموع
 فاعلاتن و در
 دوم فاعلاتن
 و در سوم
 فاعلاتن

قطع
 در بحر جزو
 کامل و درل
 و متدارک و
 بیط و مدید
 و سریع و
 ضیف و مقضب
 و وقوع می
 یابد و در
 مضارع بعلت
 و تد مفروق
 واقع نمیشود
 و در ضیف و
 محبت و وقوع
 قطع در
 فاعلاتن
 خواهد بود
 نه در مس
 تفعولن
 منفصل اما
 قص است که
 متفاعلن
 مضمر را
 ضین کنند
 یعنی تا
 ساکن اوساکن
 بیند از ند
 و درین
 صورت
 مستفعلن
 مجنون
 شبیه
 میشود
 و منقول
 بفاعلن
 میگردد
 و این
 زحاف

ای بر دُل + تقطیعش چنین کنند ز شوقی فعولن لبشس چو فعولن ہی خور فعولن و دل
 فعل و تاگش فعولن ت ز نفس فعولن ہی بر فعولن و دل فعل و بعضی از قدما ساکن دوم را
 آورده و وسط مصرع باید اگر چه غیر حرف مد باشد نیز ساقط بینمایند چنانچه در کلام فردوسی و شیخ
 عطار قدس سیرة یافته میشود اما تاخرین این را نمی پسندند و مولانا طهوری در ساقی نامه
 بیتی ازین باب آورده و مورد طعن شده بیت مذکور این است **ه** بدستم ده آن رشک
 یا قوت را **ه** که سازم علاج عقل فرقت را **ه** جیم علاج را **ه** بضرورت **ه** تقطیع قطع باید کرد
 تا بیت موزون شود اما اگر دو ساکن در آخر مصرع جمع شوند هر دو را بحال میگنند از نخواه
 آن دو ساکن وزن بعد از حرف مد باشد و خواه غیر آن چنانچه درین بیت اوزی **ه**
 غلط را سوخت حکمت بر دِه سو **ه** چو را سوخت امرت بر سر چون **ه** تقطیع هر دو مصراع
 معا عینلن معا عینلن مفاعیل میشود و چون سه ساکن جمع شوند مثل لفظ سوخت در بیت مذکور
 درین صورت یکی را از اخرین ساقط کنند و یکی را متحرک سازند و اول را بحال گذارند
 و این در جای است که اجتماع سه ساکن در وسط مصرع باشد اما اگر در آخر مصرع سه ساکن
 بیارند یکی را ساقط و باقی را بحال گذارند چنانچه درین بیت حافظ این پیک نامور که رسید
 از دیار دوست **ه** آورد حرز جان ز خط مشکبار دوست **ه** تقطیعش بمفعول فاع لات

تکرار نام جان نفس فرقت را **ه**

سه دل بر دین فاعله متحرک شد که حرف موقوف در وسط شعر اگر غیر فن بعد مد باشد در تقطیع متحرک نشود اما ازین که بی ازیم دو ساکن بود
 وزن باشد چنانکه در مثال ذکر است یا اول باشد دوم وزن باشد چون در باره دو و سه یا اول مد باشد و دوم فن باشد چون آن فن و فن
 مجزیه اول و احد فاعله بعد سه مد و چون دم ساکن ممکن نیست چه غیرین مد و دیگر حرف علت ساکن گشت تا قلبش موافق پس نمی که
 تا بل آن هم ساکن است حرکت از کجا خواهد آمد که موقوف خواهد کرد و فقدان توافق حرکت را غیره بود و لازم طلب آنکه ساکن دوم را اول
 غیر فن باشد هم که بعد واقع شود ساقط بینمایند چنانچه غیر الزمان بدر حاجی بای لفظ شب را در بیت حمید چیستان فاعله تقطیع دو در بیت بود
 است همان شاه بخودی نقاب آورد و چون در نقاب **ه** و بر سر در آمد از شب در پاشان **ه** غنچه سخن **ه** و ازین سخن **ه** و سخن **ه** متعلق است با
 تشبیه که در جیم علاج را بضرورت تقطیع غیر ظهوری هم می آید تا آن وصل کرده بین را از سان اندخت و چنین هم در زمان عامل درین بیت تا توانی
 آخته بند یک مقام غافل باش **ه** خاک سیر میکند در خانه آینه آب **ه** جیم را با هل وصل کرده بین را دور کرد چنانکه خبره را در حالت وصل یا بیاض
 و این در کلام او بسیار واقع شده از آن جمله است **ه** ای نقاب غصبت شعله حال نگاه **ه** مخلص تو را کشد بر صفت صبری بچاه **ه** و سبب وصل آ
 کمال نه مخرج صین ما کسرت ادر کردن نمیتوانند همین که همه را بخوانند ناصر علی هم درین صین غوطه خورد و دیگر می رسد ای گ جان بهار این بهر
 بر صحت **ه** خاک از مقدم تو خون شدن عادت دارد **ه** اما گاهی می آید هم در دلایت هم در گلایه این صین می نوزد چنانکه طهوری در شعر می آید
 اول لات است و خواه با فرقت شیرازی نیز میگوید سرانیز در دندان کمال غنی آرد **ه** با این فسانا نمون مشن طالع نگرود **ه** پس چو ز کله
 تاخرین ساکن دوم را ساقط بینمایند بگویی **ه** انداز تا گر چه نایم غیر نایب است **ه** کلام خود را از احوال بچین می غوطه باید در **ه** محمد و ملا علی قاری

مفاعیل فاع لات میشود و ا ل ف وصل اگر ملفوظ نشود در تقطیع ساقط مینابند چنانچه درین بیت ولهم
 سن از بیگانگان هرگز ناملم که با سن هر چه کرد آن آشتا کرد و اگر ملفوظ شود ساقط میگردد
 چنانچه درین مصرع مع من از دل و جان بنده جانانه شدم و دمای که وجه ساقط می شود
 دمای گریه و خنده و بسته درفته و مانند آن گاهای ساقط دگامی بجای یکمرت و گاهای بجای
 دو حرف می آید و مثال هر سه این بیت است فقیر کشته لب جانانه ام و ز آریخون پر
 شده پیانته ام و درین بیت های کشته بجای دو حرف در تقطیع می آید دمای جانانه ساقط
 و دمای لفظ شده در حساب یکمرت و تقطیعش چنین است کشته ریح فاعلاتن لی بی جا فاعلاتن
 نان ام فاعلن زاب جو فاعلاتن پر شده پی فاعلاتن مان ام فاعلن و او خواب و نور
 و خوش و خورشید و مانند آن ساقط میشود و همچنین داو تو دچو داو و عطف در جایکه ملفوظ
 نشود ساقط است و حرف مشدود قائم مقام دو حرف است با جمله آنچه در تلفظ آید در تقطیع ساقط میگردد
خیابان چهارم تفصیل اوزان بجز در مسئله آن بیاید دانست که هر کس که زحان
 در ارکان ادراک نیابد آنرا سالم گویند و اگر زحان داشته باشد مزاحمت نامند و بجز سبب حاقا
 متنوع با ذراع متدوده و شکل با شکل مختلفه میگردد و ما از انجمله آنچه میان شعرا عجم متداول است
 تفصیل مذکور سازیم پوشیده نماند که بجز دایره مختلفه و متلفه را قدمانصحا عجم اصلا استعمال
 نکرده اند و از متاخرین اول مولوی جامی در کمال شعر فارسی گفته و از ان با زین کسب
 در شعر عجم شیوع یافته و بجز رسکه دایره دیگر در میان اینها شایع و متعل است مگر بجز تعضیب
 از دایره مشتبه که آنرا نیز به ندرت آورده اند و مقصود از شیوع استعمال کثرت است پس اگر
 کسی بطولن ندرت و شافو در بجز متر که مذکور شعر گفته باشد حکم متعل بودن آن نمیتوان کرد
 مثل این جنرال که در بحر بسیط گفته شده فقیر آینه دم زندگ ز صفا تو آب شود ز شرم پین
 لقای تو بیت مذکور از بحر بسیط شمن مطوی مجزون مقطوع است در کن استغفلان مطوی
 و فاعلن مجزون مقطوع آمده مثل این بیت که در بحر طویل سالم گفته ام ز به بر جمال تو

خیابان چهارم

رهبانی تماشائی + ز لعل می آلودت نظرت و شیدائی + پس بگری که نزد شمس عجم
 متردک است طویل و مدید و بسیط و دافز و مقنضب است و مستعمل ایشان هزج و رجبند
 رتل و سرب و حقیقت و محبت و مضارع و متصرف و مقدارک و متقاب است و بجز کامل را غیر
 از سالم در فارسی نیافرده اند و بنای زحافات او را در اجزای بیت و سایر طرفه شعرها
 عرب گذشته چنانچه در هر موضع اشاره بان کرده شود و باین سبب اوزان اینها در اش
 جانای غیر اوزان عرب است و در بعضی جاها مثلین بجز هزج شعرهاست عرب این کسر را
 مسدس و عرب استعمال کرده اند و فضحای عجم ششم و مسدس آورده اند و ششم را سالم و حزن
 تیری آرند اما مسدس را سالم نمی آرند و در ضرب این بجز از زیاد و برشته قسم نیارده اند
 سالم یا مقصور یا محذوف مگر در اوزان رباعی چنانچه بجای خود مذکور شود اما در صدر و ابتدا
 و حشو آن زحافات بسیار می آید و اوزان بسیار ازان حاصل میشود هزج ششم سالم
 خاقانی گوید **نثار اشک من هزج شکرید است پنهانی** + که همت رازناخوشی است
 باز او پیشانی + تقطعش نزاری این منافعین کن شرب منافعین شکر بر شش منافعین
 ت پنهانی منافعین انهم و در اینجا جمیع ارکان سالم آمده هزج ششم اخریب
مکفوف محذوف خاقانی گوید **دردی که مرا هست بمرهم نفروشم** +
 گر عافیتش صرف دهی هم نفروشم + بر وزن **مفعول مفاعیل مفعولن** و در اینجا صدر و
 ابتدا اخریب و عرض و ضرب محذوف و حشو مکفوف است هزج ششم اخریب
گفتی که بخاقانی وقتی شکر می بخشم + بخشودیم و الله وقت است گرم بخشی + بر وزن
مفعول مفاعیل مفعول مفاعیلن و در اینجا صدر و ابتدا اخریب و عرض و ضرب سالم و
 حشو یک رکن سالم آمده هزج ششم **شتره** وقت را غنیمت دان هر قدر که بتوانی
 حاصل از جمیاتی ایجان این دم است تا دانی + بر وزن **فاعیلن مفاعیلن چهار**
 بار است و در اینجا صدر و ابتدا شتره و عرض و ضرب سالم و یک حشو یک جزو شتره و

از بیت یک رکن

یکجز و سالم آمده **نهرج مثن** **مکفوف مقصور محذوف** مولوی روم تدس ستره
 فرماید **س** زهی باغ زهی رانغ که بشگفت زبالا + زهی صد زهی بدرتبارک و تقابلا
 اینجا همه اجزاء مقصور آمده مگر عروض ضرب که محذوف و جزو قابل ضرب مکفوف است و تخته
 اوزان نهرج مثن در رباعی مذکور شود **نهرج مسدس مقصور** شیخ نظامی گوید **س**
 سخن گوهر شد و گوینده عواص + بسختی در کف آید گوهر خاص + بر وزن مفاعیلن مفاعیلن
 مفاعیلن و درین وزن اختلاف عروض ضرب در قصر و حذف جائز است **نهرج مسدس**
آخر مقبوض مستیع خاقانی گوید **س** هر غم که در آسمان حشر کرد است + غوغا بدزدل
 من آورد است + بر وزن مفعول مفاعیلن مفاعیلان و در اینجا صدر و ابتدا اخر و عروض
 و ضرب مستیع و حشو مقبوض آمده و گاهی درین وزن زحافات هم تفسیری یابد چنانچه درین بیت
 و له باد انش من نساخت و بر کاری + دانش بیک راست و دهر نامرد است + اینجا صدر و آخر
 و ابتدا اخرم و عروض سالم و ضرب مستیع آمده و حشو مصرع اول مثل بیت سابق و حشو مصرع
 دوم اشتراک **نهرج مسدس آخر** **مکفوف** انوری گوید **س** تا کار کس آن است
 که او خواهد + کارت همه آن باد که آنخواهی + بر وزن مفعول مفاعیلن مفاعیلن و درین وزن
 اگر حشوا جائی مکفوف و جائی مقصور آرد جائز است **نهرج مسدس آخر** **مقبوض**
 انوری گوید **س** چندا نکه مر و ت است در دادن + درناستدن نهر از چندان است + هر دو
 بر وزن مفعول مفاعیلن مفاعیلن می آید و ضرب درین مستیع است **نهرج مسدس آخر**
مقبوض محذوف شیخ نظامی بیت از چهره و زلف پر بخت + در درین از دست
 بخت + بر وزن مفعول مفاعیلن مفعولن + و اینجا صدر و ابتدا اخر عروض و ضرب محذوف
 و حشو مقبوض است و درین وزن چندین زحافات بجای یکدیگر می آید چنانچه درین بیت انوری
س ای ندین نسل آهین سم + ای کس گون خیران دم + بر وزن مفعولن
 لاه **نهرج مسدس** از کلمه **س** درین بیت **نهرج مستیع** است **نهرج مستیع** است **نهرج مستیع** است **نهرج مستیع** است **نهرج مستیع** است

نهرج مسدس آخر مقبوض محذوف

لا ه قوله نهرج مسدس از کلمه س درین بیت نهرج مستیع است نهرج مستیع است نهرج مستیع است نهرج مستیع است نهرج مستیع است

تا علن نمون میشود و در بنجا صدر و ایتدا ا حرم و عروض مضرب محذوف و خوشتر آمده
 و درین بیت جامی **س** ای خاک تو تاج سربلند ان **+** مجنون تو عقل بهشت ان **+**
 اینجا عروض و ضرب مقصور و باقی مثل بیت اول است و درین بیت فقیر شیرین کاره کند
 چو بینا و **+** صد مزدور آورد چو فرهاد **+** اینجا عروض و ضرب مقصور و باقی مطابق بیت دوم است
 و کتیه درین وزن نیست که اگر صدر و ایتدا ا خرب آید خوش مقبوض خواهد بود و اگر ا حرم
 آید خوشتر خواهد بود و لایغر و عروض و ضرب یا مقصور خواهد آمد یا محذوف و درین
 اختلاف زحافات ا عوام سکنه شعر گویند بحر رجز درین بحر را نصحای عجم اکثر شمن سالم
 استعمال کرده اند بخلاف شعراے عرب که شمن کمتر آورده اند و سدل مریخ و نشت مننی
 بیشتر و شعراے عجم سدس این را هم بناورده اند و همچنین مزاحف آزاخیر از مجنون و مطوی
 کمتر استعمال نموده اند رجز شمن سالم خاقانی گوید **س** مرغان ماهی در طن آسوده
 الا که من **+** برین جهانی مردوزن بخنوده اند الا که تو **+** تقطیع عن مرغاننا ستغفلان ہی در
 وطن ستغفلان آسوده ان ستغفلن دل لاک من ستغفلن الت و اینجا هم ا رکان سالم آمده
 و استاد عبدالواسع جلی رجز شمن سالم را مضاعت آورده و بر شانزده رکن بناگذاشته و قصیده
 سبع درین وزن گفته این بیت از اینجا است **س** دارم زبس نیزنگ او دل چون دمان
 سنگ او آه از دل چون سنگ او و زنا زو خشم و جنگ او **+** تا کی چو زیر جنگ او زاری تم
 در جنگ او و ز عارض گلنگ او چون گل دریده پیرهن **+** رجز شمن مطوی مجنون
 خاقانی گوید **س** خانه دل بچار صد وقت غم تو کرده ام **+** حد و فایمین بود جز صد پیرهن
 بر وزن متغفلن مفا علن چهار بار است و در بنجایک رکن مطوی دیگری مجنون آمده من اوله
 آخره و اگر چنین برابر طی مقدم آرند وزن چنین میشود **س** فان کنان هر سوسه بکوسه تو میگذم

شمن

بجز شمن سالم

شمن مطوی

بجز شمن مطوی مجنون

له قوله شعراے عجم سدس این را هم الت از سدس آمدن شعراے عجم انکار محض نمودن و آئنده مثالش آوردن
 عیب ترا هر عیب است لازم بود که این را هم تحت کتبه استعمال داخل کرده است ۱۲ شمن د د د

چونست ره سوی توام بیام دورست نگرم + و زلش عکس میت سابق است + درخزمن
 مطوی مولوی روم قدس سره فرماید **س** مرده بدم زنده شدم گریه بدم خنده شدم +
 دولت عشق آمد من و دولت پانده شدم + تقطیعش مفتعلن بهت بار است و درینجا
 جمیع ارکان مطوی است رجز مسدس سالم **س** ای ازخت ماه فلک گشته نجس +
 پیش قدمت سر و دهی پای گل + تقطیعش بشش متفعلن تمام میشود + رجز مسدس
 مطوی **س** در برم آن ماه نیاید نفس + شکوه ازان ماه مرا هست به + و زلش
 بشش متفعلن تمام میگردد و زحافاتی که شعرای عرب درین بحر بکار برده اند مطبوع
 فارسیان بوده اند احتمال نکرده اند بحر بل شعرای عرب این بحر را شن نیاورده اند
 فصحای عجم شن و مسدس آورده اند و عروض و ضرب درین بحر زده نحو زمان مجیم سالم نمی آید لکن
 اکثر محذوف مقصور یا مقطوع یا پشت یا سینج رمل مشمن مقصود را می معززی گوید **س**
 تا خزان زدیخه کا نورگون بر کوه سار + مفرش زنگارگون بر دشتندازم نزار + تقطیع
 چنین میشود تا خزان زدیخه کا نورگون بر کوه سار + مفرش زنگارگون بر دشتندازم نزار + تقطیع
 عروض و ضرب مقصور و باقی اجزا سالم آمده رمل مشمن محذوف است معززی گوید **س**
 ردی او ماه است اگر بر ماه مشک افشان بود + قد او سرد است اگر بر سردستان بود
 و درینجا عروض و ضرب محذوف و باقی مثل بیت سابق است رمل مشمن مشکول
 خاقانی گوید **س** بخلائی تو مارا خیر از جهان برآمد + گر سه زلفت کم کنی که دست ما را
 بر وزن فعلات فاعلاتن چهار بار است و درینجا یکجز مشکول و یکجز فاعلاتن است که آمده
 رمل مشمن مخبون مقصود را می معززی گوید **س** یکم هر نفس از دست فریاد +
 آه گر ناله دارم نرساند تو باد + بر وزن فاعلاتن فعلاتن فعلان و درینجا عروض مشنت
 مقصود و ضرب مخبون مقصود و حشر مخبون و صدر و ابتدا سالم آمده و درین بیت بابا خاقانی
س این که از وصل توام غمخیزه مقصود شگفت + گل آن است که با خاز غمت ساخته است +

بیتین
 معنی
 بحر
 رجز
 معنی
 بیت
 معنی
 فاعلاتن
 رمل
 مشمن
 معنی
 مشمن
 معنی
 مشمن
 معنی

رمل ششمین مخبون مقطوع

رمل سابع مخبون ششمین مقصود بحرین سلم

رمل هفتمین مخبونی موقوف

عروض مقصور و ضرب محذوف و باقی مثل بیت سابق است رمل ششمین مخبون مقطوع
 مرزا صاب گوید سه عاشق از لطنه اغیار چه پروا دارد و آتش از سزانش خار چه پروا دارد
 تقطیعش مثل بیت سابق است مگر عروض و ضرب که مقطوع آمده بر وزن فعلن بسکون عین
 رمل ششمین مخبون شیخ سعدی گوید سه مردمان عیب کننم که چرا دل تو دادم باید
 اول تو گفتن که چنین خوب چرانی و بر وزن فعلاتن هشت بار مگر صدر و ابتدا که سالم آمده
 و بعضی از نصحاء عم این وزن را بر شانزده جزو گذاشته اند یعنی ششمین را مصفا کرده اند
 چنانچه خواجہ عصمت بخاری گفته سه رنگ رخسار و در گوش و خط و صد و قد و عارض و
 خال بت ای سرو پری روی سخن بر پنهان و کوکب شام و سحر و طوبی و گلزار بهر سینه
 و بلال و طرف چشمه کوثر و تقطیعش شانزده فعلاتن تمام میشود ازان جمله صدر فاعلاتن
 و این وزن را عوام هندوستان بحر طویل گویند رمل سادس مخبون ششمین مقصود
 انوری گفته سه روی عیش و طرب بتان است و روز بازار گل و ریجان است و
 بر وزن فاعلاتن فعلاتن بسکون عین و دیگر زحافات در افزان رمل سادس مثل
 شمن است که شرح داده شد و عاده آن تحصیل حاصل است بحر سریع سالم این بحر را
 هیچ یک از شش عرب و عجم استعمال نکرده اند و فارسیان عروض و ضرب این بحر را اکثر
 مطوی موقوف یا مکسوف آورده اند و بحر سادس اختیار کرده سریع مطوی موقوف
 شیخ نظامی گوید سه شیر گله داشت که چون بو گرفت به سایه خورشید بر آهو گرفت و
 تقطیعش چنین میشود شیر گله مقتلعن داشت که چون مقتلعن بو گرفت فاعلاتن الخم و در اینجا
 عروض و ضرب مطوی موقوف و باقی مطوی آمده سریع مطوی مکسوف مولوی جامی

له قوله و باقی مثل بیت سابق انورین عبارت سلام است چه در بیت سابق با جمله و در اینجا مخبون است همچنین در بیان این
 بحر و قیامت افزون است ۱۲ شمشاد و سه بر وزن فعلاتن هشت بار الخ و در شعر صدر و ابتدا سالم است پس در اینجا
 هشتاد بار چگونگی خواهد شد و در شش فاعلاتن فعلاتن فعلاتن هشتاد و دو بار ۱۲ شمشاد و

فرماید **س** شیر خدا شاه ولایت علی با صیقلی شرک خفی و طلی ۴ بر وزن مفتعلن مفتعلن
 فاعلن و در اینجا عروض و ضرب مطوی مکسوف و باقی مطوی آمده خاقانی حلقه اگر کم شود
 از زلف تو ۴ حاتم جم خواهی تا و ان آن ۴ وزن مصرع اول مفتعلن مفتعلن فاعلن و
 مصرع ثانی مفتعلن مفعولن فاعلات آمده و یک رکن حشو درین مصرع مقطوع و ضرب مطوی
 موقوف آمده و باقی مثل بیت سابق است و این تغییر حالت را عوام سکه شتوخوانند و چنانچه درین
 بیت و لہ قمری از دوستان خاموش گشت ۴ فاخته از کمن فرو ایستاد ۴ وزن مصرع اول
 مفعولن مفعولن فاعلات و مصرع ثانی بر وزن مفتعلن مفتعلن فاعلات آمده **س** مصرع مطوی
 مقطوع مجدوع **س** ای گل رویت سبیل خیز ۴ حلقه زلفت آتش نیر ۴ بر وزن مفتعلن
 مفعولن فاع و در اینجا صدر و ابتدای مطوی و عروض و ضرب مجدوع و حشو مقطوع آمده و درین
 وزن گاهی مکفوف بجای مقطوع و نحو ربکای مجید و رع آرنده چنانچه درین بیت فقیر
 تیغ بکف از ناز بیا ۴ تا نشده عمرم سپری ۴ بر وزن مفتعلن متقبل فع مصرع مجنون مکسوف
س ای نازنین در کوی ماگذر کن ۴ ای مه جبین بر روی ما نظر کن ۴ بر وزن مستفعلن
 مستفعلن فعولن و در اینجا عروض و ضرب مجنون مکسوف و باقی سالم آمده و این وزن در
 فارسی مستعمل نیست بجز منسرح سالم این بحر نیز شش **س** عرب و عجم ترک کرده اند و بجز
 شمن نیارده اند و عجم مسدش را کمتر استعمال نموده اند و عروض و ضرب ربیع
 می آرنده یا مکسوف یا مجدوع یا نحو منسرح شمن مطوی مکسوف موقوف از کوی
س نوش لب لعل تو تمیت شکر شکست ۴ چین سر زلف تو رونق عیش شکست ۴ قطعش
 چنین بشود و نوش لبی مفعولن لعل تو فاعلن تمیت شک مفعولن کبر شکست فاعلات الخ
 و در اینجا رکن مستفعلن همه با مطوی آمده و رکن مفعولات در عروض و ضرب مطوی موقوف
 و در حشو مطوی مکسوف آمده منسرح شمن مطوی موقوف مکسوف خاقانی
س عشق بیفشرد پای بر بنط کبریا ۴ بر بدست نیست هستی باز ما ۴ بر وزن مفتعلن فاعلات

منسرح شمن مطوی مکسوف موقوف بحر منسرح سالم بحر مجنون مکسوف مصرع مطوی مقطوع

مطوی موقوف بحر مجنون مکسوف

مفتعلن فاعلن و این عکس بیت اول است قائل و در حسن مطلع این قصیده زعات را تینر
 داده و لکه گیرم چون گل نه ساخته خونین لباس + کم ز نقشه مباحش دوست نیلی و طا^{له}
 صدر و دین بیت مقطوع آمد و باقی مثل مطلع مذکور است و درین وزن تینر زحانی عجیب
 از سعد و سعد سلمان دیده شد درین سه بیت که از یک قصیده است مسعود سعد
 هر که شنای ترا حد و نهایت نهاد + بجز فلک را بجهت میان و کران + بنغمم اندر نشا^ن
 ز جگم برگزشت + حد کشیده حسام نوک زوده و ده سان + چنان قناد این دران چو چا
 در برگ گل + چنان گذشت آن ازین چو سوزان از پرینان + بیت اول منشرح سخن
 مطوی موقوف است بر وزن مفتعلن فاعلن مفتعلن فاعلات و بیت دوم نیز همین وزن
 است مگر صدر آن که مخبون آمده نه مطوی و مصرع اولش بر وزن مفاعلهن فاعلات
 مفتعلن فاعلات و مصرع دوم بدستور بیت اول است اما در بیت سوم رکن مستفعلن همه جا
 مخبون آمده و وزن اینست مفاعلهن فاعلات مفاعلهن فاعلات منشرح سخن مطوی
 مجدوع خاقانی گوید **بافتن ریسان نه معجزه باشد** + معجزه داد و دین که آهن با^{ست}
 بر وزن مفتعلن فاعلات مفتعلن فاع و در اینجا عروض منخور و ضرب مجدوع آمد و باقی اجزا
 مطوی منشرح مسدس مطوی **نشانش شاه جهان باد تا زمانه بود** + ذکر کشت

نیمه اولی
 وزن
 منشرح مسدس مطوی

له قوله نیلی و طا^{له} و بفتح رفتن و پائمال کردن و کبر داد و بهره در آخر بای هو وقت جامه که بر لوح و غیر آن بنیدارند
 و همین بر سر دهنالین و لباس از غ^{له} قوله و باقی مثل مطلع مذکور درین مقام هم ستاح است چه در مطلع مشو موقوف
 و عروض و ضرب مکسوف است و درین بیت مشو مصرع اول مکسوف و عروض موقوف و مشو مصرع ثانی موقوف و مشو
 مکسوف است ۱۲ محمد عبداللہ شمشاد **له قوله** بیت اول منشرح الخ درین مقام اختصار در ادا کاست حسین باید است
 بیت اول منشرح سخن مطوی مکسوف موقوف است مصرع اول بر وزن مفتعلن فاعلن مفتعلن فاعلات و دوم بر وزن
 مفتعلن فاعلات مفتعلن فاعلات و در بیت دوم صدر مخبون مصرع اولش بر وزن مفاعلهن فاعلات مفتعلن فاعلات مجدوع
 دوم بدستور مصرع دوم بیت اول است و در بیت سوم رکن مستفعلن همه جا مخبون آمده مصرع اول بر وزن مفاعلهن فاعلا^ت
 مفاعلهن فاعلن مجدوع دوم بر وزن مفاعلهن فاعلا^ت مفاعلهن فاعلات ۱۲ محمد عبداللہ شمشاد **له قوله** بافتن ریسان الخ
 تظلیف سخن بنین میشود بافتن مستفعلن ریسانه فاعلات مجز مفتعلن شدم معجزه مفتعلن و در بیت که فاعلات ۱۱ این بافتن بیت فاع^ت

خلق شادمانه بود ^{و بر وزن مفتعلن} فاعلات مفتعلن و در اینجا همه اجزا مطوی آمده منسرح
 نان خاور وزن فاعلات ^{بعضی تا ۱۲ شمشاد}
 مسس مطوی مقطوع ^{بسیکه بویت اسیر شد بانم} و اگر بگذاری اگر خجست تو نام
 بر وزن مفتعلن فاعلات مفعولن و در اینجا عرض و ضرب مقطوع و باقی مطوی آمده و این
 دو وزن نزد شمس ^{عجم کمتر مستعمل است} بحر مضارع سالم این بحر نیز بیچیک از ^{باید خواند}
 عرب و عجم نیارده اند و درین بحر خین و مکمل را مجال نیست بجهت آنکه فاع لاتن و متد
 مفروق دارد و خین عبارت از انقطاع ساکن سببی است و میان یا و وزن مفاعیلن
 درین بحر اقبه است یعنی ثبوت و سقوط هر دو متجا بازمیت مضارع مثنی اخر ب
 خاقانی گوید ^{از تو و فانیاید} دانی که نیک دادم ^{و وزن جفا خیزد} دادم که نیک دانی
 تقطیس چنین میشود از تو و مفعول فانیاید فاع لاتن دانی که مفعول نیک دادم فاع لاتن
 انحر و در اینجا رکن مفاعیلن اخر ب آمده و فاع لاتن سالم و حکیم خاقانی در مطلع و دیگر ابیات
 این غزل زحان را تغیر داده و آن اینست و له کردی نخست با ما عهدی چنانکه دانی
 ماند یا نکه بر سر آن عهد خود نمائی ^{و از خون من فواله فرستی} برای هجران ^{و بیکره بخوان}
 و صلح ناکرده میبانی ^{و در مصرع ثانی مطلع و مصرع اول از بیت و هم خوشگفتند} آمده و با
 هر دو بیت مثل بیت سابق است مضارع مثنی اخر ب مکفوف مقصور ^{بسیه منزی}
 گوید ^{گفتم مرا سه بوسه است} ماه مهریان ^{و گفتا که با او} کرده کرد او در جهان ^{و در وزن}
 مفعول فاع لات مفاعیل فاع لان و در اینجا صدر دایته ^{و اخر ب خوشگفتند} و عرض
 ضرب مقصور آمده و درین بیت ^{وله از پای او} عبیر شود ^{و در بساط} ^{و فدیست از خلق} شود

له قول بانی مطوی آمده انحر و مطوی موقوف است زیرا که می اگر خجست ویت اسیر بر وزن فاعلات بسکون ناست
 پس درین وزن قید موقوف هم زائد کردن است ۱۲ محمد عبدالله شمشاد ^{له قول و در مصرع ثانی مطلع} تقطیس
 مصرع ثانی مطلع چنین است ماند به مفعول ^{اکه برس فاعلات} را ^{عهد مفاعیل ضد نمائی} فاعلاتن و مطلع مصرع اول از
 بدینگونه است از خون مفعول من فواله فاعلات فرستی به مفاعیل ای هجران فاعلات خوشگفتند آمده و
 در بعضی فاعلات مقصور است و عرض بیت سابق فاع لاتن سالم پس مماثلت کجا ماند ۱۲ محمد عبدالله شمشاد

بحرین
 بحرین

مضارع مثنی اخر ب

مضارع مثنی اخر ب مکفوف مقصور

در لکن * عدد ضل مقصور و ضرب محذوف و باقی مثل بیت سابق است و درین بیت انوری
 نام شب از صحیفه ایام بسپرد * از رای تو اجازت یابد اگر آفتاب * مصرع اول بر وزن
 مفعول فاع لات مفاعیل فاع لن و مصرع دوم بر وزن مفعول فاع لاتن مفعول فاع لان
 آمده و اول آخرب مکفوف محذوف است و دوم آخرب مقصور مضارع مثنی مکفوف مقصور
 گر آن طره هست مشک با چون نداد بوسه * در آن چهره هست ماه چرا در کشید روسته *
 بر وزن مفاعیل فاع لان چهار بار و درینجا رکن مفاعیلن مکفوف در کن فاع لاتن مقصور
 واقع شده مضارع مسدس آخرب مکفوف انوری گوید * تا ملک جهان را مدار
 باشد * فرمانده آن شهر یار باشد * بر وزن مفعول مفاعیل فاع لاتن درینجا یک رکن
 فاع لاتن از اصل مثنی در حشو کم شده و درین بیت خاقانی که در دوچو پدر خود گفت *
 هم طبع او چو تیشه خراشنده * هم خوی او برنده چو نثارش * یک کن فاع لاتن از اصل
 مثنی عسر و وض و ضرب کم شده و زحافش مطابق بیت سابق است و درین مفعول فاع لات
 مفاعیلن میشود مضارع مسدس آخرب مکفوف مقصور انوری گوید * گو آصفت جم
 گو بیابین * بر تخت سلیمان استین * پیشین بدل یو دوم دود * در هم زده صفها
 حور عین * بر وزن مفعول مفاعیل فاع لان و درینجا صدر و ابتدا آخرب و حشو مکفوف و وض
 و ضرب مقصور آمده مگر عرض است دوم که محذوف است نه مقصور و ازینجا معلوم میشود که مضارع
 مثنی را چون مسدس نماید از فاع لاتن یکجور کم میکنند از مفاعیلن بحر مجتث و این
 بحر را عرب اکثر مسدس و مرع آورده اند و شکره عم غیر از مثنی نیارده اند و درین
 طی و خیل در مجال است بخت آنکس آن چهارش از وند مفروق است نیاز سبب و درین
 و چون مس قطع کن این بحر معاقبه است مجتث مثنی همچون فغانی گوید * تو آن گل که
 سیه آسمان جبین تو بود * ملک ز سدره فرود آید زمین تو بود * تقطیع چنین می شود
 تو آن گل مفاعیلن که همی || نعلاتن سماجی مفاعیلن نتت بود نعلاتن آنخ و درینجا همه اجزا

مضارع مثنی مکفوف مقصور
 آخرب مکفوف

مفعول فاع لاتن
 آخرب مکفوف مقصور

بحر مجتث
 بحر مجتث

مجنون آمده مجتث شمن مجنون مقصور خاقانی نوید سه بر همان نشوم و رشوم چونک
 نهین ۴ دم کمان نخورم در نخورم بکوه گیاه به بر وزن مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلان
 در باره درینجا عروض و ضرب مجنون مقصور و باقی مثل بیت سابق است درین وزن
 گاهی خبر وی رشعت آرنده گاهی عسروض مخذوف و ضرب مقصور یا بالعکس آرنده چنانچه
 درین بیت جمال الدین عبدالرزاق نماند تیسر در ترکش قضا که فلک ۴ سوی دم
 بسر انگشت امتحان نکشود ۴ وزن مصرع اول مفاعلن مفعولن مفاعلن فعلن مصرع ثانی بر وزن
 مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلان آمده و گاهی عروض یا ضرب یا هر دو درین وزن مقطوع
 آرنده چنانچه درین بیت و له بدان صفت که بود در بلور لعل ناب بدان صفت که بود
 آب را میان آتش ۴ درینجا ضرب مقطوع آمده و باقی مجنون و مقصور است و درین بیت
 عنصری بیت هنوز لشکریان راز خون مردان شان ۴ سم ستوران لعل است و تنها حمزه
 وزن مصرع اول مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلان بسکون عین و مصرع دوم بر وزن مفاعلن
 مفعولن مفاعلن فعلن بسکون عین آمده و درینجا عروض رشعت مقصور و ضرب مقطوع و
 صدر و ابتدا در هر دو مصرع مجنون و در شوم مصرع دوم یک خبر و مجنون و یک خبر و رشعت
 آمده و دستگاه این کسر در فارسی زیاده برین نیست کچر خفیف و این کبر را شعر ابراهیم
 غیر از سدس نیارده اند و صدر و ابتدایش یا سالم یا مجنون می آید یا سبغ و عسروض
 و ضربیش گاهی مقصور یا مخذوف و گاهی رشعت و گاهی مقطوع و گاهی مجنون آرنده و این کبر
 نیز مطوی و مجنول نمی آید بهمان علت که در کجرت کف تشد خفیف مسدس مجنون ۵
 ایضا بوسه زن زمن در او راه و در زنجلب چو شکله و راه تقطیعش چنین میشود ای صبا
 بوفا طلاتن سرن زمن مفاعلن و در او فعلاتن الخ و درینجا صدر و ابتدا سالم و باقی مجنون آمده

له قوله همین الخ نهین بفتح تیمم و کسر و ایای معروف در عربی بمعنی سست و ضعیف و مجازاً بمعنی حقیر
 و خوار ۱۲ ۵ قوله دم الخ دم بالفتح و تخفیف میم در عربی بمعنی خون و در فارسی بمعنی نفس شمن و وزن
 و فریب و کبر و جرعه و اندک از آب و غیره ۱۲ ۶

بیت شمن مجنون مقصور

تخفیف مسدس مجنون بحر تخفیف

خفیف مسدس مخجون مشعث مقصور حکیم سنائی قدس سره در منقبت سید اوصیا
علیه السلام گفته هم نمی راوصی و هم داماد و چشم پنجم از جالش شاد و بر وزن
فا علان مفا علن فعلان و درینجا صدر و ابتدا سالم و خوشنخون و عرض و ضرب مشعث
مقصود آمده و درین بیت اخاقانی چون کم چون گلستان امید دیده ام در نصیب
خاتم اتحاد و عروض مخجون مقصور و ضرب مشعث مقصود آمده و باقی مثل بیت سابق است و
تثبیت در عروض و ضرب این بحر کثیر الوقوع است خفیف مسدس مخجون مقطوع
حکیم سنائی فرماید که گنداری کلام دستور است که برد نامت از سر دور و بر وزن فاعلان
مفا علن فعلم لسکون عین و درین بیت صدر سالم و خوش و ابتدا مخجون و عروض و ضرب
مقطوع آمده بحر مقصوب و ازین بحر غیر از یک وزن بطوع شعرات عجم نیست و
آن اینست سر و گذار منی فصل نوبهار منی من اگر چه تنگ توام عز و اختیار منی
تقطیعش چنین میشود سر و کلمه فاعلات دار منی منفعلن فصل نوب فاعلات دار منی منفعلن الخ
و درینجا جمیع اجزای مسدس آمده بحر کامل قدمای شعری عجم درین بحر اصلا شعر گفته اند که از
قدما میر خسرو دهلوی و از متأخرین مولوی جامی ابتدا نموده و بعده از بعضی دیگر نیز
غزل درین بحر گفته اند و غیر از شمس سالم اختیار نکرده اند جامی زخده نگهائی حبای اوده
نوشتم که هنوز از آن و زدم نکرده یکی گذر ز تفاسی آن و گرسد و در اقم حروف من
و مسدس این بحر را نیز گفته فقیر صنایع را چه شد که چناندارد آلفتنه و بحلم ز دست کز
و قابسرم گذار دیتت و بر وزن مفا علن مستغفلن چهار بار و درینجا یک کن سالم و یک مضمهر
علی الترتیب آمده کامل مسدس مضمهر مذال فقیر گوید و چو عیان شوی آسایم روح
و روان و چو بنان شوی از جان من خیزد فغان و بر وزن مفا علن مستغفلن مستغفلان
و درینجا صدر و ابتدا سالم و عروض و ضرب فاعل و خوشمهر آمده بحر متقارب این بحر را
شعرا ی عجم بسیار استعمال کرده اند و سالم و فاعل با نفع زلفات آورده اند اما غیر از

خفیف مسدس مخجون مقصور حکیم سنائی
مخجون مقطوع

بحر مقصوب

بحر کامل

کامل مسدس
مضمهر مذال

بحر متقارب

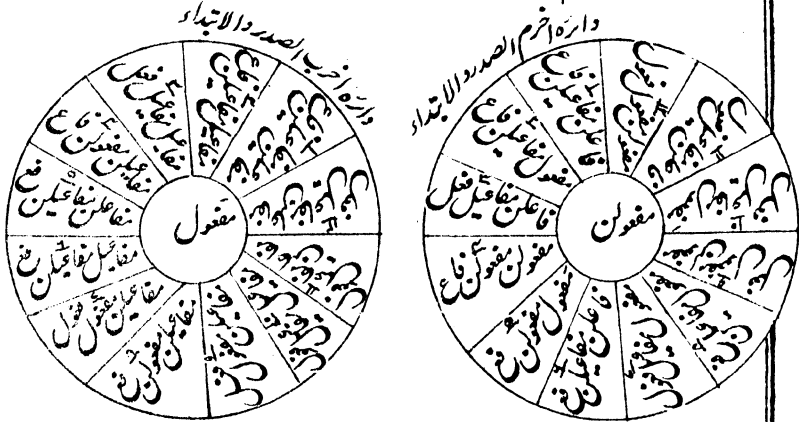
مشمّن اختصار نموده و عروض و ضرب این را با سالم یا مقصور یا محذوف آورده اند متقاربات
 مشمّن مشمّن مری نامورده ^{سوز را که خود از زبان مصنف معلوم میشود و لا جای و آنچه درین نیز تا شازده رکن آورده اند ۱۲ شمشاد}
 مشمّن سالم معوق بخاری گوید سه زمین گردد از لعل سپان مغربل + هوا گردد از گرد
 میدان مهنبر + تقطیعش چنین میشود زمین گرهولن و دازنغ فحولن ل اسپانفولن مغربل فحولن الخ
 و درینجا همه ارکان سالم آمده متقاربات مشمّن مقصور حکیم اسدی طوسی گوید سه بیک چشم زد
 از دل سنگ سخت + بلعجز در آورد نوبردخت + بر وزن فحولن فحولن فحولن فحولن و درینجا
 عروض و ضرب مقصور و باقی سالم آمده متقاربات مشمّن محذوف حکیم مذکور گوید سه
 عوسستی می شادی آیین او + که باید خرد و ادکا بین او + بر وزن فحولن فحولن
 فحولن فعل و درینجا عروض و ضرب محذوف و باقی سالم آمده متقاربات مشمّن اتملم میرضی
 اریتمانی گوید سه توان گذاشتن آسان ازان کو + گل تا گلگردن گل تا بازانو + بر وزن
 فعلن فحولن چهار بار و درینجا یک جزو اتملم و یک سالم تریب آمده متقاربات مشمّن مقبوض
 اتملم بولوی جامی این وزن را بر شازده رکن بنا نهاده سه زهی جمال تو قبله جان
 حیرم کوسه تو کینه دل + فان سجدنا ای یک نسجد و ان سعینا ای یک نسعه + بر وزن فحولن
 فعلن هشت بار و درینجا یک رکن مقبوض و یک اتملم تریب آمده و بیت شمشاد این است
 سه زور و هجرت چه چاره سازم + چو شمع دور از تو میگذام + و تسبیح را در عرض دست
 زین بجز اکثری آورده نوعی دیگر ازین وزن است که یک رکن اتملم مقبوض و یک سالم
 تریب بیارند و بعضی از شعرا سه عجم این را شازده جزو بنا گذاشته اند چنانچه ملا محمد شمس
 کاشانی عزلی درین وزن گفته و این بیت از غزل را تم حروف است که در جواب او گفته
 فقیر سه زلف دلاویز بر مبرویت تیره شب است و آتش موسی + جامه صبرم در کف عشقت
 سه قوله بیک چشم زد الخ یعنی در یک چشم زدن از سنگ سخت بسبب مجزه دخت نوبرد آورد ۱۲ شمشاد سه قوله دوسه دیگر
 ازین وزن است البته اگر در فحولن مقبوض را با خرم جمع نمایند فحولن مقبول فعلن لعلیم لام ایماند و این تغییر از خرم بیگو نیفتاید
 خود مصنف در تقسیم خرم بیان نموده پس درینجا بجای اتملم مقبوض صرف از خرم کفایت میکند و مثال هم موافق قاعده هشت است
 زلف و دلاویز بر وزن فعلن فحولن است نه بر وزن فعل فحولن سالم ۱۲ شمشاد +

شمّن
 متقاربات
 مقصور
 شمّن
 متقاربات
 محذوف
 شمّن
 متقاربات
 اتملم
 شمّن
 متقاربات
 مقبوض

ساخته و زن سه بحر از ترکیب آن بهم رسانیده اول متفاعلتن دوم مفعولاتن و چون غور کرده شود متفاعلتن و فعلن بکسر عین است و مفعولاتن و فعلن بسکون عین و اول بحر متدارک بخون است و دوم مقطوع چنانچه شرح آن تفصیل مذکور شده چنانچه بان پنجم در بیان اوزان رباعی - بیاید دانست که رباعی را شعر است عجم اختراع نموده اند و آنرا ^۱ و دو بیت نیز نامند و رباعی جز در کسر هزج نمی آید و نه زحان در و یکا میرسد و ازین زحان بست و چهار وزن بهم میرسد اما زحان فاعلن خرم و ضرب و قبض و کف و هم بست و شتر و شتر و اجتماع خرم و هتم است و رکن مفاعیلن آخر مفعولن میشود و ضرب مفعولن و مقبوض مفاعیلن و مکفوف مفاعیلن ضم لام و هتم فاعلن بوقف لام و محبوب فعل بوقف و ابتر منع و ابتر فاعلن و از اجتماع خرم و هتم فاعلن میماند اما از جمله بست و چهار وزن رباعی دوازده وزن است که صدر و ابتدا سے آن آخرب سے آید و در دوازده وزن دیگر صدر و ابتدا آخرم سے آید اما از دوازده وزن آخرب یکے است که یکجز و حشو مقبوض و یکے سالم باشد و عرض و ضرب آخرب هتم آید دوم آنکه یکجز و حشو مکفوف و یکی سالم آید و عرض و ضرب مثل اول باشد سوم آنکه هر دو جز و حشو مکفوف آرند و عرض و ضرب محبوب چهارم آنکه یکجز و حشو سالم و یکے آخرم آرند و عرض و ضرب مثل اول باشد پنجم آنکه حشو مثل اول و عرض و ضرب مثل اول باشد ششم آنکه حشو مثل دوم و عرض و ضرب مثل اول باشد هتم آنکه یکجز و حشو سالم و یکی آخرب باشد و عرض و ضرب هتم آنکه حشو مثل چهارم و عرض و ضرب ابتر باشد هشتم آنکه حشو یک جز و سالم و یکے آخرب و عرض و ضرب محبوب باشد و نهم آنکه حشو بود و عرض و ضرب هتم یا زدهم آنکه حشو مقبوض و مکفوف باشد و عرض و ضرب هتم و دوازدهم آنکه حشو مثل یازدهم و عرض و ضرب محبوب باشد و اما از جمله دوازده وزن دیگر که صدر و ابتدا آن آخرم نمی آید یکے است که یکجز و ابتر و یکے سالم و عرض و ضرب هتم باشد و دوم آنکه یکجز و حشو آخرب و یکی سالم و عرض و ضرب مثل اول باشد سوم آنکه یکجز و ابتر و یکی مکفوف و عرض

بحرین از جناب

و ضرب محبوب آید چهارم آنکه خوشا حرم و عسروض و ضرب مثل اول آرند پنجم آنکه خوش مثل
 چهارم و عروض و ضرب ابر این ششم آنکه خوش مثل اول عسروض و ضرب ابر آرند پنجم آنکه
 خوش یک جزو آخرب و یک مکفوف آرند و عروض و ضرب اتم ششم آنکه خوش دوم عسروض
 و ضرب ابر آرند ششم آنکه یکجز خوشا حرم و یک آخرب و عروض و ضرب محبوب آرند و هفتم آنکه
 یکجز خوشا آخرب و یک مکفوف و عسروض و ضرب محبوب آرند یازدهم آنکه یکجز خوشا ششم
 و یک مکفوف و عسروض و ضرب اتم آرند دوازدهم آنکه یکجز خوشا حرم و یک آخرب و عسروض
 و ضرب اتم و صورت این بسمت و چهار وزن ازین دوازه اشکار شود

در اتم حروف برای این اوزان ششم رباعی گفته که هر مصرع اوزان مثل بر وزن است
 رباعی در اوزان آخرب و سه رباعی در اوزان آخرم اما با عیای اوزان آخرب نیست مکفوف
 سه ای عشق ترا چون نهران طالب + دیدار ترا یوسف بصری را + دیدار تو جام صحرای بیغم +
 آن برنگردی تو از من فایب + و له در پیش تو آوردم دل را بر نیاز + دولت من زلف تو بودید دراز +

له قوله در عالم انجم در عالم بزوزن مفعول آخرم است نه آخرب پس موزون بر وزن اوزان از حرم الصد بگویند خواهی که عارفا
 خلایق فاعله تحکمیایند موزون بر وزن هم میشود لیکن در حروف آخریت از تقطیع دور میشود حال آنکه در چنین مقام نه
 یکون هم جایز نیست لافیه حال کلام این مصرع موزون بر وزن دوازدهم از حرم الصد است نه بر وزن اوزان از حرم الصد
 و یک موزون وزن دوازدهم مکرر الصد مفعول میشود فاعله و تقطیع و الاکن من الکابرین ۱۲ محراب الصد گفته می

بیش از من در مانده چو نیست + آن به که نوازیم توای بنده نواز + وله ای آنکه نمودیم جز
 زار + از کوه غمت بر دل تنگ صدبار + خواهم که به پیش تو گویم غم دل + چون چاره من بر تو بود
 دشوار + و آثار با عیانت اوزان آخرم اینست سهاجرات خون بسی مراد دل کرد + دانند
 در سینه من منزل کرد + دیگر تا کی فزایم محنت و غم + کس هرگز این سختی با بیدل کرد + وله
 یار آرد یار آرد می + بنشین بنخیر بدینسان تا کی + یکساعت زان ماهمین دور باش
 تا یابی از جام لب لعلش می + وله جان دادم در راه و غائی صنه + دل کردم قربان
 بے پیش و کسی + از دستم کارا گر نیاید چه غم است + در دیده و دل بس است سوزی و بی +
 و درین موقف فن عروض پیرایه اتمام یافت و الحمد لله اولاً و آخراً الحدیقه الرابعه

فی علم القوافی قافیه عبارت است از چند حرفی بعین که آزا در آخر مصرع یا آخر هر بیت
 در الفاظ مختلفه مکرر می آرند و حروف مذکور در مطالع قصیده و غنسل و در آیات تودی

آخر هر مصرع واقع میشود و در قطعه و باتی ابیات قصیده و غزل آخر هر بیت می آید و
 قافیه از حرف آخر بیت است تا ساکن اول که در قابل او باشد و تحت که قابل این ساکن

باشد نیز داخل در حروف قافیه است چنانچه درین بیت حکم سنائی بکرم کامل و درم
 با ل درین تجزیه حرف ل غنی و صبی از عکاء عرب است و صفت صبی برین تکبیر معانی است
 با ل + جمل شان پیش علم شان مائل + سیم مائل و حای حائل نزل در حرف مذکور است
 و وجه این معلوم خواهد شد و این قول حلیل است و افسوس بر آنست که کلمه آخر بیت تمام
 داخل قافیه است و بعضی روی تنهارا قافیه نموده اند و این قول که صبی دارد و اما خالی
 این بطریق نوح و محاربت با ذلیل اطلاق نیز در کتب آمده است اینست در باب اول غنسل و در ابواب ۱۲

له قوله در دیده دل آخر درینجا در دیدن فعل آخر بیت ناموزون پس موزون برود از دانه آخرم الصدر شد نیست
 از قطع معلوم میشود که این مصرع موزون بر وزن دو از دم از دانه آخرم الصدر است که موزونش در رباعیات دانه
 مذکور گذشت باز وزن سوم دانه مذکور می موزون ماند و موزون وزن دو از دم از دانه آخرم الصدر در رباعیات
 دانه آخرم الصدر در علم آمده است و قوله در آخر مصرع الخ در آخر مصرع یا بیت یا چیزی که بمنزله آن تصریح و بسینه
 تا قریبت هذا قوافی مرفوعه را نیز شامل گردد زیرا که در قوافی مرفوعه آخر جمیع مصرع و بیت ردیف میشود نه قافیه همینست
 قوله در الفاظ مختلفه هم بحسب لفظ و معنی معانی که در لفظ خاور و باور یا بحسب لفظ تنها چون قافیه زبان و لسان یا بحسب
 معنی تنها چنانچه در قافیه باز میبینی بار دیگر و باز یعنی جاوز معروف ۱۲ شمشاد + +

تجزیه القوافی
 و در ابواب ۱۲

از ساحتی نیست چنانچه بجای خود گفته شود و حق واقع آنست که قافیه حروف و حرکات همین
 وارد و به لقبی چند ملقب میگردد و عیب چند لاحق به آن میشود که استرازا از بعضی وجوب از
 بعضی مستحسن است و اما اینهمه را در چند شعبه دانماییم شعبه اول در بیان حروف قافیه
 بیاید دانست که روی اصل قافیه است و قافیه بدون روی تحقق نمیشود و هفت حرف لمحق
 با دیگر دند چهار قبل از روی می آیند و چهار بعد از روی اما آن چهار که قبل از روی واقع میشوند
 ردون و قید و تالیس و ذیل است همان چهار که بعد از روی می آیند وصل و سرون و مزید و
 تاز است اما ردون با کسر عبارت از الف و یا و واو ساکن است که بی فاصله قبل از روی آید
 چنانچه درین سه بیت حکیم سنائی قدس الله سره که در منقبت سید اوصیا گفته است ای سنائی
 بقوت ایمان * مدح حیدر بگو پس از عثمان * این بفضل آفت سراسر منقول * آن عکدار
 و علم دار رسول * بپوشیده مصطفی تاویل * گشته کثرت بردش تنزیل * در بیت اول
 وزن روی و الف ردون است و در بیت دوم لام روی و واء ردون است و در سوم لام
 روی و یا ردون است و اگر بعد از ردون دو ساکن واقع شود مثل یافت و یافت دوست و
 پوست و ریخت و اینمخت بعضی حرف بعد از ردون را داخل ردون شمرده اند و آنرا ردون داخل
 نام کرده و خواجہ فیض الدین طوسی رحمة الله علیه در رساله معیار الاشاره حرف مذکور را داخل
 روی شمرده و آنرا روی مضاعف خوانده و پوشیده نمانند که در فارسی و او و یا ردون و نحو

له قول ردون و حرکات همین دارد اما از لفظ دار بسلام میشود که قافیه غیر دیگر است و حرکات و حرکات دیگر یعنی حروف و حرکات
 جزو قافیه میشوند همین پس درین مختصر وندهب آئین الله علیه فرست ظاهر نمیشود و تعریف صحیح قافیه در پرده و نفا میماند
 اکنون میگویم که قافیه عبارت است از حرفی مع حرکتی یا تعلق از سحر و حرکاتی که شاعر آنرا بلزوم اے بلزوم
 یا لا بلزوم یا بوجوب در الفاظ مختلفه بحسب لفظ و معنی یا بحسب لفظ تنها یا بحسب معنی تنها در آخر یا بنسبت آخر منصرف یا بنسبت
 یا در حکم که آرد نه با هم الحاق و بعضی عنه منبع ۱۲ بعد الاصله فاعله الصمد آرد الف تعریف ردون مانع نیست
 قید هم صادر آید مثل او و فردوس که قید بودن متحقق علیه جملة محققین است و بعد ازین خود میگوید غیر از ردون بهر سبب
 بی فاصله قبل از ردو آید از حرف بعدمانند پس تعریف جامع و مانع آنیکه ردون هر دو صفت است اصلی و فاعله اصلی عبارت از
 حرف علت ساکن حرکت با جانش موافق چون الف تار و او فردو یا می تیر و زاید عبارت است از حرف ساکن که بجای از
 اصلی قبل از روی واقع شود که محقق طوسی آنرا روی مضاعف میگوید ۱۲ محمد عبدالاحد مخفاعة الصمد که نوی

در ردون و حرکات همین دارد اما از لفظ دار بسلام میشود که قافیه غیر دیگر است و حرکات و حرکات دیگر یعنی حروف و حرکات
 جزو قافیه میشوند همین پس درین مختصر وندهب آئین الله علیه فرست ظاهر نمیشود و تعریف صحیح قافیه در پرده و نفا میماند
 اکنون میگویم که قافیه عبارت است از حرفی مع حرکتی یا تعلق از سحر و حرکاتی که شاعر آنرا بلزوم اے بلزوم
 یا لا بلزوم یا بوجوب در الفاظ مختلفه بحسب لفظ و معنی یا بحسب لفظ تنها یا بحسب معنی تنها در آخر یا بنسبت آخر منصرف یا بنسبت
 یا در حکم که آرد نه با هم الحاق و بعضی عنه منبع ۱۲ بعد الاصله فاعله الصمد آرد الف تعریف ردون مانع نیست
 قید هم صادر آید مثل او و فردوس که قید بودن متحقق علیه جملة محققین است و بعد ازین خود میگوید غیر از ردون بهر سبب
 بی فاصله قبل از ردو آید از حرف بعدمانند پس تعریف جامع و مانع آنیکه ردون هر دو صفت است اصلی و فاعله اصلی عبارت از
 حرف علت ساکن حرکت با جانش موافق چون الف تار و او فردو یا می تیر و زاید عبارت است از حرف ساکن که بجای از
 اصلی قبل از روی واقع شود که محقق طوسی آنرا روی مضاعف میگوید ۱۲ محمد عبدالاحد مخفاعة الصمد که نوی

و مجهول می آید معروف آنست که ضمه ما قبل داو و کسره ما قبل یا ابتداء داشته باشد مثل دور
 و پور و وید و چکید و مجهول آنست که بی ابتداء باشد مثل زور و کور و بید و امید و وجع میان معروف
 و مجهول نزد قدامت و تاخرین جائز است چنانچه درین بیت حکیم سنائی با وجودش از ل نپذیر آید
 یکله آمد و یکدیگر آمد و کسره ما قبل یا در لفظ پذیر معروف و در لفظ پذیر مجهول است و درین بیت
 و له یکله آب و گل ز شوقش عور و لغبت چشم دول ز کهنش کور و ضمه عوز معروف است و ضمه
 کور مجهول و درین ابیات ظهوری عیث آورده دستین مرا و کندی عقل کرد تین مرا و
 خلوت خاص حسن و عشق نگر و که برون کرده اند نیز مرا و خوش ظهوری بنجام جوشیهها و
 کرده در غزلی موزیرا و کسره لفظ سینز تین مجهول و کسره لفظ تیز موزیر معروف است و له
 از غمش شهر و کوسه پر شورش است و میکند منع زاریم زور است و چه قدر لب نباله نزدیک است
 دل ز طاقت صد آن قدر دور است و ضمه لفظ شور و زور مجهول و ضمه لفظ دور معروف است
 و الفی را که با مالله یای روف سازند معروف نمی آید چنانچه درین بیت سنائی
 خلعتی کان تراست همچو جهیز و بتا ندبر و زرتا خیر و اما حرف قید حرفی است ساکن
 غیر روف که بی فاصله قبل از روی آید پس غیر از حرف مدبر ساکنی که بی فاصله از روی آید
 آنرا حرف قید نامند مثل قافیه درد و سرد و آبر و صبر و محرم و شتم و وجد و تجد و نرم و نرم و دم
 و قسم و حشر و نشر و قصر و نصر و عقل و نقل و فکر و ذکر و علم و علم و امر و مشر و سنگ

مجهول و بی حرف
 مجهول نیست و اما
 مثل حکیم سنائی
 کرد و برسانی و بر روی
 با ما از معروف و اول
 بی حرف و پسندیدان
 و بر بر روی بی حرف

در آنچه ایرادین حال همه و او دایمی مجهولین بود معروف است همانند ایشان مجهولین و چون ندارد و
 از نیابت که در کلام ایشان هله جا قافیه گور با زور دیرا تیر دیده باشی با جمله همین اختلاف روف نزدیک است
 نیست تا بیست چه رسد که در لفظ تقدیرین بعضی از او دایمی مجهولین بود درین جمله همین اختلاف روف از خوب
 شمرند مولانا جایی هم جماع مضمون و مجهول را عیبی نوشته و در میان فخره زندگانی مولوی فخری شکر بک آن
 کرده ادراست پس نه تنها هم این خوبان شهر شوب را که بیست در شهر کلمه خوانان نیست و خوب را و در غیر از نیکو
 عصر جای لفظ خراسان آشوب از او و مجهول بود معروف غیر یافته بود مولانا در تفکیک با خوب مضامین نه بداشت که تا می خوانی
 این افا و حلق اکثر و در میان است اما کسانیکه سیر کلام تاخرین کرده اند نیک است اندک ایشان در میان مضمون و مجهول که
 پس نظر هم فارسی پرودی پارسیان حال گدنی است نه تعلیم در میان از راه الا حلقه طوطی و کلمه فارسی و کلمه فارسی

و تنگ و شهر و نهر - و اختلاف حرف قید جاز است چنانچه صاحب گلشن برادر گوید
 همه دارند کین کس در همه عمر + نکرده هیچ قصد گفتن شعر + و باید که درین حال
 قرب مخرج را رعایت نمایند چنانچه درین بیت سعدی چه مصر و چه شام و چه بز و چه کعبه
 همه روستایند و شیراز شهر + آما حرف تائیس الین ساکن است که قبل از روی آید و میان
 او و روی یک متحرک و واسطه باشد آن متحرک را ذویل گویند مثل خاور و یاور و مائل و سائل
 و تساهل و تجاهل و اختلاف ذیل جواز دارد و تائیس در قافیه از قبیل لزوم مالا یلزم است
 چه اگر التزام آن نمایند خاور را با گوهر و مائل را با بدل و تساهل با بلبل قافیه می توان کرد
 چنانچه در صدیقیه دوم اشعاری با معنی کرده شد آما حرف وصل بی فاصله بعد از روی
 می آید چنانچه حرف یا درین بیت سنائی با هم شمع آنکه را نماند منی + در تو خند
 چو گردنش بزنی + و حرف تا درین بیت وله لاله غانسی تو ای بنده + دل سیه عمر
 کو تو دهنده + و حرف وصل در کشتیای تکلم یا مصدری یا تکبیری یا خطابی و هم ضمیر تکلم
 و تالی مخاطب و شین ضمیر غایب و های ضمیر آخر کلمه مثل لاله و ناله و نون مصدری مثل دیدن
 و شنیدن میباشد و آما خروج حرفی است که بی فاصله بعد وصل آید مثل سیم در لفظ بر دیم
 و خوردیم و یاد در لفظ دیدی و چیدمی و تا در لفظ دیدت و شنیدت و آما مزید حرفی است
 که بی فصل بعد از خروج آید مثل برویش و خوردیش و مثل یا درین بیت عنصری
 بانغ اگر بر چرخ بودی لاله بودی شستری + چرخ اگر در بانغ بودی گلبنش جز آستی +
 از گل سوری ندانستی کسی عیون را + این اگر خشنده بودی وان اگر دیو آستی + آما ناره
 حرفی است که بی فاصله بعد از مزید آید مثل شین در بردوشش و خوردش و آنچه بعد از ناره آید

علاوه داشتی است که عروضیان در باب اختلاف حرف قید مختلف الاقوال اند و حق تحقیق آن است که در غنزل و
 اشعار آن چه نزد متقدمین چه نزد متاخرین بر تفسیح بود - و در شوی و غیره سلف جندان مضائقه نیست شینش
 که ای شاه آفاک شتر بعد از آنکه نماند توانی بفضل + مولانا غنیت سه نهان در کسب اولی القدر و غنای
 از جیب او مطلع العجز + آما پسینان حرفین در شوی و غیره هم است از دارنده مولوی محمد علی حسن چون نموی عظیم آبادی

هر چه پیش و هر دو کتفش = بعد از قافیه از بس - ت - م - شش - س - وصل بهت - خروج م مزید شوا

در حکم ناره است ^{بچه مغز نوی} و خواج علی الرحمن بر آنست که آنچه بعد از وصل آید لفظ روین است خواه کلمه
 مستقبل باشد و خواه غیر مستقبل اما جمهور بر آنست که آنچه بعد از روی آید مادام که کلمه مستقبل نباشد
 روین نیست و اختلاف هیچ یک ازین چهار حرف جائز نیست شعبه دوم در بیان حرکات
 حروف قافیه بیايد و آنست که حرکت ماقبل روی را در حالتی که ساکن باشد و حرفی از حروف
 قافیه با او نبود توجیه خوانند اختلاف توجیه در توانی جائز نیست و اگر روی سبب اتصال او
 با حرف وصل متحرک گردد و اختلاف حرکت ماقبلش جائز است چنانچه درین آیات خاقانی
 چشمه زخرف سازب از لب جام کوشری + گزطلات بجزبت آینه سکندری + گز جاز کعبه را
 زخست آمدن بود + در حرم خدایگان کعبه کند مجادری + پوسکتنگین تویی دولت ایاز نه شسته
 بنده بد و دولت رشک روان غصری + و درین بیت سعدی نیاید در ایام او بر دل +
 نگویم که خاری که برگ گلے + و حرکت ماقبل ردوف و قید راخذ و نامند و آن در ردوف این
 فتمه است و در ردوف و او ضمه و در ردوف یا کسره و در قید نیز هر سه نوع حرکت می آید چنانچه در
 آن نند کوشنده و اختلاف ضدوی که با ردوف باشد جائز نیست اما ضدوی که با حرف قید باشد
 اختلاف آن در جهانی که روی متحرک آید جائز است چنانچه درین رباعی کمال اسمعیل گرسوز ولم
 یک نفس آهسته شود + از دو درون راه نفس بسته شود + در دیده از ان آب سبی گردانم + تا هر چه
 نقش تست آن شسته شود + و فتح ماقبل تا بیس را بس گویند و حرکت حروف ذیل اشباع خوانند
 و اختلاف اشباع در جهانی که روی متحرک آید جائز است چنانچه درین و در بیت سعدی
 ای پادشاه وقت چو وقت فرار شد + تو نیز با گدای محلت برابری + معروی گمان سهر که سهر است

سه و اختلاف حرکت ماقبلش جائز است چه درین صورت حرکت ماقبل روی داخل حد قافیه نیست و بر آن در علم
 قافیه ای هم مقرر نکرده اند اما همشاد سه اختلاف ضد و نزو قد و ثنوی و غیره چند ان عیب نه است غنیمت
 سه خبریاید بیمن از کار این قوم + بنانه و با هزاران شعله بر دم + پسینان اجتناب دارند و از ویوسب پندانه
 ۱۲ مولوی نظیر الحسن شوق نیوی عظیم آبادی سه توله و حرکت حروف وصل را پنج بعضی محققین از حروف
 جابیس و ذیل و از حرکات رس و اشباع را ذیل حروف و حرکات قافیه نکرده اند همشاد سه توله

و کتف + بانفس اگر بر آئی و انهم که شاطری + و روی چون با حرف وصل پیوند و حرکت او را
 مجری گویند مثل کسر ه را در و بیت صدر و حرکت حرف وصل را نفاذ گویند و حرکت خروج و مزید را
 نیز نفاذ گویند و ناسره متحرک غمی آید شعبه سوم در بیان اوصاف روی و القاب قافیه
 بدانکه روی ساکن را مقیده گویند و چون بسبب حرف وصل متحرک گردد روی مطلق خوانند
 و هر یک از این دو نوع اگر با حرفی از حروف قافیه جمع نشود یعنی غیر از روی حرفی دیگر از
 حروف قافیه نیاید آزا مجزئ نامند و اگر با حرفی دیگر جمع گردد آن را بان حرف منسوب میسازند
 پس روی مقیده را که تنها باشد مقیده مجسده گویند و اگر حرف ردف دارد مقیده باردف
 خوانند و علی بن القیاس همچنین مطلق را مطلق مجزئ مطلق باردف یا باقیده یا با تاسیس خوانند

قال السکاکی ثم ان القافیه لا تشتملها علی حرف الردی متنوع باعتبار الردی و باعتبار تلبسه

و باعتبار ما بعده اما تنوعها باعتبار ما قبل الردی فهی کونها اما حرفه او موسته او مجسده

و اما تنوعها باعتبار ما بعد الردی و لایحقیها هذا الاعتبار لان فی اطلاقها فهی کونها اما مو صولته

من غیر خروج ابع خروج اتمهی و انواع قافیه و اسامی آن نیست قافیه مجسده و قافیه

مردف و قافیه موسته و قافیه مو صوله و اما حرف قید چون از عالم ردف است قافیه را که با حرف

قید باشد نیز مردف گویند و قافیه که شتبلر حرف خروج و مزید و ناسره باشد آن نیز در حکم مو صوله

است و از اینجا ظاهر میشود که روی اگر چه اصل قافیه است اما حرف دیگر را نیز در قافیه داخل

است بخلاف کسانی که حرف دیگر را منکرند شعبه چهارم در بیان میوب قافیه و آن چنین است

اول آنکه روی یکجا ساکن و یکجا متحرک آرد چنانچه درین بیت حافظ صلاح کار کجا و من خراججا

سله قوله بدانکه روی ساکن را مقیده گویند و چون ابع متحرک طوسی هم در تعریف مطلق و مقیده عین مسلک اختیار کرده لیکن در تعریف

مجزئ اختلاف چند پیش مجزئ است که ردف و تاسیس نیستند باشد بلکه در فارسی حرف ردف و در مصراعین آن عام از آنکه میوبها

باشد یا دیگر از باقی حروف قافیه هم شامل میوزف میول که در پیش بر شبات تاسیس میوف است و در تعریف مطلق مقیده هم دیگر

اختلاف اند که گفته اند که مطلق عبارت است از ردف که در مطلق مقیده مطلق است و در تعریف مطلق مقیده هم دیگر

مقیده را میوب گویند برین بنامی مطلق است بجهت اتصال حروف وصل اگر چه در ساکن است اما مقیده مطلقه مطلقه مطلقه مطلقه مطلقه

همین آهسته آهسته از کجاست تا کجا به و این را غلونا مند و اگر حرف وصل را جانی ساکن و جائے
 متحرک آرنده می گویند و سکاکی این عیب را در وقتی که محل وزن شود عیب میدانند و الا فلا
 نوع دوم اختلاف توجیه و آنرا اقوا خوانند و مثالش در ذکر توجیه گذشت و سکاکی گفت و
 فی الاصحاب من لا یعدده عیبا لکثرة دروده فی شعر و الاقرب عدّه عیبا نوع سوم اختلاف
 روی و این عیب اصلا ستمت بوزندار و اگر چه بعضی باین نحو جائز داشته اند که سکاکی بجا فرست
 تازی و یکی پارسی باشد یا قریب انحراف باشد مثل لب و پ و شک و تک و مباح و پسیاه
 و قیامت و آس اما جمهور بر آنند که این نیز بوزندار و در این عیب را اکفانا مند نوع چهارم اختلا
 رف و این در اشعار تازی جائز است اما در فارسی اصلا جائز نیست و شعرا ی عربی با
 بانزول و شیر را بابد و در این آن قافیہ میکنند و این معنی در میان اینها سائر و در است کما قال
 سکاکی و الروف بالالف لایجامعه الروف بغیر باختلاف الواو و الیا فان الجمع منیها غیر مویب نوع
 پنجم اختلاف حرف قید با بعد مخرج مثل عمر و شعر را قافیہ کردن و این چندان میموب نیست چنانچه
 گذشت و در اشعار بعضی از اساتذہ نیز آمده نوع ششم اختلاف اشباع در جا که روی مقید باشد
 مثل تجاہل و کابل را قافیہ کردن نوع هفتم اختلاف حد و مثل نور و دور با ففتح و این هر عیب
 را سنا و بالکسر گویند نوع هشتم ایطاء و آزاد و فارسی شایگان گویند و ایطاء تکرا کلمه است و در و افی
 بیک معنی اما اگر همه جا یعنی دیگر آرنند ایطانی گویند بل صنعت تخفیس است و ایطاء بر دو قسم است
 خفی و جلی ایطای خفی است که تکرا در دو ظاهر نباشد مثل دانا وینا و حیران سرگردان و بیابا
 و مانند آن و ایطای جلی است که تکرا در دو ظاهر باشد مثل در بند و حاجت مند و تملک و آنسون اگر مثل
 الف و تون جمع در لفظ یا ران و دوستان و مثل یا دنون در لفظ سیمین و زرین و نگین و
 شرگین و مثل تا در گلبا و باغبان و شباه آن و مثل گردنگرد و کین و کین و ترا و ترا و نظر آن
 و ایطای جلی آنج و فحش عیوب است و در یک بیت اصلا بوزندار دیگر آنکه بفاصله آیت
 له قولی یا وینا معلوم نباشد که معنی در یا وینا و کین که آن فرق نمید که یا وینا ایطای جلی و کین در ایطای
 جلی فرار داد و حالا نکرده تخفین در هر دو ایطای جلی است ۱۲ محمد عبدالاحد

و قصیده و قطعه و غزل بیارند قال السکاکی عیب الایطاء، تقارب المسافته بین کلمه الایطاء
 و اما اذا طالت القصیده و تباعدت المسافته نقل بالیغاب نوع نهم تضمین و همچنانست
 که قافیه در معنی موقوف بر مابعد خود باشد چنانچه درین رباعی امیر خسرو در حسن ترا که
 نمائند الایطاء غور شهید که هر صبح برون آید تا به خدمت کند و پاسبان تو بود اما به نانی تو بسوسه او
 که تا بسوسه پادشاه تو هم آنت که قافیه را در قصیده یا قطعه تغیر دهند و این فحش و بیعت
 اما اگر اشارتی بر تغیر نمایند تدارک عیب میکند چنانچه شیخ اذری درین قصیده کرده
 نماز شام که از گردش قضا و قدره زبام چرخ سفتا خسرو خاوره بعد از چنوبیت
 اشاره بر تغیر قافیه میکند بنامی قافیه را یک الف زیاد کنم بشرط آنکه نگیرند فوزه
 اهل بنره و سوال کردم از ان نور دیده ابرار که اسی بذات تو آورده کائنات قراره
 و هر عیبی که اشارتی بدان نمایند عیب نیست نوع یازدهم تکرار قافیه معمول است و قافیه
 معمول آنرا گویند که تحلیل یا ترکیب صلاحیت قافیه بودن بهرساند چنانچه درین دو بیت
 خواجه حافظ ستم از باد و شبانه هنوز به ساقی مانرفت خانه هنوز به میکشی و بغزیه میگوئی
 تو به کردی ز عشق یانه هنوز به و چنانچه درین رباعی ملول فقه گرشع نه و بگوئی پروانه کند
 بر آتش اوز دور پروانه کند و فریاد ز شمع من که در آتش عشق پروانه صفت سوزم و پروانه
 کند و پوشیده نمائند که قافیه معمول اگر چه فی نفسه صنعتی است اما اجتماع آن در یک بیت
 معیوب است شعبه پنجم در تقسیم قافیه باعتبار وزن بیاید دانست که خلیل بن احمد این قافیه را
 در دو ساکن قرار داده چنانچه در صدر این بحث اشارتی بان کرده ایم و اندین قرار قافیه
 از چهار قسم بیرون خواهد بود اول آنکه هر دو ساکن بلا فصل واقع شوند چنانچه درین بیت
 من قول معمول آنرا گویند که تحلیل نسخ ظاهر است که قافیه معمولی یا تحلیل است می آید یا ترکیب و مصنف هر دو مثال قافیه
 معمولی ترکیب آورده که ما بویین علی الماهر بعد ایاک مطلع و یک بیت خواجه حافظ تغیر ازی رحمة الله علی منی ملکام که مثال
 قافیه معمولی تحلیل هم بود اگر دو سطر یک طرفه که دل خوش باد و درامه شریفم نالا جانسوز ز راه حال الله من شرح النواصب
 جزا که الله فی الدارین غیر اچ که در نقطه خیرانی قافیه در اریعت واقع شد ۱۲۰ محمد عبد الاحد معالی الصدق کهنوسی

باب مصطفیٰ بر وزن غیر مکه کرده در شرع خود مراد امیر مکه و این قافیه را مترادف گویند و دم
 آنکه یک متحرک میان آن دو ساکن و اوسط باشد چنانچه درین بیت و له در صف رزم پاس
 او حکم مکه در پی امر جان او محرم مکه و همین قافیه را متواتر نامند سوّم آنکه دو متحرک
 میان آن دو ساکن و اوسط باشد چنانچه درین بیت قافانی بوشن صورت بدون کن
 در صف مردان در آمله دل طلب کردار تلکب دل توان شد پادشا مکه وال لفظ پادشا
 در تقطیع متحرک میگردد و این قافیه را متدارک خوانند چهارم آنکه سه متحرک میان آن دو
 ساکن و اوسط باشد چنانچه درین بیت سنائی زور او بت شکن زور و زارل مکه دست او
 تیغ زن بر اوج زل مکه و این نوع قافیه را متراکب گویند پنجم آنکه چهار متحرک میان آن دو
 ساکن و اوسط باشند و این را شکاوس نامند و این قسم مخصوص لشعر عربی است و در فارسی
 نمی آید اما قافیه مترادف در بحر هزج در حالتی که عروض و ضرب مقصور یا اتم باشد می آید
 و در رمل در حالتی که مقصور یا مشعث مقصور باشد و در مضارع در حالت قصر و تسبیخ و در سربیع
 و منسرح در حال وقف و در ربز قتی که ندال باشد و در متقارب گاهی که مقصور باشد و ق
 میشود اما قافیه متواتر در هزج قتی که عروض و ضربش سالم یا مخذوف باشد می آید و
 در ربز مقطوع و در رمل سالم و مخبون و مقطوع و در مضارع سالم و در بحر متدارک مقطوع و
 متقارب سالم و در رباعی ابر و قومی یا بد و اما قافیه متدارک در ربز سالم و مخبون و در رمل
 مخذوف و مخبون مخذوف و در متدارک سالم و مخبون و در مضارع مخذوف و در سربع مطوی
 مکسوف و در منسرح مطوی مکسوف و در هزج مجبوب و متقارب مخذوف و کامل سالم

سله قول پنجم آنکه اینخ اول قافیه او چهار قسم منحصر کرده گفت و ازین ترادف قافیه از چهار قسم بیرون نخواهد بود و حال قسم پنجم هم
 بیان میکند رخایه مراد اینکه در فارسی از چهار قسم بیرون نخواهد بود و تا مل اللهم احفظ من ضعف السما اقطه ۱۲ محمد عبد الاحد
 عفا عنه الصمد المتخلص به شاد سله قوله مخبون مخذوف اینخ فاعلان مخبون مخذوف فعلن بکسر من میشود و
 درینجا دو متحرک در میان دو ساکن نیست اصل این که از یازده ذرع فاعلان بنحبه فاعلس صلاحت
 قافیه متدارک شدن ندارد ۱۲ شمشاد مکه

و ضمیر واقع شود و اما قافیه متر اکب در رجز مطوی می آید و این قافیه متکاف و در شعر فارسی نمی آید و در اشعار تازی هر پنج قسم بانگای شتی واقع میشود و تعداد وقوع این چهارم در بجزی که بر شعریم بر سبیل حضرت است چه ممکن است که در او ندان و دیگر هم واقع شود و ششم در بیان ردیف بیاید و آنست که ردیف عبارت است از یک کلمه مستقل یا بیشتر که در او آخر مصراع یا ابیات بعد از قافیه آرند و خلاف آن جائز نیست و مثالش این دو بیت
 مولانا ظهوری در آه و ناله تقصیری نگاریم چه حال فکر تاثیر می نکر دم و له خراب باده
 سر پوشش کرده مارا بهوش باسن که بهوشش کرده مارا و نزد خواجہ نصیر الدین طوسی
 رحمة الله در ردیف تکرار لفظ معتبر است نه تکرار معنی و استقلال لفظ نیز نزاد در ردیف شرط نیست اما جمهور بر آنند که ردیف باید که کلمه مستقبل باشد و وجه بیک معنی آید و جائز است که تمام مصراع مستقل بر قافیه در ردیف آرند چنانچه درین رباعی مولوی جامی من در غم بجز ددل
 بیدار تو خوش باش تن در غم بجز ددل بیدار تو خوش باش تا کن چشم سرشک حسرت ریزد
 اندر غم بجز ددل بیدار تو خوش باش و شعرای عرب ردیف را در او خرابتا بخت شعرای
 عجم اختیار کرده اند و ردیف از مختصرات شعرای عجم است اما سکاکی چند بیت خود را که
 بطریقی مردف گفته در مفتاح ذکر کرده این دو بیت از انجاست سکاکی ^{تتم} منکر مدی
 ایها الزمن یغیا و تو غیر صدری ایها الزمن + اری بد در لا تو ام طلعن بهم + الا
 طلوع لبدری ایها الزمن + و اختلاف ردیف اشعار و شعر اصلا جواز ندارد مگر در صورتیکه
 اشارتی بآن کرده شود چنانچه کمال اسمعیل گفته سپیده دم که نسیم بهار می آید +

سه قولی آید و بسا سخن بر صحنی دارد نعلن بکسرین بخون از فاعلن و همچون مخدوف از فاعلاتن نیز میتواند که قافیه
 متر اکب گردد چنانچه خود مصنف رحمة الله علیه در مثال متر اکب بیت یکم سنائی رحمة الله علیه آورده که از بحر خفیه است
 بخون مخدوف است بر وزن فاعلاتن فاعلن نعلن بکسرین فانظروا لضعف ولا تعسف ۱۲ محمد عبد الاحد صفاد العجمی
 سه قول تمام انجمنی که در تیز مرای زنانه از بیت بغاوت و چو کینه فوای کردید مرای زمانه می بینم به دور
 انوا مرا که طلوع کرده اند بر ایشان آمانت طلوع به مرای زمانه ۱۳ شاد

نگاه کردم دیدیم که یارمی آمد + و بعد از چند بیت درین قصیده ردیف را تغیر داده و اشارت
 بآن نموده و لاله زهر خال ز ماضی شدم بمستقبل + برانام چنین خوشگوار می آید + زهی رسیده
 بجائی که پیش خاطر تو + همه بنان پهر آشکار می آید + اما حاجب عبارت از رویی است
 که بیان دو قافیه آرند و این داخل صنایع لفظی است و مثالش در حدیقه دوم مذکور شد
 الحدیقه النخاسته فی فن المعانی آید و است که تمام کلامی است موزون که دلالت کند
 بر اسمی از اسما یا نواع دلالات حرئی و اشارات لفظی و قید موزونیت و دلالت
 کردن بر اسم بنا بر اعلیت است و الای می تواند بود که نشری مشتعل بر شتابا باشد و بچا اسم عبارتست
 از معانی حاصل شود و چون حصول معنی از کلام بدلالات حروف و اشارات الفاظ
 میباشد و بحث درین فن از تحصیل حروف اسم و تکمیل آن میکنند پس موضوع این فن حروف
 و کلمات تواند بود و حروف را در ظهور سه صورت است اول صورت لفظی دوم صورت معنی
 سوم صورت عدوی و دلالات و اشارات معنایی درین هر سه صورت ساز و دار می باشد
 و معاد کمال و نقصان چهار درجه دارد اول آنکه دلالت بر حروف اسم با ترتیب و حرکات
 و سکنات کند چنانچه در اسم حسن در بر حسن از اسم نام نیکوی تودول له از سکون بگشت وزد
 بر حد فیروزی بفتح ه و در اسم علی چشم بکش از لف بشکن جان من + بهر تسکین دل بر بیان
 من + در اسم حسین اگر چه سیم باشد نقد و کان + بگناه سکه شد محتاج سندان + مخ را
 تاج حسن گفته با صحیح حرکات فافهم و این قسم اسم و اکل اصناف معانیست در بدهم آنکه معانی
 دلالت تحصیل حروف اسم و ترتیب آن کند و اشارتی با صلاح حرکت و سکون اسم درو
 نباشد و این قسم نیز خالی از کمال و تمامی نیست و اکثر معنیات ازین قبیل میباشد چه اشارت
 بحرکت و سکون اسم از محسنات معانیست از ضروریات اما درجه سوم آنکه معاد دلالت براده
 اسم نماید و اشارت بترتیب حروف در آن نباشد و این قسم خالی از نقصانی نیست در چه جمله
 آنکه معاد لاتی اجالی کند بر مجموع حروف اسم بی آنکه اشارتی بخصوصیت حرف حرف

الحدیقه النخاسته فی فن المعانی
 در بیان معانی حروف و کلمات
 در بیان معانی حروف و کلمات
 در بیان معانی حروف و کلمات

تفصیل
در بیان
اصول

دره باشد چنانچه در اسم شمس یگانہ زد و عالم گزیده ام که سه حرف است که چار صد بشمار است
نام آن یام است از عدد چهار صد شصت و نهم و این قسم ناقص تر و نازل ترین است
معناست و نژاد را باب این فن هر دو دست و یک پویشند همانند که از اجزای بیت معانیچه ضروری
الذکر باشد آنرا اصول گویند و آنچه غیر ضروری بود آنرا لواحق گویند و از اصول آنچه تفصیل
ماده اسم تعلق دارد آنرا اصول مقومہ گویند و آنچه تکمیل صورت اسم نماید آنرا اصول تمهیدانند
و از لواحق آنچه ملائمت با اصول دارد آنرا لواحق محسنه خوانند و آنچه منافرت از اصول
داشت باشد آنرا لواحق مشوشه گویند و آنچه منافرت دارد و نه مناسبت آنرا لواحق ساق
خوانند و از این مقدمات واضح شد که حروف و کلماتی که در نظم معانی سراج می یابند نظر
بر معنی معانی از پنج قسم بیرون نیست اول مقومہ و اصول تمهید و لواحق محسنه و لواحق مشوشه
و لواحق سالمه و تفصیل این پنج قسم در ضمن امثله بر پوشمند خیر واضح خواهد شد و باید دانست
که چون مقصود از معانی فاعله اسم است اساطین این فن علمی چند برای آن قرار داده اند
بعضی بر تفصیل ماده اسم یعنی حروف آن و بعضی بر جهت تکمیل صورت یعنی ترتیب حروف
اسم و بعضی برای تعیین یعنی تصحیح حرکت و سکون حروف اسم و بعضی بر سبب سہولت و دشواری
بنابرین اعمال معانی چهار قسم میشود اعمال تفصیلی و اعمال تکمیلی و اعمال تمهیدی و اعمال
تسهیلی و انواع هر یک از این چهار قسم در جدولی نموده میشود و چون اعمال تسهیلی سبب
سہولت حصول دوشم اول میگردد و گویا بمثابة خادم و مددکار آن دوشم است پس اول شرح
آن پر و اذن اولی جدول اول در بیان اعمال تسهیلی و آن چهار عمل است انتقال و
تخلیل و ترکیب و تبدیل اما انتقال و اشارت کردن است بعضی از اجزای لفظ بر بعضی
کرون در آن و این عمل تصریفی است که وسیله تصرف دیگر میشود چنانچه در ضمن امثله معلوم
گردد و جزو لفظ مشار الیه از سہ حال بیرون نمی باشد یا در اول کلمه واقع میشود یا در وسط
یا در آخر اگر در اول کلمه است تغییر از آن بلفظ سر و لب و رخ و مبداء و اول و تاج و ہمز و کلاہ

جدول اول
عمل

و مانند آن آنچه دلالت بر ابتداء داشته باشد نمایند و اگر در وسط کلمه است آنرا بلفظ اول و
 مغزوم مرکز و میان دو وسط و نظائر آن تعبیر کنند و اگر در آخر کلمه باشد بلفظ پایا و دم و این پایان
 و انجام و شباهه آن تعبیر نمایند چنانچه در اسم اختیار کردی آشفته و شیدا همه شیدا یان از
 ساختی بسیر و پایی سروس و بی پایان را و در اسم فرید اول فصل بهار است بیا که خرد فرید ^{یکی بنام ۱۲} بخوار
 بود و این باغ و درخ و دلداس و در اسم فتوح اگر نازد جا و نو سپهر است هر تراهند و
 کلاه نخر بر سر نه تو با آن گوشه آبرو و در اسم الیاس آن شوخ که از اهل نظر ^{در آن نام بعضی مراد کرده ۱۲} در نظر بود
 دبی رود و جویم کرده نهان باز نمود و از وی اس و از به شهر خواسته و چنانچه در اسم مجد
 چون شرف و صفت کلمه داری شاهم گوید و سرجم ز آرزویش ^{این عبارت بر کلمه لفظ مجموعه است در ۱۲} و غزه و سلخ
 و اوج و حنیض و فراز و نشیب و بالا و زیر و صافی و در وی و شناخ و قویج و عجیب و دامن
 و امثال آن گویند و اول و آخر کلمه اراده نمایند چنانچه در اسم شکر است گفته که رو نماید
 از غزه ماهه ناپسرخ و درو لها شمارم گشت مگر ای شرف و در اسم نجیب گریبان سپید
 جانم رشوق دامن نشانی و بدوز از دامن گریبان را گریبانی و در اسم سیف ^{اینجا نیز} گریبان
 در سفالین کاسه انگن صاف یا قوتی عقار و در بود درد دروش هم دران آتشیار به در الفا
 و دلالت بر احاطه شیئی نماید مثل پوست و جامه و مانند آن ذکر کنند و اول و آخر کلمه از ان اراده
 نمایند چنانچه در اسم موسی پوست از ندعی و مغز از دوست و خواه کین مغز آمد و آن پوست
 و در اسم خواهر چه چه خویش را از جامه های نو بیارید و خوش آمد بر قد او جامه خود را گاش
 بناید و جامه جامه هر است و حرف وسط اگر زیاده بر یک مقصود باشد و لها و مرکز ما گویند
 چنانچه در اسم ابو اسحاق یک نیمه حلوا آب شد از شرم دندانش کزو و تا گوشه فندیش
 و لها از حلوا بوخته و در اسم ثابت رقیب خواست که باید ز نام دوست خبر و چو در شبا
 دو دل بود گشت زیر و زبر و دگای بر طبق قاعده صر فیان حرف اول کلمه را فا و دم ^{عین} آن
 و سوم را لام گویند چنانچه در اسم قاسم فار قاف و عین لام و لام بهم و در میان عین و لاس

فارسیم + و جانب موسی و گوشته و کنار و پهلو گویند و از ان گاهی حرف اول را در گویند
و گاهی حرف آخر چنانکه در اسم آدم ای دل خسته شکایت کن از قسمت خویش + و سیر
جانب مانا و ک خوابان کم و بیش + جانب لفظ ما الف است که در آخر کلمه واقع شده و اگر
از ما آب خواهند جانب اول الف است که در اول کلمه واقع گردیده و گاهی این اشارات اتفاقاً
بواسطه اعمال دیگر حاصل شود چنانچه در اسم ویسی آن شوخ بطن ساحری هرنسی + پنهان زود
بر دو مژه کشته یس + ساحر که کمان و تیر فرماید کار + از سوی ندیدیم و ندیدیم هستی +
پوشیده نماند که کمان و تیر در لفظ ساحر حاو الف است و کار فرمودن آن عبارت از
اندر ضمن است و بعد از اسقاط آن لفظ سراز ساحر میماند که وسیله انتقاد شد و چنانکه در اسم
سراج دل را بود که آه بیا در فسا دهد + تا جان بخود از دل آشفته وارید + لفظ تا جان
ترکیب یافته که وسیله انتقاد است و از یک تاج آفریند و دیگری لفظ تاج مقصود است و از
انتقاد است که تعیین حرف بزرگ احوال و اوصاف آن باشد چنانچه در اسم کریم آنچه دندان آ
اورا با گهر یکسان همه + از شکر بنیم شده پوشیده و پنهان همه + ماده اسم لفظ شکر بنیم آ
و چنانچه در اسم نعمان در دل من آفتاب طلعت آن سیر + گشته ساکن غیر خود ساکن بخواب
و اگر + و نوعی از انتقاد است که حرف را بزرگ در جمله او که در عدد حرف کلمه دارد مثل
ثانی و ثالث و مانند آن تعیین بخشند چنانچه در اسم وحید جهان پر از کرم بار و هر دشمن باید
که بر حساب غایات خود بنشیند + از عبارت سابع نیایات خود که تحلیل و ترکیب حاصل آمده
حرف و او مقصود است اما عمل تحلیل عبارت از است که لفظی را که باعتبار معنی شکر در
باشد یا اعتبار معنی سماوی تجزی سازند بدو جزو یا بیشتر و مراد از هر جزوی معنی باشد یا
یا از بعضی اجزا معنی مراد باشد و از بعضی لفظ و همچنین اجزا همه مستقل باشند یا همه غیر مستقل یا
مستقل و بعضی غیر مستقل و معنی استقلال جزو است که محتاج ضم جزو دیگر از کلمه باشد یا
ما قبل خود نباشد اما مثال تحلیل بدو جزو مستقل که از هر جزوی معنی مراد باشد چنانکه در اسم

این اشارات
بواسطه اعمال
دیگر حاصل
شود

انتقاد است
که تعیین حرف
بزرگ احوال
و اوصاف آن
باشد

معنی
استقلال
جزو است
که محتاج
ضم جزو
دیگر از
کلمه
باشد

حرم گوشه شکر تو در دندان به شرف از دور نرم و خندان + دن بمعنی خم و دان بمعنی
از دانستن است و مثال دو جزو مستقل که از هر یک لفظ مراد باشد چنانکه در اسم بدر عاجزانه
درک ناسخ خاص و عام + در بقا باشد شرف قادر شود + لفظ قادرند و جزو تحلیل یافته
و مراد از هر دو لفظ است نه معنی فتاح و اما مثال دو جزو مستقل که از یکی معنی و از یکی لفظ مراد
باشد چنانکه در اسم حرم صاف راح روح پرور در خمار به نیست چون درودت سازگارا
لفظ خمار بدو جزو تحلیل یافته و از اول همان لفظ خم مراد است و ثانی بمعنی امر است از در
و پوشیده مانند که اگر از اجزای تحلیل لفظ مراد باشد درین صورت تحلیل زیاده برد و حوسب و
نخواهد آمد و فائده این نوع تحلیل تسهیل عمل تبدیل یا عمل قلب خواهد بود چنانکه در اسم
گزشت و چنانکه در اسم شاهسی کرد تیر غمزه ات از جور و کین + در دل شیدار است
نازین + در دل شی در بهی گفته و لفظ بهی بدو جزو که یکی از آن غیر مستقل است تحلیل
یافته و آن دلالت بر قلب می کند فائده اما اگر از بعضی اجزا معنی و از بعضی لفظ اراده کرده
شود درین حالت تحلیل سه جزو و چهار جزو و نیز ممکن است اما مثال تحلیل سه جزو مستقل چنانچه
در اسم علامه با بدان زیستن است فو اجه بجز خواری صیبت + بنده عزابدی یافت بنیرکان
تاز است + لفظ نیرکان سه جزو تحلیل پذیرفته یعنی بی که آن تازی است و در تازی در
لا گویند و تحلیل چهار جزو مستقل مثل لفظ ما نذران که اسم امان از وحال شود و چون تحلیل
سبب سهولت اعمال دیگر میشود و در مثل اعمال تحصیلی و تکمیلی اکثر خواهد آمد و تفصیل اقسام آن
در آنجا گزارش خواهد یافت درین محل از مخافت تطویل ذکر کردیم همین قدر مختصارت و تحلیل
و حقیقت از فردع عمل تخصیص است چنانچه ذکر کرده شود اما عمل ترکیب عبارت از است که
مجموع اجزای که پیش از ترکیب در معنی شکر یک لفظ نبوده باشد در معنی معانی یک لفظ
اعتبار نمایند و مراد از آن معنی باشد نه لفظ خواه آن اجزا قبل از ترکیب مستقل باشند و خواه
غیر مستقل اما مثال ترکیبی که اجزای آن قبل از ترکیب متعلق باشند چنانکه در اسم عمر مرغ

لفظ در دل شیدار است
از در دل شیدار است

در لفظ نیرکان
لفظ نیرکان
مربوط است

عقل سبب

و لهای کسان را بتمام آن غنزه به صید خود ساخته بی دانه دوم آن غنزه به لفظ
 دامان ترکیب یافته و مثال غیر مستقل چنانکه در اسم بیگ گرچه در پیش رقیبان باین نخست
 یار به از بیگانها لیک آن ندارد اعتبار به لفظ نهالی بد و جزو غیر مستقل ترکیب یافته و چنانکه
 در اسم درویش مرد عاشق از غنمت بخشا بناز اسم سیر به بردل نید این تیری در دو دانده
 سیر به لفظ داشتی در اینجا ترکیب یافته و چنانکه در اسم شیخ طاهر خطا گویم کسی کش تیره نند
 دل به خطا گوید بی چون هست غافل به لفظ کشتی از دو جزو مستقل و غیر مستقل مرکب شده
 و گاهی ترکیب از عبارات فارسی به لفظ عربی مستفاد شود چنانکه در اسم عبیدان خسته که
 آن صنم باید که باشد جاسه او به یا زار تر سردرخش یا سر نهد بر پا او به از لفظ تری که ترکیب
 یافته است قاطع زار مقصود است و از لفظ درخش تبدیل ای رو بجزوف با واد است قبال
 و مولانا شرف الدین علی یزدی در حلل سطر عمل ترکیب را بر اسم ذکر نکرده و منشاء ترک
 این عمل همانا همین باشد که ترکیب در اکثر متفرع بر تحلیل میشود پس در نظر تحقیق زاید بر
 تحلیل نیست بلکه داخل در دست اما در جائی که ترکیب از اجزای مستقل حاصل شود تحلیل در آن
 مدخل نخواهد بود چنانچه در اسم عمر گدشت و درین صورت ترکیب را بر اسم عملی باید شمرد و
 از اینجا است که مولوی جامی و ملا میر حسین نیشاپوری ترکیب را علی علیهمه قرار داده اند اما
 عمل تبدیل عبارت از آن است که بعضی حروف را که در ضمن کلمه حاصل شده باشد بعضی از حروف
 دیگر که غیر حاصل باشند بدل نمایند یک تصرف یعنی استقاط مبتدل ایراد بدل بجای آن از یک
 عبارت مستفاد گردد بی توسل بصورت کتابی و تشابه رقی حروف و غرض از قید یک تصرف
 احتراز است انا نکه استقاط مبتدل تحصیل بدل بجای آن هر یک از عملی دیگر واقع شود چنانکه
 در اسم سعید از غایت مهر است که در عهد تودل به پوسته که از دو چندان گردوده های
 لفظ عهد بوسیله عمل انتقاد ساقط شده و یای بجای آن توسط عمل سباب حاصل آمده و این
 نوع خارج از عمل تبدیل است و مبتدل را در اصطلاح این فن فاسد خوانند و بدل را کان گویند

یعنی لفظ خطا از
 بی ترکیب لفظی
 یعنی ترکیبی است
 یعنی ترکیبی است

عمل تبدیل

اما مثال تبدیل چنانکه در اسم عوض بر لب عوض چون دمان شستی و چشمتی حضرت شد
 کنار ه عوض و چنانکه در اسم اسعد دامن هر گل لبوسه خود کشته دین بوستان و
 خاک خوش زد چاک ذیل جمله را ای دوستان و آخر این چهار لفظ که خاک خوش دزد و چاک
 باشد چون بجزفت را تبدیل یا بدخار و خور و زور و چار حاصل آید و گاهی تبدیل بواسطه تخیل
 حصول یا بد چنانکه در اسم نبی دیدند نشان قدمت درویشان و نه خواهند از ان نشان
 ترا بی ایشان و از لفظ نشان چون شان را بی ملفوظی سازند بی شود و لفظ شان را در
 بیت مخاطب ساخته تجلیل کلمه ایشان و گاهی علی تبدیل متضمن کنایه باشد چنانکه در اسم رشید
 از گردش هر آنچه نیاید تغییر و خواهیم که بد صورت آن ماه سنیر و دهر را چون قلب نشند
 های او تیز منی یا بد و آنرا به کسی که صورت شنی است بدل کرده و چنانچه در اسم مقصود
 باغ را وقت گل از باد مرصع یابی و به بر آب تما صوف مرصع یابی و از لفظ مرصع چهار
 گوشه مراد است و از لفظ چهار گوشه تبدیل فای صوف بدال غرض است و چنانکه در اسم
 معین مانند زرشود رُخ من تا تو نگری و مسکین بیدل توکت کمیابگری و مراد از کمیابی
 زرشودن مس است و از ان تبدیل مس بین مقصود است قائل و چنانکه در اسم اسماعیل
 بعد یکسال ساقیاسینه و سوزدم زان شراب پارینه و لفظ قیاسی ترکیب یافته و آنچه قیاسی
 نباشد سماعی است و از سال که چون سالی او به لفظ سماعی بدل بود اسمعیل حاصل آید و گاهی مثل
 تبدیل تبصره در صورت کتابی حروف حاصل شود چنانکه در اسم فصیح میدارد قیاس آن
 همی قدر اپند و کاند رُخ هر کس چو گل از ناز میند و از صد و چند بضیعت آن شوخ گره و
 برگوشه ابر و زرد و سر پیش انگند و گوشه ابر و فون است و از گره زدن و سر پیش انگندن
 آن تبدیل فون بغا مراد است و گاهی تبدیل بواسطه رقم هندی حاصل آید چنانکه در اسم
 ایوب شناسد بر پیش یار سیمن بر ما و پوسته زرم عزت استاده بیا و تصحیف عزت
 عرب میشود و چون رای اودا استاده یعنی راست بویسند رقم شش میشود و بود تبدیل

می یابد و گاهی لفظی که در تصرف نمایند تها می تبدیل شود چنانکه در اسم نعمت میفرود شد
 یارمانا زور تیغی هر زمان + مانع است آن ماه را و با بقیت داده جان + و از زاویه
 بدایع طرق تبدیل است این تصرف در اسم و از ارفش که نقاب آن گلگون شده
 زوشانه و آن شب دراز افزون شد + برصه چو کشید آن صم در آن زلف + از زلف و
 آنچه بود کج بیرون شد + کشیدن در آن زلف اسقاط حرف لام است از لفظ دال و از
 سه قمر و از آن حرف را به تخم و از زلف ثانی حرف لام خواسته و چون کج او بیرون رود
 بالنت تبدیل یا به جدول دوم در بیان اعمال تحصیل و آن هشت عمل است اول تخصیص
 تخصیص دوم تشبیه سوم تلخیص چهارم ترادف و اشتراک پنجم کنایه ششم تصحیف هفتم استعاره و
 هشتم عمل حساب اما تخصیص و تلخیص عبارت از دو تصرف است یکی ذکر بعضی حروف اسم
 یا تمام آن بصیغه و این را تخصیص گویند دوم تصدق خاص در امتیاز آن حروف بقرینه که
 بوجهی از وجه دلالت بر آن نماید و این را تخصیص نامند و از هر طرف در نصب قرینه است
 که صریحا بمل مراد نشان دهند و این مجبده نوع تصور است یکی آنکه تعیین مقصود اشارت
 نمایند بی تعرض بحروف و کلمات دیگر چنانکه در اسم کریم کریم و خنده میکنند و دشمن +
 نام جوید شرف ز کرده خویش + دیگر آنکه تعیین مقصود بلفظی کنند که متصل با او باشد
 چنانکه در اسم ایاز از تو بهاری چو میدان هوس + از پیش تو حاصل شرف نام تر
 بس + آنچه در مصرع اول مآبل لفظ تو واقع شده حروف اسم است دیگر آنکه بلفظی یا
 ترکی حروف مقصود متصل نباشد اشارت یاد نمایند چنانکه در اسم جمال تاج مالک
 رقاب کنور حسن + میر حیدر بس است تالیب مل + و دیگر آنکه تعیین مقصود از سیاق سخن
 و نحوای کلام حاصل آید چنانکه در اسم بهار ربونی تو کجی روضه حسنت بستان + نام تو
 بهار است که ندارد و پایان + و حاصل این عمل مجز و حروف ملفوظ است و جائز نیست که از
 حروف تخصیصی لفظ اراده کنند و از بعضی معنی مثلا اگر راه دریا درین عمل گویند و از راه همان

بعضی از لفظ
 در و از زاویه
 کج او بیرون
 رود

جدول دوم

تخصیص
 و
 تشبیه

نقل در روضه

لفظ او خواهند و از دریا بم اراده نمایند جائز باشد و اگر ضرورت آید که از بعضی اجزای لفظ
تفصیصی اراده معنی کنند تا ذهن از و بجز و دیگر منتقل شود باید که اشارتی بان نمایند چنانکه
در اسم آفراسیاب افسر سرباب اگر دریافته به سربازی خوان که مویش گانفته به همراه
در تازی را اس گویند و آن سر را بن تحلیل حاصل شده و گاهی در مجموع حروف تفصیصی بعد از
حصول تصریف میکنند و از اول لفظ اعتبار مینمایند و در بی صورت باید که ایمانی بعد از آن کرده
شود چنانکه در اسم میرامان دیدم همه خرمان زان برده دل وزیر سر به معلوم شد
شرف را نام شریف دلبر و گاهی مجموع حروف دو اسم را مزوج بیکدیگر در یک
محل آید و بجای هر اسم اشارتی کنند چنانچه در اسم حیدر و توران در توحید لرن
آن درین افتاده چون بنیز شرف و گوهر نام تو نام رقیب آرد به کف و در اسم
امام وزین من میان درد و غم زار و کشت از جوهر و کین و از میانم آن یکے این سو
یکے آن سوبین و گاهی تفصیص بدل قلب حاصل شود چنانکه در اسم شادی شاه
در پیش رقیبان نتوان گفتن فاسق و نام صنیعه که هست دلهاشید اش و گاهی
متضمن کنایه باشد چنانچه در اسم امام گه گم چون یاد زار آورده ام و آینه
پیش نظر آورده ام و اما عمل تشبیه جبارت از است که از اسم خضر مسای او خواهند یا از
مسای حرف اسم او را ده کنند و باید دانست که هر یک از حروف تبتی را است مثل الف و با
و تا و تا انهم و اول هر اسمی مسای آن اسم باشد و آنچه در اند بر سیمی است از ابیات آن حرف
گویند و بیانات شازده حرف با اتفاق و در حرفی واقع شده مثل ال م ن و ج و ص
ض ق ک س ش س ع غ و در دوازده حرف دیگر که باقی میماند اختلاف است

قصه

له در بعض رسائل بظنه نامه نگار در گذشته که شازده جمیع بی فون است چه دیابت دن و چه
ندار گویم که اگر خلافت قاعده باشد گو باش اما در لجه و کت با بل زبان مع النون باشد و کار زن تا بیخ هم
حساب فون کرده اند ۱۲ از احوط مولف حقوق نبوی عظیم آبادی *

نزد بعضی بیانات آن نیرود و حرفیت با اعتبار الف مدوده و نزد بعضی الف مقصوره است
 و مقطعات سور قرآنی مقوی قول اخیر است مثل الرطه حم نین که در هیچ قرارت بالف مدوده
 روایت نشده و ازین قرار عمل تسمیه تنوع بسته نوع میشود نوع اول آنکه از اسم حرف سما
 او خوانند نوع دوم آنکه از سما اسم خوانند نوع سوم آنکه از اسم حرفی بیانات او اراده کنند
 و این نوع از محترفات مولانا شرف الدین علی یزدی صاحب حل مطرز است که اکثر
 معنیات اشله درین کتاب از نتائج طبع او ایراد یافته اما نوع اول چنانکه در اسم شرف
 زین جانب شرع و زان سوی کشف + رانی است درین میان شرف را + و گاهی حصول
 اسم حرفی با عمل متعانی باشد چنانکه در اسم صاعد نیست این آبله آخر که بعضی ادوم +
 کتب فونی است ز در یائے تن انگارم + لفظ ضاد تجلیل و ترکیب حاصل شده و چنانکه در
 اسم فتحی چون بخواند یار با آواز سنی + بشنوا زنی آن نفس تحسین و سه + از لفظ سین که مثل
 تجلیل حاصل آمده حرفش مراد است و درین قسم گاهی اسم را به تثنیه یا جمع ذکر کنند و از آن است
 آزا خواهند چنانکه در اسم مقصود من نیم از ناخوشی خوشین مشون + بهرین آفاق گشته
 پر ز دل خوشن + لفظ نافات که تجلیل و ترکیب حاصل شده چون برگردد قافان میشود چنانکه
 در اسم یحیی کو آه بر آید از دل محنت کس + کو آتش دل مسلم بگیرد و کسش + چون
 دل گرم بخوش از دیده + گو از دل ما بگیرد یا آتش + از لفظ یا آت جمع مراد است
 اما نوع دوم از تسمیه که از سسی اسم او خواهند چنانکه در اسم فیروز بقصد جان و دل
 ناتوان رنج کشی + رنج چو ماه پای پی نموده ماه و شش + یکبار از رنج چو ماه نمی خواسته
 و بار دیگر رو اراده کرده و چنانکه در اسم فوری نزد ما حرفی که آن بی قدر و یار است +
 راست آخر کتب بود بوجه خوانمیش رو است + او اسما حروف آنچه بی الف و یا باشد
 فون است و گاهی لفظ شمل بر سسه که اسم او مراد باشد بمنی مذکور نیسازند چنانکه در اسم
 بهانام مهربی مهربان از غایت ناز + از دامن نیرین پرنمید و + و در پنجار است

این بیانات
 از بعضی کتب
 نقل شده است
 و در بعضی
 کتب دیگر
 نیز آمده است

وسیله تسمیه شده و گاهی لفظ حرف را که بمنزله اسم جنس است ذکر کنند و ازان هم سکه
 اراده نمایند و هم اسم چنانکه در اسم قاسم چون خواست شرف که نامش آرد بقلم
 طم گردد و حرف را به قانون ستم + از لفظ قانون ستم اسم زن و مسما تا اسقاط نموده آفاق
 اسم که از اسم حرف بنیات آزا اراده کنند و زن را صاحب حل مطر ز ابداع نموده و باید که
 اشارتی باراده بنیات واقع شود چنانکه در دو اسم امام و امین الخلس به بنیات دو جوهر
 زکان خویش + نام رقیب گفت گبه گاه از آن خویش + دو جوهر مراد از اسم لام
 عین است چون دو بار بنیات لام را بگیرند امام شود و اگر یکبار بنیات لام و یکبار بنیات
 عین بگیرند امین حاصل یابد و چنانکه در اسم عبدا القادر بنده چون دامان خود را بسط کرد
 شد تمام + دل رسید از قصر و فضل اسم را داد آن تمام + صاد قصر را ساقط نموده و بنیات
 صادر بجای آن آورده آفاق عمل تلخیص عبارت ازان است که اشارت نمایند بحرف یا بیشتر
 که در محلی معروف مسطور باشد یا مذکور چنانچه در صنایع شعر مذکور شده و آنچه در محاسبان نشان
 توان داد از دو حال بیرون نیست یا از قبیل کلمات است که در محلی مشهور مسطور یا مذکور
 دیگر دو یا حرف مفرده است که در مواضع معین از برای علامت اشیاء مرقوم سازند مثل
 رقوم تقویم و اصطراب و مانند آن چنانکه در اسم احمد گرفتار فاخته را در یابی + حات خود
 شرف به سی پاره ترا + در اسم الیاس سوره حسن چو بر صورت خوب شد ختم به صورت
 خاتمه ذکر جمیدت شد نام + خاتمه قرآن سوره الناس است و باید دانست که صحاب تخم
 در وضع ارقام تقویم اصطلاحی چند برای اختصار مقرر کرده اند که در عرف ایشان متداول و مشهور
 مثلاً در ثبوت کوکب سیمه بحرف اخیر آن اکتفای نمایند و شمس و قمر را ش درمی نویسند علی بن ابی
 بروج دوازده گانه و ایام سبعة و شرف و هبوط و اوج و حوضیض و انشال آن چنانچه در علامت
 روز و دل علامت شب و صفر علامت محل دالغ علامت نور و ب علامت جواز و ج علامت
 سلطان و برین قیاس سی علامت دل و یا علامت حوت است و در ثبوت ایام نهفته

الف علامت یکشنبه و رتم دو علامت دوشنبه و همچنین از براس هر یک حرفی معین نموده
 بجای آن می نویسند و چون در معما اشارت بان چیز نمایند ذهن منتقل میشود و بحسب آنی که
 مخصوص اوست چنانکه در اسم شمس دوش سر دم بتما شاه ی گل و بید آمد ۴ قمر از شرم
 نهان گشت چو خورشید آمد ۴ در اینجا تراوت و سیله تکلیف شده چو خورشید مراد شمس است
 و چنانچه در اسم اولیس نامیند ز مهر مشتری میگردود ۴ او قیمتی است و مشتری دارد ۴
 و چنانچه در اسم فیروز ز نجات با شرف مشتری و ماه بین از دل او ج ۴ صورت نیچ
 بدیناچه تقویم نگار ۴ و در اسم صاعد با آنکه دل زمین بر دهم بجان اسیرش ۴
 بیدل صفاست ما را با چشم شیر گیرش ۴ و گاهی درین قسم لفظی را که حرف مقصود علامت
 او باشد بعینه ذکر نکنند و مراد او را هم نیارند بلکه در تحصیل آن لعیل دیگر توسل جویند چنانکه
 در اسم طیفور ترکی که نداک نام او کرد ۴ هند و فلک و و خانه بر فور ۴ و و خانه
 زحل که جدی و دیو است کنایه بان نموده و علامت آن ط و می مقرر است و اما مثال
 آنچه در محلی مذکور باشد چنانکه در اسم بیگ ای محرم کعبه آنچه در ره گوئی ۴ باید که گفته
 ذکر آن سه گوئی ۴ آنچه محرم کعبه در راه میگوید لفظ بتیک است اما اعمال تراوت نیست که
 از دو لفظ یا بیشتر که برای یک معنی موضوع باشند یک را ذکر کنند و دیگر را خواهند اسم
 ازینکه در یک لغت موضوع باشند یا در لغات مختلفه چنانکه در اسم شروان
 شرف از نام شریف تو نشان میجوید ۴ لب شیرین تو پیوسته بجان میگوید ۴ و در اسم
 بهمن نشانی ز نام بت دل نواز ۴ بهم بر لب جو تو ان گفت باز ۴ از جان روان
 خواسته و از جو نهر و پوشیده نماید که الفاظ مستقل بر دو قسم است مفرد و مرکب مفرد یا هم است
 یا فعل یا حرف و مرکب یا تام است یا غیر تام و عمل تراوت در جمیع این اقسام واقع میشود
 اما در اسم جنس چنانکه در اسم بهمن گذشت و در مصدر چنانکه در اسم مسعود و خواهم بگویم
 جانان عمر ۴ در از گشتن ۴ ما آن دبان و دندان نیز باز گشتن ۴ از لفظ باز گشتن

عود مراد است و آن مصدر است و در ضما^ر چنانکه در اسم هند و آشفته^ا حسن است شرف
 در دل او^ا جز روی نگار و لب دلدار مجرب و در اسم بهام خوبان ستارگان سپهرات^ا
 ماه است در میانه ایشان نگار ماه و در موصولات چنانکه در اسم محمد الدین یکدم^ا مجرب
 بدون نه پای و سواس ای خطیب به نقش آنان جو که دارند از حضور دل نصیب به لفظ
 آنان مراد است الذین و نقش او الدین میشود و در فعل ماضی چنانکه در اسم رستم
 زان شاه سوار صغیر میدانی^ا چون نام سوال کردم از حیرانی^ا بر طرف سخن ننگد یکبار
 زموی^ا پس گفت تمام گشت اگر میدانی^ا از موشتر خواسته و مراد از تمام گشت لفظ تم
 که مقصود با تمثیل است و در فعل مضارع چنانکه در اسم کجی اگر شرف داد از فراق دوست
 جان^ا نام نیکو زنده میماند بدان^ا مراد از زنده میماند لفظ کجی است و در حرف چنانکه در
 اسم یوسف هوس زهد و دوع بود شرف را در دل^ا از دل چو در آمد هوس آهنافت
 از در دل قلبی مراد است و در مرکب تام چنانکه در اسم نظام نگار من چو شرف شد جان
 کمینده غلامش^ا گمان نه برده که گرد نشان دهنده ز نامش^ا از لفظ گمان بر دامن مراد است
 و در مرکبات غیر تام چنانکه در اسم غیبی از صورت نام او نشانی روشن^ا چشم فصیح ترزبان
 گوید^ا و در اسم نور الاسلام هست نام آنکه روشن شد بر ویش چشم جان^ا روشنائی
 مسلمانی به نیکوتر زبان^ا و در چنین مواقع بزمانی که لفظ مقصود از لغات آن زبان باشد
 اشارت کردن بسیار پسندیده است چنانکه در اسم صدر گذشت و چنانکه در اسم عبدالسلام
 بنده ترکی شدم و زانکه می پرسیش نام^ا آنچه اول گفتت بر خوان بتازس و السلام^ا
 اما اشتراک است که لفظی را دو معنی یا بیشتر باشد و اشتراک تنهایی تراود و معانیند اندام
 زیرا که مقصود در معنی معانی حروف و الفاظ است و با پردهش معنی کار نیست و در تراود
 بجز در یافت معنی حقیقی ذهن از مذکور بمقصود انتقال مینماید و ادراک آن بعد از علم بوضع
 موقوف بقرینه مینماید و درین صورت وقت و خفائی که در معنی باید در تراود تنها

کجی

میسر نیست و در تدارک این قصور اشتراک را با زاد و ضم میکنند و طریقی است که لفظ
 مشترک بعینه مذکور سازند و مراد از و بحسب معنی شمس مفهومی باشد و بقصد معنای لفظی که
 مراد از او باشد به اعتبار مفهومی دیگر چنانکه در اسم الغ بیگ گران گشت حاصل
 پی چو بر دم بر سر کوشش پس بگرد و خانه بگزشتیم بجان و دل و عاگوشش و درین بیت
 لفظ گرانى بحسب معنی شمس در مقابل سبکی آمده و بقصد معنای در مقابل از زانی و از آن
 لفظ غلا خواسته که مراد از گرانى است و گاهی لفظ مشترک را بعینه مذکور سازند بلکه
 بر سبیل مراد آورند چنانکه در اسم سعدی در خواب شنیدم حس نام نگار و شوتی که دلم داشت
 یکی گشت نهار و ای یاد تو ام فرود مهری بر مهر و دیدار تو باشد که بنیم بیدار و از مهر
 اول بطریق تلخیص خواسته و از دوم لفظ عین و از و بملاحظه اشتراک و تسمیه حرث عین
 اما عمل کنایه عبارت از آن است که چیزی را به لفظ غیر موضوع بذر ذکر کنند و از آن لفظ موضوع
 اور خواهند و این عمل بر دو قسم است کنایه ابداعی و کنایه اختراعی اما کنایه ابداعی آنست
 که موقوف بر ماده که بعمل سابق خاص شده نباشد بلکه مواد هم را بصفت و حالات و عوارض
 اختصاص بیان دارد و نشان دهند نجومی که اندیشه از ملاحظه آن انتقال مقصود نماید و این
 نوع قریب بلفظ است چنانکه در اسم خضر زاسما شسته که غنشش حاصل است و بس و شروح
 بشنو از شرف ای جبرائیل و او را برابر است بهم مرکز و محیط و نصف محیط مغربش ثلث
 سطله و پوشیده مانند که حرث را در نصف محیط در اسم مذکور واقع شده و از با اعتبار تا آخر
 مغربى گفته و حرث خارا با اعتبار تقم محیط سطله گفته و عدد حرث را ثلث خامی شود چنانکه در
 اسم شمس نام ستم که حرث است روشن کم مفصل و ثانی دو ثلث ثالث دان هر دو ثلث
 اول و در این نوع را با اعتبار حصول اسم معما میتوان گفت و الا و حقیقت لغزست و گاهی
 در کنایه ابداعی بقواعد و مصطلحات علوم توسل جویند چنانکه در اسم کمال الدین نجایرتب
 کسے گل کام بنجید و بی رنج طلب کس میرادی نرسید و ز نهار دلا تو در کین باش و دیگر

عمل کنایه

نادر تو شود ادوات تعریف پدید به مراد ادوات الف و لام است و نوعی از کنایه ابداعی
 بطریق تلخیص حاصل میشود چنانکه در اسم علی شیر ماهی که فرشته صورت و حور تھا است *
 پیرایه حسن ادب و علم و دیانت * نانش بولاس شہ و شیر است ولی * بشنوزنیش
 که اولین شیر خداست * و فرق درین قسم کنایه و تلخیص آنست که در تلخیص حرفت با کلمه
 مشارالیه عین مقصود میباشد و در اینجا واسطه مقصودی شود و از قبیل کنایه ابداعی است
 این معیات میر حسین شفیعی نشان پوری در اسم معتر آنکه است از پیشش و زبر و زوم بهتر به اسم
 است که زیر قدمش مانم سر * و در اسم قباد و لا دوری از کار و بار جهان به * و زان آنچه
 باشد رخ بوسلان به * آنچه وزان باشد یاد است و در اسم عبیدی چون به عارض سر و قد
 آن خورشاد * به تانبه نباشد بود و آزاد * ماده اسم لفظ الی المراد آنست لام او را
 آزاد گفته و ساقط نموده و الف او را بنده گفته و بلفظ عبید تبدیل کرده و چنانکه در اسم
 لطیف است بر روی طبق ماه بجای نانش * چرخ فیروزه چو افطار کت برخواست *
 از لفظ فیروزه چون روزه برود و باقی قلب شود لفظ حاصل آید اما کنایه اختراعی آنست که
 اشارت نمایند به لفظی که بعمله از اعمال سخانی حاصل شده باشد یا تجدید حاصل شده با لفظ
 سابق منضم گردد یا ذهن از وجه لفظ دیگر منتقل شود بوجهی از وجه پس کنایه اختراعی
 اشارت نمودن است بکار لفظ چنانکه در اسم محمد شش گفتم چو باز گفتم فرمود * زا اول دوم
 از دوم سوم زاد بود * و نوعی از صورت تکرار است که از لفظی معنی اراده نمایند و از ضمیری که
 راجع بان لفظ باشد معنی دیگر خواهند بطور صنعت استخراعی که در فن بدیع نزد امه عربیت مقرر
 است چنانکه در اسم سعد رقم مهر چو با او دیدم * زود از خانه نشان پرسیدم * از رقم مهر
 سین و از ضمیر او که راجع به مهر است عین خواسته و مصرع ثانی کنایه ابداعی است چنانچه
 چهارم خانه مهر و محبت است و از چهار حرف و ال مقصود است و چنانکه در اسم ابو اسحاق بیان
 سر و قدش رسم نوگر کایشان * نهاده سر بهم و در میان دل بخود * از سر و قد و و الف

ز روی طبق عارض است و از آنکه کسی در زیر بیاض لام

خواسته در رسم نو بوست و از ضمیر ایشان که راجع بسرو و قد است سر بهم گفته و سیدن و قاف
 حاصل کرده و از دل هشام را دست و درین قسم کنایه اکثر تو سل بذکر کلمه خود و خویش و مانند آن
 جویند چنانکه در اسم امام آنچه ز آئینه ام توقع بود آب در عکس خویشتن بنموده و در رسم
 قوام گزینی شرح جمال تو شرف دار اند ماه بخود شود و در ویش آن دامانده از بخود
 شدن ماه اسقاط رای فرم را دست و گاهی این نوع کنایه را با تسمیه ضم کند چنانکه در رسم
 سیف قدرت حرکت کرد و الف بخود شد تا دل سرگشته اش آرزو بشمارد از بخود
 شدن لفظ الف حذف مسامی او مراد است سرگشته درینجا از محسنات معنات است و از
 لطائف این نوع است این مهاباسم آدم محاسب جنهای می وی بر سر کوی بر خیزت
 شد تا شاگرد آن با ده که هر سوئی بر خیزت لفظ شاگرد تجلیل و ترکیب حاصل شده اما عمل
 تصحیف عبارت از آنست که بتغییر صورت رقی حسی یا بیشتر بجهت حصول ماده اسم اشارت
 نمایند و این اشارت را دو طریق است یکی آنکه بصیغه تصحیف باشد و آن لفظ تصحیف
 و مصحف در رسم و نقش و شکل و صورت و نظائر آنست و این نوع را تصحیف وضعی نامند و
 آنکه اشارت کرده شود بجز یا اثبات لفظ که مابه الا تین از بعضی حروف است از یکدیگر و این را
 تصحیف جعلی گویند و مورد این عمل از حروف هجا بست و دو حرف است و در شش حرف
 دیگر عمل تصحیف نمی آید و آن در لفظ کوه عمل مجتمع است اما تصحیف وضعی با وضاع مختلفه
 و وقوع می یابد از آنجمله یکی آنست که صیغه تصحیف را بجز تصرف یا کلمه که دال بر محل تصرف
 باشد اضافه کنند چنانچه در اسم البو تراب شرف در صورت ایوب صابر ترا چون یک است
 از در دشا که و در اسم فتح الله در صورت یوسه تو حال عجب است و میرد شرف و
 آب حیانتش سبب است و چنانکه در اسم میر حسین چون میشود سوار بر خنش شرم ز کین
 سر میرد و تو صورت این با جسر ابین و درینجا تصحیف بصیغی که راجع بجز تصرف است
 مضاف شده و گاهی صیغه تصحیف را بی اضافه استعمال کنند چنانکه در اسم یعقوب

که در آن بت عفو باشد می شرف به صورتی زان خوبتر ناید بکف به و در اسم بشیر
 بامید کامی که آید بکف به بسی نقش بردل نگار و شرف به و در اسم عمران که زندانی نام آن
 شکر لب شیرین دهان به دیده بشکل دهانش مندوزان نقشه بخوان به و در اسم ناصر
 نام ترا ای نامور در یاد دل والا که در نقشه کردم بر لبشند محو از نقشه دگر به از یک نقش
 تا نا خواسته و از دیگر حرف با آن تصحیف جعلی که در آن بجز ایثبات لفظه حاجت افتد و توجیه
 نقطه بگوهر و خال و دانه و ذره و مانند آن نمایند بسط طریق می آید یک آنکه حروف تملک را
 منقوط سازند یا بر حرنی که یک نقطه دارد نقطه دیگر بگیرند چنانکه در اسم **فصل** که در وسط
فصل ستار ابر عطایت به یک قطره چکد سر و بر آید ز کنارش به و در اسم شیخ و لیس
 آبروی تا شود پیدایم در ویش را به میکنم صرف می در های اشک خویش را به و در
 اسم خضر تراست بر درق گل دو خال عنبر نام به که که بجز در آید شرف بر آرد نام به و در
 تصحیف جعلی و وضعیت این میاها با اسم شیخ علی آمد میهن چهره پیر از قطره نوسه به دیدم
 بنج او سوال کردم از وسه به بر ماه ستاره چه تصحیف بود به چون گفت تصحیف دگر بود
 پی به مراد از تصحیف دگر لفظ جعلی است که تصحیف لوح علی میشود و طریق دوم از تصحیف جعلی
 حرفت بجز را جمله سازند چنانکه در اسم حسام از چشم من چو ریخت هر آن گوهری که بود به و در چشم
 قطره باز در یاد رسد کشتو به و در اسم مسعود و دانهها بهتر نشانند و دل بر سر نهاد و شیخ
 در بزم تو و دوش ز سر بگذشته بود به طریق سوم آنکه نقطه را از محل به محل انتقال نمایند چنانکه
 در اسم یوسف خالها داری تو در گرد و بزیر لب عیان به از شرف جز صورت بدیل ماند
 آن زمان به و در اسم رستم دلدار گر گاهی نمند بر سیم اشک ما قدم به بالا نشاغم خرد با بهتر نشان
 دیدم به و از بدایع صورت تصحیف جعلی است این میاها با اسم شرف از طرف روی او طره
 برداشت سر به که در بجایش طلوع مهر و سینه چیر و گر به مهر و سینه چیز ای عجب هست یکی بر چها
 از شرف این نکته پرس که تو نذاری خبر به در اسم عمران سوختن داغ از غم جانان نوش است

و در طریق کار مانیز آن خوش است و در طریق کار مانی که تحلیل حاصل شده نقش است
 تا فهم آما عمل تشبیه و استعاره عبارت از آن است که لفظ را ذکر کنند و از آن حرفی یا بیشتر
 اراده نمایند که با آن لفظ مشابهت داشته باشد بطور تشبیه یا قاعده استعاره که بیان
 آن مشروطاً در حدیقه اولی گزارش یافته و چنانچه در استعاره مذکور شده که وجه تشبیه مستعاره
 و مستعار منه باید که ظاهر باشد در اینجا نیز باید که مقصود را یا مذکور مشابهتی علی باشد که میان
 قوم متعارف بود تا ذهن سهولت انتقال بآن نماید و از حروفی که تحمیل آن باین عمل
 بسیار واقع میشود یکی الف است و تشبیه آن بقدر و سرو و علم و نخل نظر آن کنند چنانکه
 در اسم ابراهیم گفته نه براه است که نام تو ندانیم و بنمود قد و خنده زمان گفت بر اسم
 و در اسم حسام حریم چشم مراسم آری آری آید و گذشتار هر آن گوهری که دار چشم و در
 اسم حیدر رایت و صفت رفیع چون بر انداز و شرف و از جفا دارا بینه از د علمها را همه
 و در اسم خرم هر که زان لب چشید طعم رطب و نخل جز ما زین میندازد و دیگر از حروف مذکور
 سین است و تشبیهش باره و دندان کنند چنانکه در اسم سعد گزاره نهی بر سر این بنده بیدل
 حقا که زهر تو نیز در سر موی و در اسم حسن شاه لب شیرین و دندانش نگه کن نشان
 حوز پس آن ترک سه کن و مراد از شیرین حلواست و رسته دندان نیز گویند چنانکه در اسم
 در اسم شمس از طرف لبش رسته دندان چو نمود و شکل دهنش در آن میان پیدا شد و گوید
 از حروف مذکوره فون است که آزا با برو و هلال تشبیه دهند و جیم و دال و لام را بزلت و صاد را
 چشم چنانکه در اسم نجم الدین جمال وی بیان و شکل آبرویش و شرف چو دید دل دین
 باخت در کوشش و در اسم اختیار تا او د و هلال و ارجید از ناخن و من نقش زد دم تمام
 نامش ز نیاز و در اسم محمود و تم محمود خوبان است نامش هم عیان بود و بجای شکل دندان
 اگر نقش دمان بودی و اکثر ائمه این عمل در مطاوی ابحاث دیگر گزارش یافته در اینجا
 همین قدر کافی است اما عمل حساب و آن تبیین بفتح اسلوب است اول اسلوب اسمی دوم

حرفی سوم اسلوب رقی چهارم اسلوب احصائی پنجم اسلوب انحصاری آما اسلوب اسی
 آنست که اسم عددی را ذکر کنند و حرفی را از حروف ابجد که اختصاص بآن عدد و دارد
 اراده نمایند چنانکه در اسم عماد بهر نظاره تو بکا عتاب ختم به خواهم من از دلغ برشان
 هزار چشم به و چون ذکر اسم دارد هسه از قبیل تصریح است این نوع مستجاب چندان وقت نبرد
 پس اگر حصول اسم عدد با عمل معنایی باشد وقت و لطف می افزاید چنانکه در اسم تاج
 ز لوح سینه بنو نقش نام غیر تمام به ترا چو سینه تنی گشت یا بی از وے نام به و درم سید
 نام آن شبه عجب بدست آمد به صورتش چون نهفت پیداشد به صورت شبه سه است و از آن
 حرف جمیم خواسته و چنانکه در اسم بلال چو گفتنش که بلا بر چه شد بنام تو ختم به نهاد بر لب
 رسته دندان به سر رسته دندان سین و لب یا قوت یا است و از تالیف آن لفظی حاصل
 شده که لام از آن مراد است آما اسلوب حرفی آنست که حرفی را ذکر کنند و از اسم عددی
 آن حرف خواهند چنانکه در اسم موسی گفتیم که چیست نامت ای جانفراے و بلند به آشفته گشت
 و مورایرد این گل آنگند به و این گل لام است و از آن لفظی خواسته و در اسم عثمان
 مرا گفتیم بنام خویش کن بشا و به چشم و گوشه ابرو نشان داد به از گوشه ابرو حرف حار مراد است
 و از آن لفظ ثمان اراده کرده و در اسم سلیمان لب لعل تو در شمار خود است به تا نظر
 از بان نه پنداری به از شمار لام لفظی مراد است آما اسلوب احصائی آنست که خواص اوصاف
 و احوال عدد را ذکر کنند و از آن اسم آن عدد و یا حرف او یا نقش او خواهند مانند زوج و فرد
 ناقص و تام و زائد و منقطع و هم و تصنیف و تثلیث و تضعیف و مانند آن که در علم حساب تعریفات
 آن تفصیل موجود است و این اسلوب جزئیات بسیار وارد که بی دانستن علم حساب حاوی آن
 نمیتوان شد و مولانا شرف الدین علی یزدی در حل مطر و با شرح و بسط بیان نموده درین
 مختصر بیکر مثالی چند ازین اسلوب اقتضایرود چنانکه در اسم سلیمان سی درسی و پنج درده
 در بیان بایکے یکی است بدان به مقصود با تمثیل لفظ پنج درده است که پنجاه میشود و از آن

حساب

اسلوب احصائی
 از طرف دانستن
 و از سویه
 خواسته

نون خواسته و چنانکه در اسم خواجہ زین بیل سرشک من کرد آہنگ اوج گردون *
 تاہفت طاق دیدم آخر تمام در خون * در حروف احاد پنجاہ ایک تاہفت طاق است
 الف و جم و با و ز است و آخر را کہ زی باشد تمام گفتہ و اسم او خواستہ و مجموع را در لفظ
 خون آورده و چنانکہ در اسم یعقوب غایت عقل غیبی بازار * پس در اول عدد و زائد
 بین * اول عدد زائد دوازده است و چنانکہ در اسم قاسم شد ستارہ چورخیت اشک
 فرو * کرد این کار مہر جیہ او * عبارت سدس تازہ تصحیف مجلی حاصل شدہ و لفظ تازہ
 کہ شش صد و شش است سدس آن صد و یک میشود و از ان تا خواستہ و از مہر جیہ ششم ہستہ
 چون نقطہ ای او بریزد اسم میشود اما اسلوب انحصاری عبارت از انست کہ عدد و را کہ در
 حسین منحصر و مشہور باشد ذکر کنند و از ان عدد او را خوانند چنانکہ در اسم احمد از خدا در مای
 جنت شد بیجا و کلیم * مفتوح تازہ اسطقات آمد آن ذات کریم * خدا یکی در کائنات
 ہشت و بیجا و کلیم چہل و اسطقات کہ عناصر باشد چہارہست و چنانکہ در اسم منصور
 مستور بودنش و نقل میکند شرف * از بہر کشف رمز شمار جہات را بہست را از لفظ مستور
 نبص بدل کردہ و شمار جہات مشعر بہ انست و فقیر در مصطلحات طبی گفتہ با اسم محمد
 بری کن مزاج از امور طبیعی * کہ از قدر بالاس ارکان بر آمد * امور طبیعی ہفت و ارکان
 چہارہست اما اسلوب رقی عبارت از انست کہ اشارت بہ بعضی از ارقام ہندی نمایند
 و از ان عدد او را خوانند و این بدو طریق می آید یکے آنکہ اشارت نمایند با ثبات صفر
 از برای رقی یا اسقاط صفر از رقی دوم آنکہ ارقام را یکدگر ترکیب دهند اما اول چنانکہ در
 اسم سراج در خطہ خوبی چوزہ خواہی باح * صفری کم کن ز اولین لفظ خراج * چون یکدگر
 صفر از خاکم شود شین گردد و فقیر در اسم رضا چون دل آشفتم یکپایہ بالا تر رود *
 می سزد در راہ بی پایان مہفت گردد * و اثبات و اسقاط صفر گاہی بوسیلہ اعمال گیر باشد
 چنانکہ در اسم جمال تا طلوع ماہ ہر نینس از ثون شمال * شد مکرر اولین برج شمالی را عدد

ابو علی

ابو علی

مراد از اولین بجز شمالی محل است در رقم آن در تقویم صفاست و از تکرار غروبش
 اسقاط دو صفر مراد است از سه صد که رقم شین است در لفظ شمالی و چون دو صفر از
 رقم شین کم کنند جمیع شود و مثال طریق دوم ازین اسلوب چنانکه در اسم حیدر سوال کردم
 ازان دلبر محاسب نام به زلف کلک گهر بار ساخت زیور دست بدلیکی میان هشت
 و دو زو رقم دان را به شمار کرد و در آورد حرفی از سر دست چون رقم یکی را ایشان
 و دو بنویسند دو صد و هشتاد و دو شود اول سوم در اعمال تکلیلی و آن سه محل است تالیف
 و اسقاط و قلب آما عمل تالیف عبارت ازان است که مواد منفرد اسم را که بواسطه احوال
 دیگر حصول آمده باشد بتربیع حروف اسم جمع نمایند و فرق درین عمل و عمل تالیف آنست
 که در آنجا مجموع حروف حاصله در حکم یک منفرد می باشد باعتبار معنی معنائی و در تالیف بر او
 اسم را جدا جدا ایرادی نمایند و در مواضع متعدده در انضمام و ایتیم ایشان مراد می باشد
 مراد از مواد مذکوره در تالیف اسم ازان است که حروف منفرد باشند یا کلمات و تالیف
 به دو طریق می آید یکی آنکه اجزای اسم پیوندی آنکه جزوی در جزو دیگر داخل شود و این را
 تالیف اتصالی گویند دوم آنکه بعضی اجزا را در بعضی داخل سازند و این را تالیف استخراجی نامند
 آما تالیف اتصالی در آن گاه است از نظم بحسب تقدیم و تاخیر لفظی مستفاد گردد بی آنکه در کلام
 اشخاری بتقدیم و تاخیر حروف باشد چنانکه در اسم حیدر بنامی که ابتدا به حال است
 دستی زبر اے آخر کار به و درین صورت رعایت تقدیم و تاخیر حروف اسم بحسب تیب و جهت
 چنانکه در بیت مذکور آما اگر قرینه دال بر ترتیب یافته نشود و آ بود که مقدم را نوزده گفته اند
 در اسم بایزید آن سر زلف که پیوسته بنی پاسه بود و اگر بدست شرف افتد بجهان نهد
 و از نو در این قسم است آنچه کلام میر حسین نیشاپوری گفته در اسم محمد بن موسی میرزا در شرح و
 ثنائی شاه جمشید مکان به سلطان فلک میرود در اے جهان به گردون لوسه و شمشیر
 ای دل به خورشید نهاد و دل به حسرتی ازان به و گاه ای و او عطف دالت بر ترتیب

مجموع حروف

و وضع ایسترا نماید و آنچه بعد از او آید که شود منوثر باید دشت و آنچه با قبل او دست مقدم
 باید شمرد چنانکه در اسم شکر الله شرف روی و فایز شکوه برتاب و زجان میگو + بسجاش
 غایت شکر و رضا و فضل و افضالش + و داوی که در معنی شعر یعنی عطف نباشد در معنی
 سماوی گاهی یعنی عطف گیرند و گاهی بای هیبت دربر که مرادف علی می آید افاده تالیف
 کند چنانکه در اسم جنید روی جانان بدین دل دیدن + به که غافل بکعبه گردیدن +
 و در اسم عماد بر با فلک شاه کرم چشم غایت + که زد در دو در مانده درین شهر جانیم +
 و در اسم ابوسعید از غایت دوستی دهم او اول + ز بر سر دست بر سر زردان +
 و اوج و فراز و نظایر آن قائم مقام بر میشود چنانکه در اسم سافرجون آفرین ماه و مهر
 تاجش گویند + باید که بود تاج مناسب او را + اف سرباه و تاج اوین و تاج شاه
 که میست دستار او گفته و چون مواد تالیف اتصالی زیاده از دو جزو باشد و خواست
 که تصریح نمایند تمییز وسط و طرفین از برای ترتیب وسط را اصل سازند و طرفین را با
 ضم کنند چنانکه در اسم علی در طلبت شد فلک میر و پای پری + از طغر آفتاب
 و ز طغر ششتری + و در اسم فتوح توی آنکه ز آغاز و انجام فتح + بین و یسار تو زویر
 گرفت + و گاهی وسط را میان طرفین آورند چنانکه در اسم سحود و خورشید سمراند از دو
 گل دل بازو + هر گاه که عشقت آورد سر بیان + و درین قسم گاهی بذكر از و تا که مراد
 من و الی باشد توسل جویند چنانکه در اسم صدیق هر که باج آن پری باشد + قاف
 تا قاف ششتری باشد + و در اسم ابو طالب را زابر و گمشرف کارست + از نظر
 تا بلب میخ او + اما تالیف استراحتی که در کلمه در حال آید چنانکه در اسم شاه
 رستم سر و ش که طبری آسا از سدره برگزشته + در شهر تا در آید رستم ز سر گذرشته + و گاهی

تالیف

تالیف

طه سدره با کسر درخت کنار سدره استراحتی از دست کنار سیت بر آسمان هفتم از قافوس و تاج اللغات و تخب
 و هفتی الاب و کشف و بهار عجم و بالفتح غلط است ۱۲ انما حه الا غلط + +

لفظ در تجلیل حاصل شود چنانکه در اسم بر مان شدم بآن در حوتم ز نام خواجسته نشان +
 ندا و بارم و گفتا طریق در بیان است + و لفظ قلب و دل در شباه آن درین عمل
 مراد است و راست چنانکه در اسم بختیار آن بت که دل از پاره خار دارد و بدانش زکره برسم که
 یار دارد + و گاهی اوساط کلمه را بموضع و مقام تعبیر کنند چنانکه در اسم منصور یوسف خلی طلب کن
 که دولت غزیری + در مصر هر محلی از تو فرو ده چینه + و گاهی لفظ پر شدن و پختن
 و مانند آن ذکر کنند و دخول بعضی اجزا در بعضی اراده نمایند چنانکه در اسم علی عید بی رود
 پز بلا است + و ز بلا جمله کاست دل بر جا است + و در اسم میر قاسم تا شرف در دست
 بگیرد قلم + بارقم اسمی بر آید بهم + ماده نام لفظ رقم همی است که از آنج حروف
 بیکدیگر حاصل میشود و از غراب تصرفات تالیفات استراجمی این چند معنی است در اسم احمد
 دل ناظر و دل مامظون + و ز لب دوست بجز موقوف + و در اسم حمید
 درمی آید گویند حد باید زدن شرع است و دین + عکس آن گویند گویا مشتاق باشد
 این + و در اسم کمال رسم بودی که گل در آب نهند + خوب بروی تو عکس کرد آن حال +
 و در اسم مبارک کام دل است نامت دل زان گرفته دبر + و در شرف نفهم جز عارف
 هنرور + و در اسم محمود صورت جود است و بس خواجه والا گهر + افسر ملکش کلاه مثل
 کلاهش سر + و در اسم شاه گر گین می برد یوسف ماباز قیابش بحیل + یارب آن
 گرگ شود طعمه شاهین اجل + اما عمل اسقاط که آنرا تخلیص نیز گویند چنان است که
 حرفی یا بیشتر از حروف حاصله را بنیدازند یعنی اشارت بدم اعتبار آن کنند تا مقصود از آن
 غیر مقصود باشد خالص گردد و در اصطلاح این فن حرفی یا بیشتر که از لفظی اسقاط گردند
 آنرا منقوص خوانند و آن لفظ را منقوص بنده گویند و آنچه بعد از اسقاط باقی ماند آنرا حاصل
 نامند و اسقاط بر دو قسم می آید یکی آنکه منقوص را هم در ضمن منقوص بنده نماند و ک
 تصرف سازند و از وجه امتبار بنیدازند و این را اسقاط عینی گویند دوم آنکه منقوص را

در غیر منقوص مبنی متعین ساخته از درجه اعتبار ساقط نمایند و چنین استقراط را مثل خوانند
 و در استقراط عینی تخصیص منقوص و تفضیض او از یک عبارت حاصل می‌تواند شد بر وجهیکه هیچ عملی از
 اعمال اصولی و فروعی احتیاج نیفتد چنانکه در اسم قوم مبر را بدور و سه تو خوانند مگر تمام
 دان در ولس بماند و سه ناتمام بود. اما در استقراط مثل تخصیص منقوص بی وسیله عملی
 از اعمال تفصیلی صورت نه بند و آلفاظی که دلالت بر تفضیض نمایند از صیغه استقراط گویند
 و این برد و گوئی آید خاص و عام صیغه حاصل است که معنوش تفضیضی زوال جزوی متعین باشد
 از منقوص مبنی و چنان صیغه دلالت بر تخصیص و تفضیض معانیکنند مثلاً لفظ ناقص و هست و کوتاه
 و مختصر دلالت بر نقصان حرف آخر می‌تواند چنانکه در اسم علی در چشم ناقص آید ماه تمام
 و زنی در جز صورت بخوبی اهل کمال منی. و در اسم کخیمر و کخیمن که تیره کنم نار و نماید و
 یار. و نیز بالائی است باقی سخن را بوشدار. و لفظ مجوف و تپی و خالی در شباه آن
 استعاره بر نقصان مابین الطرفين کلمه میکند چنانکه در اسم سیف تشنه ایم و جهان پر آب است
 با سبب و تپی کنار فرات. و صیغه عام است که متعبر باشد بر جدا شدن چیز لاعلی تعیین
 و درین صیغه ناچار است از انضمام امری دیگر که افاده تخصیص منقوص نماید چنانچه در مطاوی
 آتش معلوم خواهد شد و باید دانست که انظر طرق استقراط صیغه نفعی است و اگر این بلفظ
 نیست و بتجدد و ماند آن توجه بر منقوص شود و اگر بصیغه ندارد و ماند آن بود عائد بر منقوص
 گردد چنانکه در اسم بلال به تیغ آرمیکشی شاید و سه پیوند را گسل. و بلا بدل خوش است
 اما سردوری ندارد و دل. و صیغه که درین عمل بسیار واقع میشود کلمه نی است و آن در
 استقراط عینی بر ادات انتقادی داخل میشود و در استقراط مثل بر لفظ منقوص یا آنچه دال بر
 باشد می آید چنانکه در اسم یعقوب رقیب چون شرف از و سه یار خند خرم. و عقوبت
 تو اگر نی نهایت است چه غم. و چنانکه در اسم حمد صباح مرد چوبی صبر مانی از غم یاز
 سه نشه و پنج است و با کسر طاعت صدی که بیسه یکی در میان گلی تشنه یافت. و بره که در درختش تیره که در کبک بکش از و طاکر

در استقراط

بنام دوست صومعی کن و شراب بیار و در اسم قطب آشک نونی در گریبان خواستم
 پنهان کنم و قطره بی ره رفت و در دامن محبوب اوقتا و در دیگر الفاظ که شش بر سقوط
 منقوص باشد مثل رفتن و شستن و باختن و تاختن و گذاختن و افتادن و کشادن و درختن
 و چیدن و بریدن و دریدن و پریدن و پوشیدن و پاشیدن و شکستن و گسستن و خردن
 و نهفتن و زیان کردن و بر باد دادن و زود دادن و سار آنچه بوجه از وجه دلالت
 بر نیستی و جدائی نماید چون فراق و وداع و دوری و هجرت و پشیمانی آن در اسناد این
 افعال گاهی بمنقوص منته کرده شود و گاهی بمنقوص و گاهی بلفظ دیگر غیر این هر دو و گاهی
 بشکل یا مخاطب یا غائب بر سبیل افراد یا جمع بصیغه ماضی یا مضارع یا امر یا نهی چنانچه اکثر
 ازان در ضمن آشنه ماقدم گذارش یافته و چنانکه در اسم حسین دل بنده از صبر غم میریزند
 رقیب از کین استین بر نشاند و در اسم محمد گر باز کنی ز محرومی روست و دامان تو
 گیرم و امانت ندیم و در اسم سلطان لب ساقی و لطف بجی را و گر بود کوشش
 می بیان و در اسم مسعود و خوش از ششم لباس خویش را ز ساخت گل و بر رخ کشادی پیرین
 بر آفتاب انداخت گل و لفظ کشادی تحلیل یافته و از داس مراد است و پیرین در دران
 بر آفتاب اندازد آفتاب بالا خواهد بود و مقصود با تشبیه لفظ رخ کشادی است و گاهی صیغه
 را بطریق لغت آرنده و آنگنان است که منقوص منته را با صفتی ذکر کنند که شش باشد بر اسقاط منقوص از
 و این صفت یا لفظی مفرد باشد که دلالت بر اسقاط تعیین منقوص نماید یا لفظ مرکب بود که بعضی
 اجزایش بر منقوص دال شود و بعضی بر اسقاط آن چنانکه در اسم جمشید چون دید شرف کشته ساقی با
 از جام تپی ز یاد آمد شیدا و لفظ تپی که صفت جام است هم دلالت بر تعیین الف میکند و هم بر اسقاطش و چنانکه
 در اسم بهمن ووشینه شرف نام شریف تو بیان کرد و بهرین دل سوخته بود آنچه عیان کرد
 لفظ دل سوخته در معنی معانی لغت لفظ بهرین واقع شده اگر چه در معنی شری لغت شکلم است
 و لفظ دل دلالت بر تعیین منقوص میکند و لفظ سوخته بر اسقاط آن و چنانکه در اسم منوچهر

تیر

در آفتاب چو گرد جوان تیر اندازد چو چشم خویشتن از نام خویش گوید باز لفظ تیر از
تیر انداز که صفت جوان واقع شده دلالت بر تبیین الف دارد و لفظ انداز بر استقامت
و چنانکه در اسم هر مزرگربی تو سوخت جان شرف نام نیک یافت به بحران جانگداز تر از مزرگرب
آما عمل قلب عبارت است از تغییر ترتیب حروف و تقدیم و تاخیر کلمات تا حصول اسم بر آن ترتیب
گردد و درین عمل اگر لفظی مذکور نمایند که دلالت بر آن کند مثل لفظ قلب دل و عکس باز گونه و نظائر
آن در بصورت آن از قلب وضعی گویند و اگر نحوی کلام مشخص برین عمل باشد بی توسط الفاظ مذکور
آن از قلب جعلی خوانند و در جعلی اگر همان جزو که قلب او مراد است بعینه در محل خود بدین تیر تصرف گردد
آن از قلب جعلی معنی نامند و اگر مثل او در محلی دیگر تفصیل نمایند و در آن تصرف کنند قلب جعلی شلی خوانند
چنانچه در بحث استقامت گفته شد و اگر محل تصرف این عمل یک کلمه باشد و به ترتیب برگردد آن از قلب کل
گویند و اگر بدم ترتیب قلب شود قلب بعضی نامند و اگر زیاده بر یک کلمه باشد آن از قلب کلی خوانند و وقوع
این عمل یا بسبب وجوب است یا بطریق استعسان چنانکه در اسم ایوب نام او صحیح و گلم شدل من نام پسر
یوسی دل گر نشوم یا بلم زمانم او نشان و قلب در صرع اول که دل من بران دلالت میکند
استحسانست چه استقامت هم و نون از لفظ نام واجب نیست که به ترتیب حروف باشد و در صرع ثانی
و جوبی است فاهم و مینه قلب کل لفظ قلب دو از گونه و عکس و گشتن در نظائر است و مینه قلب بعضی لفظ
آشفته و پریشان و بهم برآمده و شباهه آن اما لفظ زیرد بالا اگر بدو کلمه اطلاق نمایند مینه قلب کلی خواهد بود
و اگر کلمه دو حرفی اطلاق کنند قلب کل تلقین خواهد داشت و مثله این اقسام در طوای عمل سابقه
سمت گذارش یافته و در مقام نیز شالی چند از آن نموده میشود و خلاصه چون لفظ ترسم داده اسم ترسم
سازند و کسوت نظم او برین منوال باشد ترسم نامش بود گویم و گو پیش تمبب به ترسم که بهم بر آید
آشفته شود و قلب بعضی وضعی باشد و اگر چنین ادا نمایند در ترسم که سرش بر
قدم افتد و زسه و قلب کل جعلی معنی بود و اگر چنین گویند ترسم ترسم که سرش بر زمین

له بنوم منی یوم چنین منی معنی بود و در آن هم لفظ گوید به بولوس و هر که با دستبند از آنجا بگریزد و درین روز

قلب جعلی شلی باشد اما مثال قلب کلی چنانکه در اسم منوچهر دل پی نام رفته بادیده ۴
 ره چونم بود باز گردیده ۴ و قلب بوض چنانکه در اسم حمید دوشین شرف چوزار در مانده
 آشفته بیخ باز میخوانند و قلب کلی چنانکه در اسم حمید در مجنون که دایم چون شرف
 معشوقه وارد در درون ۴ در حی خود پیش او نند دیدار لیلے باک نیست ۴ و گاهی وضع
 این عمل بدیگر اعمال سمائے حاصل شود چنانکه اسم نبی کاتب تقدیر خط استکبار ۴
 بی قلم بیکاشت بر رخصت از عبارت بے قلم بیکاشت بخت حاصل آمده و چنانکه در اسم
 سهراب از سیل سر شکر اے سی قد ۴ هست آب گرفته راه یچ ۴ عبارت پیش تاب
 گرفته بتجلیل حاصل شده و قلب جعلی خواه عینی باشد و خواه شلی بے وساطت عملی دیگر از
 اعمال معمولی تمام میشود چنانچه در اسم حسن سخن را چو سردر میان دایم بخصورت
 نام نیکو نبود ۴ اینجا عمل انتقاد وسیله تمام قلب جعلی عینی شده چنانکه در اسم امین گمان
 پر شود از سر و قد لاله سزار ۴ زان میان سرد تو خواهم که در آرم بکنار ۴ و در خبا
 عمل تشبیه و استعاره واسطه تمام قلب مذکور شده و چنانکه در اسم رشید شرف است
 همان میداشت از سن ۴ چو رنده ۴ دایم گشت روشن ۴ و در اینجا عمل تخصیص
 و تخصیص وسیله تمام قلب جعلی شلی شده قائل و در خقیق مباحث اعمال ضروری معانی
 با تمام پیوست جدول چهارم در اعمال تزیلی و آن شش عمل است اول تحریک تکیه
 دوم تشدید و تخفیف سوم مد و قصر چهارم اظهار و سحر پنج ششم و در جدول ششم تعریب
 تعجیم و مولانا شرف الدین علی زوی در بحث طلل تعرض به ذکر این اعمال نمود که بنا بر
 آنکه از ضروریات تمام نیست و معابدون اینها تمام است اما مراتب این اعمال حسن
 معامی افزاید اما تحریک و تسکین عبارت از اشارت نمودن بجرکات و سکانات حروف با
 تبدیل حرکت بسکون یا بالعکس چنانکه در اسم ملک زان می که ملک تو بود نیست
 عجب ۴ که زیر و زبر یا ننه خود را هر یک ۴ مراد از می لفظ مل است در ملک که اشارت بقوه کرده

جدول چهارم
 جدول

جدول پنجم

آن نمود و در اسم حسن زاید خلوت نشین چون دید حسن آن جوان + چون دل باشد
 و لش مفتون آن ابرو کمان + از لفظ مفتون نون ابجا بدل کرده و مفتوح حاصل
 شده و در اسم الغ کشف بزلف و قدش دل گزایدم هر دم + هر از لفظ پیایی پیش تها
 هم + یعنی غین را لام پیایی به پیش آید و همچنین لام را الف و از یک پیش تقسیم
 و از دیگر پیش احداث ضمه مراد است و در اسم اما ن بین لباس از رزق صوفی و
 و این کش زوسی + کرده می زیرش نهان و میکند الکار سے + لباس از رزق ات
 میشود و از زیر سے نهان کردن اسقاط یای او مقصود است و این کار میکند یعنی زیر
 خود را نهان میسازد و انجام داد از زیر کسره است اما تشدید و تخفیف عبارت از است
 که حرف را شد و سازند یا تشدید از کسره بیند از ند چنانکه در اسم فرخ خوش بود هنگام
 زینت آن رخ همچون قره + بر سه آن رخ کشیدن و آنها از مشک تر + لفظ دانه آنها
 ترکیب و تجلیل حاصل شده و مراد از آن تشدید است اما در قصر آنست که در اسم را محدود
 سازند یا در اسم بیند از ند چنانکه در اسم هما بهر سه نهان بیند اما چه حاصل + بیند
 سوی آرزو مند بیدل + مند بیدل مد میشود که اشاره باسقاط آن نموده و در اسم
 شهاب زلف اورا صورت مقصود بود + پیش ما مقصود زلفش را نمود + از لفظ
 جیم و از آن لفظ سه خوشه که صورت شه است و از ما آب مراد است و مقصود زلفش
 را نمود یعنی مقصود نمود اما اظهار و اسطر عبارت از است که حرف مکتوبی را که در لفظ
 در نمی آید مثل هاء ناله و باله و مانند آن و تلفظ آرنه با عکس آن کنند چنانکه در اسم
 همدی پیش صنی که دل زغم خون کرده + احوال دل زار به غم پرورده + گفته هم و
 و بیچ ناگفته نمانند زین پیش اگر چه دشم در پرورده + ماده اسم لفظ همه وی است که
 که باسی اول اورا ساقط نموده و باسی دوم را اظهار کرده و در اسم خواجہ زان غم
 خدنگ غمزه ترکانه + خوشی محبے کرد بد لها خانه + ناگفته دل از خوف خدنگش آخسره

عَلَّ التَّشْدِيدِ وَ التَّخْفِيفِ

عَلَّ التَّخْفِيفِ

عَلَّ التَّلْوِيفِ

نگذاشتند ز دلها اثر سے بانانہ فامی خوف را بالعت کہ خذنگ عبارت از انست
 بتبدیل نموده و اورا مضمر ساخته باشارت لفظ ناگفته و درین عمل باید کہ اشارت بلفظ
 یا اسرار کرده شود و اما معروف و مجهول آنست کہ حرکتی مجهول را معروف سازند یا باکر
 و معنی معروف و مجهول در محبت قافیہ مذکور شدہ اما مثال این عمل چنانکہ در اسم نور
 تاہیکے دل خون خورد و میجوید از لعل تو بہرہ پیش نوش آید کہ باشد سیر از ان در روی ہر
 پیش تو شاید کہ سیر باشد یعنی اشباع داشته باشد و دردی زہر حرف راست و چنانکہ
 در اسم زر کی یکے باطالع و محبت ہمایون + یکے زیر و زبر گشتہ و گرگون + مادہ اہم لفظ
 یکی است و در گرگون شدن زیر اشارت بمعروف شدن کسرہ گان و از در گرگون شدن
 زیر تبدیل یا ی کی بجزوف مرصود است و چنانکہ در اسم لویان در طرف نقاب بنگر
 ایدل کہ بود + پیش رخ آن نگار مائل بکشتاد + از طرف نقاب نون ملفظی مراد است
 و پیش اورا مائل بکشتاد و گفتم و این اشارت مجهول بودن ضمہ نون است آتا تری و تریست
 کہ چهار حرف را کہ مخصوص بلغت فارسی اند بدل کنند بجزوف تازی یا بالعکس چنانکہ در
 اسم بشیر است اسی پس از تو ہر چه داری + خورشید و ستارہ را پناہی + الفظ پیر
 چون خورد کہ حرف سین است تبدیل بلفظ شی یا بد بشیر یا می فارسی شود و لفظ پناہی
 بد و جزو تکمیل یافتہ یعنی ہاے فارسی منہی کنندہ و ستارہ است کہ دو لفظ باشد و در
 اسم سراج از بہر دعای آن بہ زیا چہرہ برداشتمہ دست عالمی از سر بہرہ عمل
 زدو ہاے دست برداشتمہ بین + اکثر ز ستارہ کردہ و سوسے سپہر + حاصلن ال چار است
 چون برگردہ راج میشود و برداشتمہ اکثر ستارہ اشارت است بہ تبدیل چہرہ فارسی حکیم
 تازی داین دو عمل اخیر از مخفات متاخرین است و معنیات ان جدول از تلخ بلبح
 ملا میر حسین شفیعی نشا پوری است جدول پنجم در شرح لغزو ماہیت ان باید دانست کہ
 لہ نقاب بالکسر و سے پنہاز سراج و تاج اللغات و تخب و تخی الارب و بہار عم و با تخب و طاہ است ۱۱ از جدول

در طرف نقاب

جدول پنجم

لفظ کلامی است که دلالت کند بر چیزی بعد از ذکر صفات و خواص و لوازم آن چیز
 دلالتی که در آن معنایی باشد و فرق در معنا و لفظ آنست که مقصود اصلی در معنی حرف
 و الفاظ است و در لفظ مقصود ذوات اشیا است و گاهی یک سخن را بدو اعتبار با هم
 لفظ می توان گفت و هم معنا چنانکه درین قطعه جلال ای حکیمی که ز کلام تو اگر نقطه چیده
 بر رخ خجالتش نیان فلک خال شود چسبیت آن نام که بر حرف نخستش است +
 گزایدت کنی همی خسرو دین دال شود + و نهی بجز و با تے آن نام بزرگ +
 بر زبان بر گزار اندوین لال شود + و مولانا شرف الدین علی یزدی در حلل مطرز
 آورده که هر چه وجه قصد النازی گردد و لفظ دلالت بر آن کند مقصود جهان باشد
 لی ملاحظه آنکه اورا دلالتی هست بر چیزی یا نه و در معنا چون مسح انظار قصد هم میباشد
 و هم لفظی است که دلالت کند بر سنی پس در شرح اشعه اشارات معنایی صلوح نماید
 امری دیگر مستبر است و شعور آن مستقیم شعوری دیگر پس اگر قطعه مذکوره را غنم دارند
 حاصلش مخم و لفظ و حروف باشد با ترتیبی معین قطع لفظ از آنکه اورا معنی است یا نه
 و اگر معنی شمارند مراد از آن لفظ باشد با ملاحظه دلالت او بر سنی تا اینجا سخن اوست
 و از معانی این عبارت فرستد دیگر میان لفظ و معنا ظاهر گردد و مقابل و از موجبات حسن
 وجودت لفظ آنست که احوال و اوصافی که بر اسے مقصود ذکر کند بی تکلف بران وقت
 آمد و صفات و احوالی که دیگر چیزها را با مقصود در آن شرکت باشد بقسمی او انبیا که
 مجموع آن مختص با و باشد چنانچه بعد از شعور مقصود شبهه نماند و اگر صفات تناقص
 و احوال غریب که در ظاهر محال نماید و در حقیقت مطابق واقع باشد برای مقصود کج
 بهره تمام از قبول یابد زیرا که طبائع را به سماع امور غریبه ریخته تمام میباشد و فائده لفظ
 تشیخ خاطر و تجوید ذهن است و درین مقام بذکر لفظ چند اقتضای میرود در خلال
 آن تیر صفت که شد و بان آماجش + و در طور کلیم را از جو معراجش + هر چند به خوردی و

ضعیفی مثل است + حکام دهند ازین دندان با جش + و فیتسه گفته در انار
 چیست آن شکل مدور بر مثال آسمان + نیست گردون لیکه جاوارند در وی اثر
 اخترانش همیشه از شفق باشد قبا + و آن همه جمیده یکجا در حسیر زرفشان + ضبط از
 از وے نیاید گزنی تیش بسر + پوست کنده میکند از دل خود را عیان + طوطی واز
 خوان قیمت لقمه دارد لذیذ + لیکه در ظرفش نیابی لقمه بکس آتخوان + اگر چه دیگر است
 و دندان بر جگرافشده است + در تنم خنده دندان مناسازد عیان + چون ترجیح نزد دست
 افشار نگار دزد دست + شبه و مانند شش بدست هر که افتد در جهان + خوب او در ملکند
 اکثر نصیب غینا است + کی فقیر بیوز از دست رس باشد بر آن + و گاهی لغز بزبان مقصود
 گفته شود چنانچه در کمان من خود کج و راستان زمین رست رو ندهد این ظفرم کشت
 دولت و رونده پشت از پی خدمت چونم خم که و سه + از هر طرفی ز زمره زه شنوند + و گاهی
 در لغز اسم مقصود در طریق معمار آفر ذکر کنند چنانکه در عصا دستگیر که دید با پر جا که
 دست میسر و دپایش + موسوی نسبت است و از آدم + پیشتر ذکر کرد قریش + چون ضیا
 عاشق است و آشفته + شقی از وے بمان و بنمایش + و درین موقف حد لقیه خم است
 تمام پذیرفت خاتمه کتاب در سرفات شعریه و شرح احوال اقسام آن بیان
 بآن تعلق دارد و باید دانست که اتفاق قائلین هم و آدرغرض از اغراض مثل آنکه شخصی
 را شجاعت یا سخاوت یا غیر آن ستایش نمایند یا بصد این صفات مذمت کنند
 داخل در احواد سرفه نیست چه بمعنی در عقول و عادات کافه ناس تقرر دارد و فصیح و غیر فصیح
 همه درین امور شریک اند اما آنچه که دلالت بران غرض مینماید مانند تشبیه و استعاره و
 کنایه و نظائر آن سرفه را در ان وجه مدخلت میتواند بود که بعضی از تشبیهات و استعارات
 که از خایت شهرت در عقول و عادات متقرر یافته باشد حکم غرض مذکور پیدا کرده مثل
 تشبیه شجاع با سد و جواد بر یا دشبا به آن و چون این مقدمه مقرر شد گوئیم که اخذ

دردی

عاشق

نقل کرده اند

و سرقه در شعر بر دو نوع میباشد ظاهر و غیر ظاهر و هر یکی ازین دو بر چند قسم میتوان بود
 اما قسم اول از نوع ظاهر سرقه آنست که شعر دیگری را بی هیچ تغییر در لفظ و معنی
 اخذ کند و این را در عشق شعرای عرب بشخ و انتقال نامند و چنین سرقه بسیار مذموم و
 مایوس است علامه قفازانی در مطول آورده که عبد اللہ بن زبیر در مجلس معویہ حاضر بود
 این دو بیت را بنام خود خواند ۱ اذ انت لم تصف اخاک و جدته ۲ علی طرف ابحران
 ۱ ککان لعقل ۲ ویر کب حد السیف من ان تصنیه ۱ اذ لم یکن عن شفره سیف فرح
 ترجمه اش اینست که هر گاه تو برابر خود الفان نکنی میایی اورا بر طرف جدالی اگر عاقل است
 و دم شمشیر اسوار میشود بل ظلم کردن تو اگر مفسد غیر از ان نداشته باشد پس معاد یباد
 گفت که بعد از من تو شعر گفته و منور عبد اللہ از مجلس برخاسته که معن بن اوس دخل شد
 و قصیده خود را که این دو بیت نیز در ان دال بود بر خواند نگاه معویہ بعد از ان گفت
 که آیا تو گفته بودی که این دو بیت از من است عبد اللہ گفت که لفظ و معنی همه از دست
 اما چون او برادر رضاعی من است من بتصرف شدن شعر او سزاوارترم و این قسم را
 ششم صاحب قدرت بعد از کتاب بنمایند مگر بسبیل تو او خاطر چنانچه غزل خواجه حافظ
 که مطلعش اینست حافظ ز باغ وصل تو یابد ریاض رضوان آب ۲ ز تاب عجب تو
 دار و شرار دوزخ تاب ۲ من اوله الی آخره در دیوان سلمان ساوکی بی تفاوت
 لفظی از الفاظ موجود است و این هر دو بزرگ معاصر هم بوده اند و همچنین این بیت شیخ
 محمد خزین سلمه ربه زلفت بدو گاری آن لب نمکی چند ۲ با مشک بهم کرد و بد باغ
 دل مار خیم ۲ بعینه در دیوان تقی او صدی یافته شده نزدیک باین قسم است سرقه که معنی
 تمام اخذ نمایند و جمیع الفاظ یا بعضی الفاظ مترادف بسیارند چنانچه این بیت امر و تقیس
 و قونفاها صبحی علی مطیرتم ۲ یقولون لا تملک اسی و تحمل ۲ لفظ و قونفا که جمع واقف است
 له قوله چنانچه غزل خواجه نافظ از این تو را در عیب است معلوم میشود که بواسطه بی نیکی بدیگری سپردن او از مسالمت آنرا با غرضش

حال واقع شده و ضمیر به اراج بمنازل است که در بیت ما قبل ذکر کرده و ترجمه اش نیست
 که یاران من در حالتی که مرا کب شان در منازل می ایستند میگویند بن که پلاک مشوا
 خرن و صبر کن و این بیت رطبه که متاخر از دست در قصیده و ایله خود آورده و بجای
 تحمل تکلم گفته و همچنین این بیت عباس ابن عبدالمطلب و ما الناس بالناس الی ذین
 عهد تم و لا الی الدار بالدار الی کنت تعلم فرزدق در کلام خود آورده و بجای تعلم کنت
 گفته و چنانکه این دو بیت مولوی جامی میل خم ابروس تو ام پشت دو تا کرد
 در شهر چو ماه نوم انگشت نما کرد حزین بار غم عشق تو مرا پشت دو تا کرد و در شهر چو ماه
 نوم انگشت نما کرد اما قسم دوم از نوع ظاهر سرقه است که معنی را با هیچ الفاظ
 الفاظ اخذ نمایند و ترتیب نظم را تغییر دهند و این قسم را غار و سخن ناسند و درین قسم اگر کثر
 ما خود را ما خود مننه بلغ باشد مقبول و ممدوح است چنانچه درین دو بیت بشار من اقب
 الناس لم یظفر ساجده و فاز بالطیبات الفاتک اللج سلم من راقب الناس مات هانئ
 و فاز بالذرة الخبز و ترجمه بیت اول نیست که هر که حذر کرد از مردم ظفر نیافت بطایفه
 و رسید بخیرای پاکیزه مرثجاع قتال صاحب لجه و معنی بیت دوم اینکه هر که حذر کرد از مردم
 مرد بانده و بدلت رسید صاحب جرأت مضمون هر دو شعر و احد است اما شترانی بسبب
 اختصار لفظ خوبر است و ازین قبیل است این دو بیت امیر خسرو سر و گفته که بالاک
 تو ماند لیکن نتوانم که ازین شرم بالانگرم مولوی جامی سر و گفته قد ترا فرست
 سربالانیتو نم کرد و اگر ما خود و ما خود مننه در رتبه مساوی باشند فضل در جانب الیمن
 رست مثل این دو بیت سنائی داده خود سپهر لیساند نقش الله جاودان ماند
 انوری نقش طبعی ستر دروزگار نقش آهلی نتواند ستر و این دو بیت کمال
 اسمعیل که بهر موی چو زلف تو دلی داشته که در می آن همه دریای تو کالفت
 سزا است حافظ که بهر موی سر بر تن حافظ باشد چو زلف همه را در قدرت اندام

و اگر ما خود از ما خود منتهی پشت باشد مذموم و مردود است چنانچه این دو بیت ملا محمد صوفی
 چنانم بار قیام در ره عشق که موزنگ با چاک سواران که حزمین سلوک در طریق
 عشق با یاران بدان ماند که مورنگ بهمراهی کند چاک سواران را ظاهر است که
 شعرا دل با اعتبار اختصار لفظ ابلغ است اما قسم ستم از نوع ظاهر سرته است که سنی ز تلم
 اخذ نمایند و در کسوت الفاظ دیگر اداسازند و درین قسم نیز اگر شعر ثانی بلیغ تر از اول باشد
 مقبول و محمود است و اگر هر دو در رتبه مساوی باشند ترجیح اولین بر است و اگر ثانی
 نازل تر از اول باشد مذموم و معیوب است و مثال هر یک ازین ابیات پیدا است استاد
 ابوشکر بلخی در سده سده صدوی از هجرت منوی در کسر تقاریر بنظم آورده این قطعه زیبات
 بدشمن برت زندگانی مباد که دشمن درخته است تلخ از نهاد درخته
 که تلمش بود گوهر اگر چرب و شیرین دهی مرور همان میوه تلخ آرد پدید از چرب
 و شیرین نخواهی مزید و حکیم فردوسی که متاخر از دست گفته درخته که تلخ است
 دی را سرشت اگرش بر نشانی بیایغ بهشت در از جوک خلدش بهنگام آب
 به پنج انگین ریزی و شهد ناب سر انجام گوهر لکار آورد همان میوه تلخ بار آورد
 برار باب مذاق ظاهر است که قطعه فردوسی از حیثیت لائیات الفاظ و سلاست کلام
 خوبتر واقع شده و درین دو بیت فردوسی زگر و سواران که پُرشد بهشت زمین
 شش شد و آسمان گشت بهشت از رفتی آنسین بر مرکبی که ماه پیکر لعل و جام
 خاک اندر سپهر نیلگون گیسر و مکان غمراق در شعر از رفتی ریاده تر است فتاکی
 مولوی جامی بر من از جور تو هر چند که بیدار و در چون رخ خوب توخم همه از یاد رود
 اهل شیرازی هر چند که از جبر تو ام خون رود از دل از در چو در آئی همه بیرون رود
 از دل این هر دو بیت در جملتساوی دارند ظهوری بر آن نالتوان معید بیدار است
 که در دام از یاد صیاد رفت حزمین اسی و ای بر اسیری که زیاده فتنه باشد در دم

مانده باشد صیاد رفته باشد شعر اول بسبب لفظنا توان و اختصار کلام بلیغ تر
از ثانی است و این دو بیت ابو الفرج گرز جودت مصاهرت یابد که زاله زترین
دهد هوای عقیقتم + النوری اگر یک سنجار بگر گفت بر بهوار و در + تار و در حشر زالم زترین +
سحاب + بیت اول بسبب تناسب لفظ مصاهرت و عقیق لطف ریاده تر و در و اما نوع
غیر ظاهری سرقه و آن بجز قسم می آید اول آنکه هر دو شعر در معنی تشابه داشته باشند و شعر
+ منست که در اخفای تشابه گوشه کما قال جریر فلا یکنک من ارب الحایم + سوا او در
و الخمار + و قال ابو طیب و من بی کفه منم قناه + کن من کفه منم خضاب +
ترجمه بیت اول نیست که مانع نشود و ترا از حاجت ریشهای ایشان که صاحبان
عمامه و مقنعه بکیسانند یعنی مردان شان مانند ز مانند و ترجمه بیت دوم اینکه از ایشان کسی که
در دست او نیزه است مثل کسی است از ایشان که در دست او رنگ خضاب است و
تعبیر کردن ابو طیب یعنی مانند کردن او و نیزه دار را بزین صاحبان مثل مانند کردن
جریر است مرد عمامه دار را بزین مقنعه دار و این است معنی تشابه و ازین باب است
این دو بیت النوری بر آتی که نوختم بزاری بریزی + برای رضای تو من هم برانم +
خاقانی تو برانی که جانم آن تو است + منکه خاقانیم بر آنکه تویی + و ظاهر است
که ادعای بیت ثانی مشابه با ادعای بیت اول است اما قسم دوم از نوع غیر ظاهری
سرقه است که معنی شعر ثانی عام تر و وشامل تر از اولی باشد کقول جریر اذ غضب علیک
بنو قریظ + و جدت الناس کلم غضابا + و قول ابی نواس لیس من الله
بسئنگه آن کسب انعام نے واحد + ترجمه بیت اول اینکه چون بنو قریظ بر تو غضبناک
شوند جمیع مردم را غضبناک می یابی و معنی بیت ثانی اینکه از اخذ سبب نیست که تمام عالم
را در یک کس جمع نماید و مراد شاعر از آن یک کس فضل بن جعفر بر کی است و پوشیده نماند
که مراد از هر دو بیت جامعیت مدوح است اما شعر ثانی عموم و شمول ریاده تر و در زیر که

عالم کل است و نوع ناس جزوی از عالم است و ازین قبیل است این دو بیت سعد
 ترا هر آینه باید بشهر دیگر رفت که دل نماند درین شهر تار بائی باز امیر خسرو کسے نماند
 که دیگر بتیغ نازکشی که مگر که زنده کنی خلق را و باز کشتی که عوم و شمول در بیت امیر خسرو
 ظاهر است اما قسم سوم از نوع غیر ظاهر سر قد آنست که معنی را از عالی بجالی نقل کنند و از پایه
 بیابی بر نذ چنانچه درین دو بیت بچتر سے سبکو او شکرقت الدما علیکم که محمده فکا تمم
 لم یسبکو ابو طیب یس الجع علیہ و هو محمده عن عمدہ حکما منا هو منم که ترجمه بیت
 بختری که در باب جماعتی از معتقدان و محبوحان گفته انیسست که لباس اینها را کنند
 و خونی که بسبب کثرت جراحت بالاس بدن اینهاست چنان مینماید که گوئی لباس
 شانرا نکنده اند یعنی خون بنزله جامه شده است و ترجمه شعر ابو طیب که در تعلق خون
 آلوده شدن شمشیر گفته انیسست که خون بر آن شمشیر منجمد و خشک شده در حالتی که برهنه
 از غلاف است و چنان مینماید که گو یا غلاف کرده شده است پوشیده نماند که معنی هر دو
 شعر واحد است اما بختری در محلی صرف نموده و ابو طیب در محلی دیگر برده و ازین عالم است
 این دو بیت امیر خسرو و زلف تو سیب چراست ماناک که بسیار در آفتاب گشته است که
 صائب ز سیر خانه آئینه چون بر و ن آید که گمان برند که در آفتاب گردیده است که
 چیزی را که امیر خسرو و زلف نسبت داده میرزا صائب بروی معشوق نسبت نموده
 و مقصود هر دو آفتاب بودن معشوق است فافهم و ازین باب است این دو بیت
 سعدی شکایت از دل سنگین یا ر نتوان کرد که خوشترین زده ام اب گینه بر سندان
 کلا خوشی من خود گره بکار خود انداختم نه تو که زمین پیش با منت گرسه بر همین نمود

له قوله و مقصود الخ و بیت اول مراد شاعر آفتاب بودن معشوق است و در بیت ثانی بیان نزاکت معشوق زیرا که
 مطلب بیت صائب نیست که معشوق چون سیل زنی خانه میکند بوجه نزاکتین چهره او چنان تیره میشود که گویا از آفتاب می
 و ظاهر است که در اینجا آئینه را آفتاب قرار داده نه چهره معشوق را کلافت بیت اول که در اینجا ظاهر چهره را آفتاب
 و زلف را آفتاب گشته می گوید و ششاد

در بیت اول جفا می معشوق را به سنگدلی تعبیر کرده و در بیت دوم بچین پیشانی بایستی
 مضمون هر دو واحد است قسم چهارم از نوع غیر ظاهری سرقه آنست که معنی شعر ثانی ضد
 معنی شعر اول باشد چنانکه درین دو بیت **آه الملامت** فی هواک لذیذة **حسب**
لذکرت قینکشی اللوم **ابوالطیب** **أحبت** فیہ **لامتہ** **لأن الملامتہ** فیہ
 من اعدائہ **ترجمه** شعر اول اینست که میبایم ملامت را در عشق تو لذیذ از روی محبتی که
 بذکر تو دارم پس بگو که ملامت کند مرا ملامت گرد **ترجمه** شعر دوم این است که آیا میشود که
 دوست دارم او را و دوست دارم در عشق او ملامت را یعنی این نمیشود زیرا که ملامت
 فعل اعداست و فعل اعدا دوست نمیتوان داشت ازین قبیل است این دو بیت
اهلی شیرازی اینکه زونا تله لیلے دوسه گاسے بغلط **آسمان** تا چه بلابر سر مجنون
آرد **شقایق** بغلط ہم نرود بر سر مجنون لیلے **عاشق** این تحت نذر و نخی سانه نازد
 و این معنی ضد معنی اول است **قسم پنجم** از نوع غیر ظاهری سرقه آنست که بعضی از معانی
 شعر دیگر اخذ نمایند و چیزهای که معرث مزید حسن کلام باشد بران بهیضه اند چنانچه
 درین دو بیت **امیر معزمی** شرق او رطل است و جام و غنچه و حلق است و کلام
 چون ز شرق آید بغرب النوع آزار آورد **خاقانی** می آفتاب زرفشان جاش
 بلورین آسمان **مشرق** کف ساقیش دان مغرب لب یار آمده **مغرمی** جام
 شرق و کام را غنچه گفته و خاقانی جام را بلورین آسمان گفته و کف ساقی را مشرق
 و لب یار را مغرب قرار داده و حسن کلام افزوده و چنانکه درین رباعی رودکی و شعر
شاپور پهلوانی رودکی چون کشته بینیم و لب کرده فراز **وزجان** حتی این لب
 فرسوده نیاز **بر بالین** نشین و میگویی **پناز** کامی کشته ترا من و پشیمان شده باز
شاپور خوش آنکه شب کیشی و روز ایم بر سر **آه** این چه کس است و که کشته است
 این را **شعر شاپور** از شعر رودکی **نفس** تر و بامزه تر واقع شده زیرا که مشتعل است

دو بیت

دو بیت

برصنعت تجاها اعلیٰ عارف که شرح آن در حدیقه دوم سمت گذارش یافته و ازین قبیل
 است این دو قطعه عنصر می آمد آن رگزن مسیح پرست و نیش الماس گون گرفته است
 طشت زرین و آبدستان خواست و بسیر ز انوبه ارب شبست و نیش بگزت گفت
 غر علیک و انجین دست را که یار خست و سرفرد برد بوسه دادش و در ضمن شناخ
 ارغوان بر خست و لیغره ز حیرت پای در گل ماند قضا و که آزار گل دستش نینداده
 که ناگه سایه مژگانش بردست و فتاد و ارغوان از یاسمین حبیب و قطعه دوم ترقی داد
 بسبب ستاره مژگان یا نشتر که بطور لطیفه ادا کرده و ازین باب است این دو بیت
 حکیم سنائی کو دک از سرخ و زرد بشکبید و مرد در سرخ و زرد نفیر خاقانی
 مرد از پیک لعل و زرنپوید و طفل است که سرخ و زرد جوید و شعر خاقانی بسبب لفظ لعل
 و زرنگ و گر پیدا کرده و قسام غیر ظاهر سرقه که مذکور شد نزد بلغان مقبول و مخرج است
 بلکه اطلاق سرقه بر آن روانیست چنانکه صاحب تلخیص گفته و اکثر ذره الانواع و نحوها
 مقبوله و منها ما خرج حسن التصرف من قبیل الاتباع الی غیره الابتداء و کل کان
 خفاء اکان اقرب الی القبول و باید دانست که حکم سرقه وقتی میتوان کرد که علم
 با خد شاعر حاصل باشد و این اشعار اساتذ که بطریق امثله مذکور شد ممکن است که بر
 بسبب توار و خاطر با باشد و از ملحقات این بحث است تفسیر و اقتباس و آنچه است
 که کلام متضمن آیه یا حدیثی باشد اما بخودی که اشاره نماید که این از قرآن یا از حدیث
 است بلکه از سون کلام جهان استفاد شود که مجموع یک کلام است کقولیه **لین خطبا**
نی در حک و ما خطب ابی نضی و لقد انزلت حاجاتی بوادعیم زوی زرع یعنی آنچه
 من خطا کردم در هیچ تو اما تو خطا نکردی در منع عطا با من تحقیق فرود آوردم حاجت خود را

به کیفیت توار و در سقار مطابقت کرده علی الخصوص خزانه عامه مولف میر غلام علی آزاد و مغفور خوب جلوه نمود
 پذیرد و در ترتیب و وحدت من هم یاد آورم علاوه بر آنکه مذکور شد که چیزی از آن خطبه را حاشیه ثبت ننایم که در کمال
 الاطال سودی ندیم و انشاء الله تعالی بشرط فرصت درین باب رساله خواهد نوشت ۱۲ محمد عبدالاحد عینی عفت

در وادی بی نوع و بی اصل و کلمه اخیر بعینه در قرآن وارد است و قال صاحب بر عباد
 قال لی ان رقیب سبی اظنن فداره ما قلت و عتی و جهک بجنه حقت بالکاره +
 یعنی گفت معشوق مین که رقیب من بد خلق است پس مدار کن با و گفتم بگذار مراستی
 بهشت است که در مکروهات سجیده شده و آخر مصرع ثانی عبارت حدیث است قال انبی
 صلی الله علیه و آله و سلم حفت الجنه بالکاره و حفت النار بالشوات و از لطائف نوایین
 این دو بیت است که یکی از شش اعراب در باب صبیح الوجی که بحام رفته و شروع در
 سر تراشی نموده گفته است + تجرد بالحمام عن قشر لولو + و لهن من ثواب ملائکه
 ملبوسا + و قد جرد الموسی التزین راسه + فقلت لقد اوتیت سورک یا موسی + ترجمه
 اش نیست که برهنه شد برای حمام از لباس خود که مانند قشمر و ارید بود و پوشید جا سه
 ملاحظت ملبوسی را و برهنه کرده شده استره برای آرزین سر او پس گفتم که داده شد تنای تو آتش
 و شاعر کلام دیگری را چون در کلام خود ذکر کند آثر تضمین نامند و نصیای عجم هر گاه مصری +
 بیتی یا زیاده از کلام دیگر تضمین کنند اشاره بنام آن شخص میانید یا از شایبه سرقه معرا باشد
 و مثاخرین تضمین را چنان می آرند که کلام غیر بنحویس با کلام خود مربوط شود که یک کلام
 نماید و با وجود این حال دلالت بر نام غیر داشته باشد و مثال هر یک ازین مذکورات نموده
 می آید التورسی لائق حال خود از شعر مغزی یک دو بیت + شاید از تضمین که کم کان است
 تضمین را ثواب + اندرین مدت که بودتم زویدار تو فود + جفت بودم با شراب و کباب و
 بار باب + بود شکم چون شراب لعل و زری قح + ناله چون زیر رباب و دل بر آتش چون
 کباب + امیر ششاهی شیشی باصرای همیگفت + که امی هر شبی مجلسی امی دوست + ترا با بنین
 قدر پیش قح + سجود و مادم بگوازه چهره دست + صراحی بدو گفت نشینده + تو وضع زگردن
 و زان نکوست + ملولفه دم گرم نظری زدنیقه آتش بجان من + چراغی را که دودی هست
 در صندوق و در گیر و له در گوش من ز روح فنا فی رسد فقیر + صد آفرین نجاسته سحر آفرین تو +

بشد الحمد والمنه که آنچه وجهت این بی بصناعت بود با حسن وجوه صورت اختتام و پیرایه
 اتمام یافت و چون این روضه و گلشاد بهشت طرب فرشته مثل برنج حدیقه است برای
 اتمام آن پنج تاریخ سمت گذارش مییابد اول بسبب مستفیدان دوم خزان تکمیل سوم
 تقویم دانشوران چهارم زینت گفتار پنجم مخزن نکات والسلام علی شرف البریات
 و سید الکائنات محمد و اهل بیته الطاهرین المصومین ++

تمت

تقریظ فاضل بودعی عالم یحیی جناب مولانا محمد فاروق صاحب چراگونی طریقه

برون آرنده راز زمینها
 سهره زده از رون برون شد

بنام واقف سیر جبینا
 بهر سو چون تماشایش فزون شد

هر به صلوة و تسلیم شایسته بارگاه گرانمایه پیغمبر که ساز مکرش گیتی نواز است و شمع
 شب افزوز هدایتش ظلمت زدای که درت که درت که درت که درت که درت که درت که درت که درت که درت
 ذوائب دل آبر خساره بنات گردون مشوش و آبشون بوسه رکاب آگیش نعل لال
 آسمان در آتش به پیش آستان والایش نزد بان پایه آسمان دور آنگنده نارسائی
 کوتاهی و در شبستان پر ضیائیش ماه روشن میسار بر در مانده وصمت دغ سیاهی ++

بهار گلشن انجام و آواز
 اگر دو انبیا محو جانش
 بر اصحاب و بجهل پیرانش ++

محمد ساقی میانه راز ++
 نبوت خاتم دست کماش ++
 در و در حجت حق بر روش ++

اما بعد پس درین زمان ظلمت توامان که بر فروغ دانش و هنر از شبستان گیتی دور گشته
 و به تیرگی بی هنری روز جهانی سیاه تر از شب دیکو گردیده شمع علم بر زب می خاموش است
 و نام هنر از هر خاطر سے فراموش عالیان از آب سیاه بنجودی است گزاره بیوشی و

و عالمان چون شمع سحر یکسره در اندازه خاموشی خوشایند و زنجیری که دست همت آبیاری
 این گلشن خزان رسیده گماشته و آفرین بر فرخنده طالع که شب در دوزخ دور او در بند آثر
 فضل و هنر داشته می توان گفت که آن همه دانش سرایا شعور با پنجه باید نزدیک از هر چه
 نشاید و در آب گوهر خنذری و گوهر عمان نکتہ پروری پہلو یکہ تاز پہلو سے و تازی
 در ازوان مقامات رازی و حجازی ہالیون طالعے کہ اختر کیاست از مطلع جنبیش
 دیدہ و تخیل بین و سعادت از آبیاری کلک وینیش رسیدہ تخم ہمالیہ خبیرت
 زیر کان تہ جرحہ جام آگاہیش و طوہار بلاغت خنذران مداسے زودتر فضل نامتہایش
 نخستہ آئین نجبتہ نہاد مولوی محمد عیدالاحد صاحب لقب ہوشیار او کہ درین ماند
 فکر سحر آزش جادو سے تازہ بر کردہ و در سالہ نادرہ بر روی کار آورده باو خاصہ اش
 بر چہستان حدائق بلاغتہ و زبدہ از ہر شاخ گلشن گلہاے بہار آزاد میدہ تا دست
 عقدہ کشایش قلم بہ حل معضلاتش رانده در خیابان اسرارش غنچہ ناشگفتہ ماندہ و
 ہمانا نقشے بر آب زودہ و منصوبہ تازہ بر اینگنہ رنگ گل ہا آب گوہر سر شمشیر را
 با اعجاز در ہم آمیختہ خامہ اش میلے ست کہ سرمد صفا بدیدہ ار باب سخن کشیدہ و
 آہہ اش چشمہ سلسیلے کہ جرحہ جان نوازش بر لب تشنہ کامان دشت علم
 و ہنر چکیدہ نظر

<p>نوشته نامہ چون بزم رنگین قلم و قوت بازو گرفتہ ہ قلم چون از وہ عجب از برداشت بکاغذ کلک و چون جلوہ گر شد</p>	<p>کہ شد بر کوہ از و پشت معناین سخن نیر و زد دست او گرفتہ پتھینن صریح آواز برداشت عطار در اتھم تیر جگر شد</p>
<p>بباغ دہر این نو باد شمشاد ہمیشہ با دواز با دشمن آزاد</p>	

قطعه تاریخ تالیف حاشیه نهر الافاضه طبع و مخور شیخین کلام جناب منشی
سالیگ رام صاحب سالک گرداری شاگرد حضرت شمشاد و خط سله

برخویش ز مخر چون نواز سرخیل مخور ان عالم استاد زمان جناب شمشاد این حاشیه را چون که دست بر تاریخ چیست نکر سالک	هر زله را با بی خرمین مسلم ما و اسے کمال و ما من علم مجموعه فضل و مخورین علم شد نهر روان گلشن علم شد گلبن فیض و میدان علم
---	---

قطعه تاریخ حاشیه حدائق البلاغت از محمد عبدالرحمن صاحب بقا غازی پوری

چو شمشاد استاد بحبان زمان نیم بهار ریاض علوم بسم زد تحقیق این حاشیه در آن اق صیت کمالش فتاد بقا صرع سالک ببری شوت	ذوین و ادیب و لبیب و اریب نسر و غم صبح رای مصیب که یا بندار دست فیضان نصیب مصر شد پئے طبع آن هر لبیب ز سه فیض جاری کلام عبیب
---	--

خاتمه الطبع

الحمد لله و الله که این چمنستان انادت اعنی حدائق البلاغه تالیف لطیف بی نظیر سیه
شمس الدین فقیر روح حاشیه نهر الافاضه موقه مخور شیو ایان شاعر فصیح اللسان جامع
تفصائل صوری و منوی جناب مولوی محمد عبدالاحد صاحب شمشاد کهنوی مظلله نیز توشیح و
متملقه حب فرمایش تاجر عالی شان جناب حافظ محمد عبدالستار خان صاحب تاجر کتب چوک کهن
بجمال صحت و اهتمام در مطبعه المومنین قریه کهنه چوک - بابه نو بر ۱۹۵۴ء رونق طبع یافت

اعلان - من تمثیه کتاب ہذا کا مولوی عبدالاحد صاحب عاجز کو کہہ کیا۔ پس بلا اجازت
کوئی صاحب طبع نہ کریں * محمد عبدالستار خان - تاجر کتب چوک کهن

کتاب طب فارسی

قرا بادین اعظم تصنیف حکیم اعظم خان صاحب
نظامی - کاغذ جانی و سفید - ۱۱
رموز اعظم - جداول مصنفه ایضاً مطبوعہ دہلی - ۱۱
رکن اعظم مصنف ایضاً - ۶
نیر اعظم - مصنفه ایضاً - ۶
قرا بادین زکائی تصنیف حکیم زکائی خان
مطبوعہ دہلی - ۱۲
تشریح منظومہ سوری تشریح ضروریہ - ۲
مخازن التعلیم - کلیات و مفردات و معانی
کے بیان میں پختل و نایاب کتاب ہے -
تصنیف حکیم محمد صادق علیخان صاحب مرحوم
دہلوی - قیمت - ۱۰
تالیف شریفی - مع رسالہ خواص الجوامید
رسالہ و با - رسالہ چوب چینی - رسالہ ماکول کو
زبدۃ الاخلاق - رسالہ ضعی - ۱۰

طب اردو

مخزن المفردات معروف بہ جامع الاوقاف
آج تک ایسی کتاب اسم باسی - (مجموعہ ادویہ) نجلہ
حالات مفردات میں بزبان اردو کسی نے اب
طرز سے تصنیف نہیں کی کہ جسکو تواری استدادم
وہ بھی حکیم نجائے - جلد رنگا نا چاہیے - ۱۱
افضل المقال فی حوال طبار الماضیہ بحال - ۱۱

دلائل الخیرات سادہ - مطبع انصاری - ۱۱
مجموعہ اوراد - مطبع نظامی - قیمت - ۱
وظیفہ کریمہ تصنیف مفتی غایت احمد صاحب -
اسمین اعمال - ودعا بین - ہر مطلب اور مقصد
کے حاصل ہونے کے درج ہیں - ۱۲

حدیث عربی

شروح اربعہ جامع ترمذی - مطبوعہ مطبع
نظامی - حصہ اول - قیمت - ۱۱
دارمی شریف - مطبوعہ نظامی - ۱۱
مشکوٰۃ مجلد - چھاپہ بیبی - ۱۱
مسلم شریف - مطبوعہ مطبع انصاری - دہلی
قیمت - ۱۱
بخاری شریف - مختصر مطبوعہ جدید مطبع
مصطفائی و نظامی - در دو جلد -
قیمت کامل - ۱۱

کتاب قرارت

مجموعہ سبب رسالہ زینت القاری
تعلیم القاری -
قواعد التجدید تصنیف حافظ فارسی شیخ محمد صاحب

میلا و شریف

مقبول سیدی میلا و محمدی - ۱۲
فضائل درود و سلام تصنیف مفتی
غایت احمد صاحب - قیمت - ۱۱

اعلان

چونکہ یہ کتاب نوادہ نصابِ نسخہ صحیح الافادۃ موسوم بہ اراقِ البلاغت
 سابق میں کسی مرتبہ چھپ چکی اور بقلمِ خفی عبارت اوکی درآوردہ
 تھی اور کہیں کہیں خال خال عواشی بھی ایسے مرقوم تھے جن سے
 اطمینانِ حلِ مطلب کا طلبہ کو نہیں ہو سکتا تھا اور ہر ایک کتاب
 کہ یہ کتاب بخطِ واضح ایسی محشی ہو کر چھپ جاوے کہ اس کے اپنے عواشی
 مُصنّفان میں شاہدِ منہی کا چہرہ صاف صاف نظر آوے چنانچہ جناب
 فاضلِ ملیسی مولانا مولوی محمد عبدالاحد صاحبِ شمشاد لکھنوی فرنگی علی
 مدرس مدرسہ فارسی غازی پور نے ضروری ضروری حلِ مطالب کا
 تشبیہ جیسا کہ چاہیے تھا کیا اور نام اور سکا نہرا لافاضتہ
 رکھا اور حق تشبیہ کتاب ہذا کا عاجز کو بطریقِ بہ کے محشی صاحب
 نے فیات کیا۔ عاجز نے بوضوحِ حروف و حسنِ خطِ بصرت
 زر کثیر مطبعِ منشی فخر الدین و قومی پریس لکھنؤ میں چھپوایا۔ امید کہ
 کوئی صاحبِ بدونِ اجازتِ راقم اس تشبیہ کو مطبعِ نفا میں
 مان جس قدر نسخے درکار ہیں اس کے لئے راقم سے منگوائیں
 و ما علیک الا الہی سلاغ

الراق
 حافظ محمد عبدالستار خان۔ ماجرکت۔ چوک۔ لکھنؤ

آخری درج شدہ تاریخ پر یہ کتاب مستعمل
لی گئی تھی مقررہ مدت سے زیادہ رکھنے کی
صورت میں ایک آنہ یومیہ دیرا نہ لیا جائے گا۔

اپنی
جامعہ کی کتابخانہ

- ۱۔ اگر کتب خانہ کے تمام کتب کو ایک ایک پرچہ بنایا جائے گا
- ۲۔ اس پرچہ کے تمام کتب کو ایک ایک پرچہ بنایا جائے گا
- ۳۔ اس پرچہ کے تمام کتب کو ایک ایک پرچہ بنایا جائے گا
- ۴۔ اس پرچہ کے تمام کتب کو ایک ایک پرچہ بنایا جائے گا
- ۵۔ اس پرچہ کے تمام کتب کو ایک ایک پرچہ بنایا جائے گا
- ۶۔ اس پرچہ کے تمام کتب کو ایک ایک پرچہ بنایا جائے گا
- ۷۔ اس پرچہ کے تمام کتب کو ایک ایک پرچہ بنایا جائے گا
- ۸۔ اس پرچہ کے تمام کتب کو ایک ایک پرچہ بنایا جائے گا
- ۹۔ اس پرچہ کے تمام کتب کو ایک ایک پرچہ بنایا جائے گا
- ۱۰۔ اس پرچہ کے تمام کتب کو ایک ایک پرچہ بنایا جائے گا

